STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.10(160)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.3-10*

CZU: 902.6:39 **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7472842**

ETNOGRAFIE PENTRU ARHEOLOGIE: O REVENIRE LA PROBLEMA UTILIZĂRII MATERIALELOR ETNOGRAFICE ÎN INTERPRETAREA ARHEOLOGICĂ

Andrei COROBCEAN

Universitatea de Stat din Moldova

Interpretările vestigiilor arheologice și reconstituirile sociale, etnoculturale și tehnologice în baza acestora implică necesitatea unor cooperări interdisciplinare complexe. Orice reconstrucție este mai degrabă ipotetică și relativă, iar utilizarea unor analogii etnografice pentru argumentarea acesteia trebuie realizată cu prudență. Numeroasele studii etnoarheologice, prin cercetarea culturilor vii în scopul interpretărilor vestigiilor arheologice, contribuie la generalizarea analogiilor și la diversificarea versiunilor de interpretare. Etnoarheologia, care studiază culturile vii dintr-o perspectivă arheologică, se manifestă drept etnografie pentru arheologie. Misiunea etnoarheologiei constă în propunerea unui set de abordări, care să înlocuiască simpla corelare cu datele etnografice, elaborând modele de analogii pasibile utilizării la analiza datelor arheologice şi la verificarea reconstrucţiilor ipotetice.

Cuvinte-cheie: *etnoarheologie, interpretare arheologică, cercetări interdisciplinare, analogii etnografice, habitat, rit funerar.*

ETHNOGRAPHY FOR ARCHAEOLOGY: A RETURN TO THE PROBLEM OF USING ETHNOGRAPHIC RECORDS IN THE ARCHAEOLOGICAL INTERPRETATION

The interpretations of archaeological record and the social, ethnocultural and technological reconstructions based on them imply the need for complex interdisciplinary research. Any reconstruction is rather hypothetical and relative, using some ethnographic analogies in order to argue that it must be done with caution. Numerous ethnoarchaeological studies, by researching living cultures for the purpose of interpreting archaeological remains, contribute to the generalization of analogies and the diversification of interpretation versions. Ethnoarchaeology, which studies living cultures from an archaeological perspective, manifests itself as ethnography for archaeology. The mission of ethnoarchaeology consists in proposing a set of approaches, which replace the simple correlation with ethnographic data, elaborating models of analogies that can be used in the analysis of archaeological data and in the verification of hypothetical reconstructions.

Keywords: *ethnoarchaeology, archaeological interpretation, interdisciplinary research, ethnographic analogies, habitat, funerary rite.*

Nu este o noutate faptul că trăim o epocă a inter- și transdisciplinarității în cercetarea științifică. Lecturând un articol, ascultând o comunicare la un for științific sau informându-ne despre multitudinea de proiecte de cercetare în derulare, indiferent de țară sau instituții, nu ne mai surprinde tendința tot mai mare și mai sigură a disciplinelor științifice de a interacționa în scopul realizării unei cercetări calitative. Necesitatea unor astfel de coroborări metodologice și factologice era conștientizată de multă vreme, doar că nu întotdeauna încercările de a le realiza rezistau criticii.

Necesitatea de a determina destinația funcțională a diferitor categorii de vestigii, de a reconstitui anumite tehnici și procese de producție, de a explica diverse fenomene ce stau în spatele artefactelor, structurilor, tipurilor, stilurilor etc. i-a stimulat mereu pe arheologi să se adreseze etnografiei.

Pentru a contribui la argumentarea interpretării vestigiilor arheologice, analogiile etnografice trebuie supuse unei analize critice. Etnoarheologia care studiază culturile vii dintr-o perspectivă arheologică se manifestă drept etnografie pentru arheologie. Aflându-se între cele două discipline, aceasta conține atât descrieri și observaţii de ordin etnografic, cât și analize generale, evidențiind aspectele materiale ale activităţii umane pentru interpretarea surselor arheologice fie din aceeaşi regiune, fie din regiuni absolut diferite.

Fenomenele din trecut, reflectate în ansamblurile arheologice, nu pot fi reconstituite direct prin paralele etnografice, avându-se în vedere discrepanțele temporale și spațiale. Misiunea etnoarheologiei constă în propunerea unui set de abordări care să înlocuiască simpla corelare cu datele etnografice, elaborând modele de analogii pasibile utilizării la analiza datelor arheologice şi la verificarea reconstrucţiilor ipotetice. În cazul celei din urmă, la completarea explicației faptelor arheologice contribuie arheologia experimentală. Coroborarea

datelor acestor subdomenii este necesară atât interpretării arheologice, cât și diversificării strategiilor de valorificare și promovare a patrimoniului cultural.

Studiul etnoarheologiei este dedicat comportamentului sociocultural din zilele noastre dintr-o perspectivă arheologică, definind sistematic raporturile dintre comportament şi cultura materială [1, p.1]. Cu ajutorul etnoarheologiei poate fi facilitată înţelegerea proceselor care genereazǎ formarea vestigiilor arheologice [2, p.71]. Z.Kobylinski delimitează pentru informațiile despre sistemele socioculturale din trecut câteva stadii: sociocultural (sistemic), depozițional (stadiul abandonării), post-depozițional (stadiul stratificării) și arheologic (stadiul descoperirii / recuperării) [3, p.273]. Primele stadii nu pot fi dezvăluite eficient decât doar prin instrumentele etnoarhelogiei.

Noțiunea „etnoarheolog" apare la începutul secolului XX (David, Kramer, 2001 [4]) deși definirea unei astfel de discipline continuă să fie subiect al discuțiilor controversate până astăzi, nefiind strict delimitată, implicând uitlizarea atât a surselor etnografice, cât și scrise și arheologice [5, p.137].

Etnoarheologia reprezintă un subdomeniu al arheologiei, nu al etnografiei, care este închinată, în primul rând, cercetării rolului culturii materiale în cadrul societăţilor de azi şi a proceselor care afectează şi din care rezultă transformarea ei în contexte arheologice [6, p.402]. După P.Lane [*Ibidem*, p.404] această disciplină nu reprezintă o teorie, ci o strategie de cercetare bazată pe ancheta etnografică care răspunde obiectivelor arheologice, investigând: procesele de transformare a culturii materiale în material arheologic; cauzele variabilităţii în cadrul culturii materiale şi al organizării ei spaţiale şi temporale; raporturile dintre variabilitatea în activitatea umană, relaţiile sociale, modelele ideologice etc. W.A. Longacre insistă asupra faptului ca etnoarheologia să se ocupe cu studierea de către arheologi a variabilităţii în cultura materială şi a relaţiei acesteia cu comportamentul şi organizarea umană în cadrul societăţilor existente, pentru a fi utilizată în interpretarea arheologică [7, p.1]. În viziunea lui N.A.Tomilov, preocuparea etnoarheologiei sunt proprietăţile sistemelor şi proceselor socioculturale de a reflecta realitatea istorică în sistemul convergenţei cunoaşterii arheologo-etnografice, urmând să formuleze o teorie a reconstruirii şi istoriei modelelor trecutului, o metodică a cercetării empirice a societăților şi culturilor din diferite epoci [8].

Z.Kobylinski susține că importanța metodologică a etnoarheologiei se bazează pe trei abilități principale. În primul rând, această disciplină este capabilă să formuleze ipoteze pe baza datelor empirice care se referă, de asemenea, la fenomenele vizibile arheologic [3, p.278]. Asemenea ipoteze urmează să fie testate apoi pe argumente factologice arheologice. A doua abilitate este de a verifica ipotezele bazate pe observațiile asupra materialului arheologic în sfera datelor etnografice. În fine, etnoarheologia trebuie să formuleze generalizări empirice pe baza materialelor etnografice. În această ordine de idei, esența acesteia constă în generalizarea analogiilor [9], uneori făcând abstracţie de contexte concrete, stabilind atât paralele între comunități care există sau au existat în condiții asemănătoare, cât și modele pentru diferite opțiuni de interpretare arheologică.

Cercetările etnografice sunt de un real folos în acele domenii de interpretare, unde arheologia de una singură este neputincioasă. În interpretările sociale, care includ atât relațiile sociale, cât și organizarea habitatului, aspectele etnice, evident că nu este loc pentru afirmații categorice, fiind necesară o distanțare de speculații. Referințele la materialele etnografice sunt utile, însă doar în sens general, fără a se adopta un model unic. Și dat fiind faptul că situația etnografică actuală este mai degrabă irelevantă pentru interpretarea unor culturi arhaice, referințele se pot face la cercetările etnografice mai vechi.

De o importanță deosebită sunt studiile etnografice ale lui P.H. Stahl asupra grupurilor sociale și a reminiscențelor vieții tribale la popoarele din sud-estul Europei. Utilitatea unor astfel de studii constă în evidențierea unor aspecte care nu sunt „vizibile" arheologic, dar care sunt necesar de relevat în contextul interpretărilor sociale ale vestigiilor arheologice. Cele din urmă, deseori, au un caracter intuitiv. Spre exemplu, interpretarea „cuiburilor" de așezări preistorice drept expresie a unor legături sociale și de rudenie între comunități [10, p.45,46], chiar dacă are la bază argumente preluate din studii etnologice generale, trebuie abordată cu prudență.

Observațiile etnografice la popoarele din sud-estul Europei indică asupra legăturilor puternice de rudenie între diferite grupuri domestice, păstrând legăturile spirituale cu grupul inițial [11, p.16]. La unele popoare se păstrează grupurile familiale mari alcătuite din familii înrudite, care împart aceeași gospodărie mare. Această formă a fost atestată la albanezi și la slavii din Balcani, la ultimii fiind prezent și un sistem ierarhic în frunte cu un șef [*Ibidem*, p.17,18]. La slavii de sud, grupurile familiale sunt legate de descendența dintr-un strămoș comun, care este fixat în patronim [*Ibidem*, p.59]. Spre deosebire de vecinii slavi și albanezi, grupurile domestice la români presupun o singură familie pereche în calitate de unitate socială și economică [*Ibidem*, p.60,121].

La rândul lor, aceste unități sociale, politico-economice și teritoriale au drept criteriu originea de la un strămoş comun [11, p.44]. Descendența comună, mai ales aplicată entităților mai mari, este o ficțiune construită pentru a justifica grupul, iar în cazul înglobării, asimilării altor grupuri „identificarea" strămoşului comun este și un mecanism al acceptării celor nou-veniți, fapt documentat la mai multe popoare balcanice, inclusiv la români [*Ibidem*, p.47]. Și în cazul gospodăriei românești, admiterea străinilor era inacceptabilă pentru a preveni pretențiile acestora la proprietatea obștii [*Ibidem*, p.115]. Gospodăriile inițial se grupau după principiul rudeniei și al descendenței [*Ibidem*, p.116,132]. Caracterul restrâns, izolat, statornic și endogam al satelor, reticența față de străini asigurau consolidarea grupurilor sociale ca grupuri de rudenie [*Ibidem*, p.116]. Anchetele etnografice demonstrează prezența conștiinței unității de rudenie, a „neamului" și a drepturilor asupra teritoriului obșesc, justificat prin descendență [*Ibidem*, p.144]. Nou-veniții sunt integrați, de regulă, prin stabilirea unei rudenii fictive cu neamurile satului [*Ibidem*, p.150].

La slavii de sud, grupurile (*bratstvo)* alcătuiau un sat bazat pe relațiile de rudenie, descendență de la un strămoș comun [11, p.79]. Aici, acceptarea străinilor era însoțită de condiții, printre care cea mai importantă era înrudirea cu cineva dintre membrii tribului [*Ibidem*, p.85]. Surprinzător, organizarea socială a grecilor din regiunea Mani (Pelopones), deosebită de cea a albanezilor şi slavilor, prezintă asemănări cu comunitățile românești. Aici gospodăriile se grupează după principiul consangvinității, fără, însă, a admite străinii [*Ibidem*, p.91]. Proprietatea în cadrul grupului domestic și al neamului este obștească [*Ibidem*, p.92], neamul fiind justificat pe ideea rudeniei și descendenței comune reale, dar și fictive [*Ibidem*, p.97-98].

Prezintă interes observațiile asupra grupurilor de păstori transhumanți, cum sunt aromânii, care nu mențin doar păstoritul ca ocupație și nu sunt exhaustiv nomazi [11, p.109]. Aceștia constituiau o organizație tribală, fiind cunoscute mai multe triburi, printre care fârşeroții, care, spre deosebire de alte populații balcanice, deși își recunosc apartenența la un grup distinct, având și costum specific, cuprind un teritoriu întins, practică transhumanța în direcții diferite și nu cunosc o autoritate unică [*Ibidem*, p.110]. În schimb, ei își conștientizează afilierea la același grup, care este endogam (în raport cu alți aromâni), poartă un nume, au același costum și se disting de „străini". Acceptarea unui străin în grup (prin căsătorie) este condiționată de faptul ca acesta să conlocuiască cu ei, să le adopte portul, obiceiurile, credințele și graiul [*Ibidem*, p.110].

Materialele etnografice prezentate ilustrează predominarea principiului consangvinității ca garanție a coagulării unităților sociale. Acest fapt poate confirma ideea priorității legăturilor de rudenie reale ori fictive în organizarea așezărilor umane din perioada cercetată. Acest lucru poate fi asociat și cu atitudinile față de migratori, în general. Nou-veniții obțin, de obicei, o poziție socială mai joasă în raport cu localnicii, deși acest fapt depinde de nivelul dezvoltării lor tehnologice sau dacă se limitează doar la resursele disponibile [12, p.125]. De altfel, un astfel de conservatism social l-ar fi determinat și pe cel cultural, fără a exclude contacte permanente cu grupuri eterogene.

Sursele etnografice deschid un spectru mai complex de abordare a practicilor funerare în arheologie. Astfel, problema delimitării riturilor (inhumație *versus* incinerație), cea a biritualismului a fost insuficient investigată anume din considerentele ignorării unor date etnografice relevante. Într-un studiu privind înmormântările birituale, M.Babeş atrage atenția asupra definirii unui rit funerar prelungit, folosind analogii etnografice, care susține un caracter mai complex al fenomenului funerar [13]. În sec. XIX este consemnat obiceiul păgân de tratament post-funerar repetat în Moldova şi Muntenia, care consta în exhumarea oaselor defunctului după 3, 5, 7 ani, în funcție de categoria de vârstă, spălarea acestuia cu apă şi vin, dar şi repetarea ceremoniei funerare inițiale [14, p.52; 15, p.266-269]. Motivul unui asemenea fenomen era legat de re-purificarea şi mântuirea sufletului, fie de alte credinţe şi superstiţii. Nu se poate spune cu siguranţă dacă acelaşi motiv îl aveau şi comunităţile din epoca fierului, însă se poate confirma faptul perpetuării destul de multă vreme a ritualului „prelungit" în spaţiul carpato-danubiano-pontic. Conform observațiilor lui T.Burada, realizate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în contextul cercetării tradițiilor funerare la români, „obiceiurile se păstrează mai cu credință în păturile inferioare ale societății, pe când în cele superioare ele se schimbă mereu, după cum un popor vine în atingere cu elementele străine" [14, p.4]. Deci, „…obiceiurile s-au păstrat mai degrabă la ţărani", care „…au primit înrâuriri străine… neînsemnate…", în timp ce „clasa superioară a fost întoarsă cel puţin în parte la obiceiuri leşeşti, ungureşti, turceşti, greceşti şi, în sfârşit, franceze" [*Ibidem*, p.4,5]. Fără a face o paralelă directă între aceste observații și perioada cercetată, putem afirma despre posibilitatea unei astfel de diferențe în atitudinea față de tradiționalism a elitelor în raport cu cea a comunităților supuse, elitele fiind, probabil, principalele consumatoare ale influențelor civilizațiilor învecinate.

Nu putem vorbi despre un conservatism fix și pe o perioadă nedeterminată de timp al ritualului funerar, accentuând doar că transformările în această sferă a culturii sunt mult mai lente și mai anevoioase. Acest lucru poate fi ilustrat de sincretismul păgâno-creștin la populația din Europa de Sud-Est, de exemplu. Practicile funerare nu sunt lipsite de evoluție. Anumite detalii din cadrul ritualului funerar sau care țin de credințe își pot păstra forma, dar modificându-și semnificația cu timpul [16, p.315].

Ponderea mare a materialului ceramic printre categoriile descoperirilor arheologice i-a determinat deseori pe arheologi să caute căi plauzibile de transformare a tipurilor și stilurilor ceramicii în sursă a interpretărilor tehnologice, economice, sociale și, chiar, etnice. Nu este deloc întâmplător, în acest context, interesul sporit față de preocupările pentru o etnoarheologie a ceramicii.

Puținele argumente care există, dar și caracteristicile tehnice ale vestigiilor ceramice, sporesc probabilitatea faptului că vasele din prima epocă a fierului erau arse cu precădere în gropi-cuptoare [17, p.100,105]. Însă nu se poate exclude nici arderea în aer liber. Lipsa materialelor arheologice care să ilustreze existența unor instalații în cadrul așezărilor nu permite afirmații precise în acest sens. Se poate presupune că arderea vaselor era realizată în afara așezărilor, în câmp liber, pentru a preîntâmpina incendiile, fapt confirmat și etnografic [*Ibidem*, p.108].

După aspectul vaselor din repertoriul ceramicii de la începutul celei de-a doua epoci a fierului, se poate presupune că majoritatea lor au fost arse în aer liber, mai puțin în gropi-cuptoare. Comparând aceste două modalități de ardere a vaselor, se poate constata că, în cazul ambelor tehnici, olarii nu reușesc să controleze atmosfera (curenții de aer), consumul de combustibil utilizat, ceea ce afectează culoarea produselor finale [17, p.57]. În cazul arderii în aer liber, procesul este total dependent de condițiile vremii și se consumă într-un interval scurt de timp: de la 30 la 120 de minute [*Ibidem*, p.58,115]. Din cauza duratei scurte de menținere a temperaturii maxime și a atmosferei instabile, vasele obțin o variație însemnată în culoarea pereților și culoarea neagră în secțiune [*Ibidem*, p.58]. Atmosfera este greu de controlat și în cazul arderii în groapă, dar, în schimb, arderea este mai protejată, iar consumul de energie este mai mic. Temperatura maximă este menținută mai mult timp, obținându-se o ardere aproape completă, cu atmosferă reducătoare, asigurând produse finale de o calitate mai bună, de regulă de culoare neagră [*Ibidem*, p.58-59].

Dacă a doua modalitate de ardere a fost pe larg utilizată în prima epocă a fierului, atunci pentru ceramica din secolele V-III a.Chr., judecând după aspect și calitate, era preferată, probabil, arderea în aer liber. Avantajul acesteia din urmă este posibilitatea de a arde concomitent și în timp scurt o cantitate mare de vase [17, p.56,58]. Este relevantă pentru olăritul din această perioadă lipsa arderii ceramicii în cuptoare, care, deși este mai eficientă și mai sigură, totuși este o modalitate mai scumpă, consumând mai mult timp și energie [*Ibidem*, p.61]. În același timp, cuptoarele de ars vase presupun un grad mai înalt al specializării.

În baza cercetărilor etnoarheologice, Ph.J. Arnold distinge două niveluri ale olăritului domestic: producția casnică și industria casnică [18, p.92]. Ambele presupun, evident, lipsa unor ateliere mari specializate și concentrarea activității în cadrul unor gospodării familiale. Cea dintâi presupune caracterul sezonier al olăritului, unde artizanii se dedică ocazional meșteșugului, fără să folosească tehnici specializate, confecționează vase pentru necesitățile strict personale și comunitare, nedepinzând de cererea pieței. Acest fapt le permite să ia decizii libere privind formele și stilul, fără a fi determinați de concurența economică [*Ibidem*, p.92]. Prin aceste caracteristici primul nivel se deosebește de al doilea, industria casnică a ceramicii, prin care se are în vedere existența unui atelier familial, ale cărui produse sunt orientate spre piață, pentru a face față cerințelor mai multor consumatori prin vase de o calitate tehnologică și stilistică mai înaltă [*Ibidem*, p.92].

Olăritul, ca meșteșug casnic, este o îndeletnicire familială. Învățarea acestuia se realizează, de regulă, în cadrul grupurilor de rudenie. Olarii din regiunea Tuxtlas (Mexic), cu precădere femei, însușesc meșteșugul de la mame, surorile mamei, bunică sau femeile mai în vârstă din familia soțului [18, p.28]. Tradițiile ceramice la populația Luo sunt menținute, fapt important de menționat, de către femei care provin din afara comunității respective de olari, ajunse aici prin căsătorie. Acestea învață meșteșugul olăritului de la soacre sau de la alte femei din comunitate. În așa mod, procesul de învățare și resocializare a tinerelor femei căsătorite asigură condiții pentru ca dispozițiile care determină opțiunile tradiționale ale producției ceramice să fie însușite și reproduse de noii membri ai comunității [19, p.465]. Producția ceramică la Luo este strict casnică, asigurată de femei, olăritul fiind, pe lângă celelalte activități agricole, o ocupație cotidiană esențială cu importante roluri utilitare și ritualice [*Ibidem*, p.462].

La Kisii (Tanzania), triburi patriliniare, tot soțiile și fiicele sunt implicate în procesul producției și al învățării [20, p.85]. La triburile Kalinga, producția casnică a ceramicii e asigurată de comunități de femei aflate

în relații de rudenie [4, p.369]. Unele observații etnoarheologice au scos în evidență faptul că rezidența uxorilocală şi implicarea femeilor în producerea ceramicii de uz casnic, ținând cont de mobilitatea limitată a femeilor-olari, generează o omogenitate stilistică a ceramicii, fiind posibilă, astfel, identificarea entităților sociale [20, p.83]. Totuşi, învățarea meşteşugului şi, respectiv, transmiterea şi menținerea stilurilor ceramice pot depăşi granițele grupurilor de rudenie, deseori asemănările fiind evidente între grupuri vecine neînrudite [*Ibidem*, p.84].

În arheologia teoretică, studiile etnoarheologice vizează în principal variația stilistică a ceramicii. Aceasta atrage atenția, în special, la problema identităților în arheologia preistorică [21]. Puținele cercetări etnografice și etnoarheologice asupra olăritului din spațiul carpato-nistrean completează principii asemănătoare de organizare a meşteşugului casnic, deşi evident se referă la ceramica lucrată la roata olarului și care implică în această îndeletnicire sezonieră predominant bărbații. De asemenea, comunitățile de olari prezintă o continuitate generațională, învățarea meseriei fiind asigurată de legătura tată-fiu sau socru-ginere [17, p.144]. În spațiul pruto-nistrean, I.Gh. Hâncu stabilise existența unor mari centre de olărit create de comunități de olari, organizate pe principii de rudenie, urmărind și fenomenul permutării unor comunități prin crearea altor centre de olărit, păstrând tradițiile centrului-mamă [22, p.33-34].

Cercetările realizate de A.A. Bobrinski asupra olăritului casnic din estul Europei [23] evidențiază în cadrul producției domestice legăturile strânse de rudenie între consumatorii și producătorii de veselă, de obicei femei. Astfel, răspândirea veselei nu depășește limitele unui grup de familii înrudite, fiind realizată, de regulă, prin daruri. Mai mult decât atât, la unele popoare dăruirea veselei casnice reprezentanților unei alte etnii era interzisă [*Ibidem*, p.26].

Cercetările etnoarheologice sunt relevante prin exemplele cu referinţă la frecvenţa utilizării vaselor ceramice şi a „longevităţii" acestora. Ele demonstrează frecvenţa destul de sporită a înlocuirii vaselor mici şi / sau cu pereţii subţiri, utilizate în special pentru servitul apei şi, în general, a veselei de bucătărie. Utilizarea frecventă şi depunerea de săruri pe pereţii vaselor sunt doar câteva dintre aspectele care cauzează distrugerea vaselor, scoaterea lor din uz, astfel determinând înlocuirea lor cu exemplare noi [24, p.88]. S-a stabilit, după unele cazuri concrete, că în medie vasele de bucătărie (de gătit) pot servi până la 3 ani, cele de servit – până la jumătate de an, iar cele folosite pentru păstrarea apei – până la 15 ani [25, p.154].

În linii majore, individualizarea sau generalizarea stilului ceramicii depinde de modul în care etalonul din memoria olarului este urmat de acesta din urmă ori ataşamentul faţă de modelul-etalon memorizat a fost demonstrat atât de datele etnoarheologice, cât şi de arheologia experimentală [24, p.114].

La comunitățile Luo, la baza varietăților formelor ceramice, pornite de la o formă generală comună, stau tradițiile locale specifice [19, p.463]. Din această variație a tradițiilor locale rezultă producerea unor „microstiluri", care reprezintă combinații tehnică – formă – decor, determinate ca dispoziții (habitus-uri) socialmente însușite, care limitează alegerea opțiunilor decorative, formale și tehnice la fiecare etapă a lanțului operator al producției [*Ibidem*, p.465]. Pe lângă repertoriul variat de forme ceramice, produse și utilizate, comunitățile de olari Luo obișnuiesc să confecționeze forme de vase speciale destinate exclusiv populațiilor vecine [*Ibidem*, p.462].

Într-un studiu de etnoarheologie istorică dedicat tradițiilor ceramice din regiunea Evros (NE Greciei) de la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX, cercetătoarea O.Kalentzidou demonstrează cum au influențat transformările social-economice și etnodemografice schimbările în domeniul culturii materiale, referindu-se la producția ceramicii [26]. Printre factorii ce au determinat schimbările în domeniul producerii și al consumului social al ceramicii au fost evidențiați declinul economic cauzat de desele conflicte militare, instabilitatea politică a Imperiului Otoman, strămutarea forțată a unor grupuri etnice. Toate acestea au afectat substanțial tiparele culturii materiale [*Ibidem*, p.167,170].

Atelierele mici de olărit, care lucrau pentru necesități rurale, produceau ceramică nedecorată. Vasele ornamentate nu erau profitabile, din cauza distanțelor mari de la centrele urbane și, mai ales, erau nerentabile în contextul crizei economice cronice. Consumatorii săraci preferau ceramică cât mai ieftină și, respectiv, simplă, ceea ce a determinat olarii să producă mai mult o atare categorie de vase, cele sofisticate fiind importate de reprezentanții categoriilor sociale mai înalte sau pentru uzul ritualic [26, p.178,179]. Astfel, în viziunea autoarei studiului, în cazul regiunii analizate, încărcătură etnică poartă mai degrabă diferențele de limbă și de port decât stilul ceramic determinat de necesitățile economice [*Ibidem*, p.180].

Producția ceramicii pe scară largă era dictată de cerințele pieței, acest lucru determinând și specializarea unor ateliere, chiar dacă erau organizate pe bază familială. Pentru necesitățile populației locale agrare existau

ateliere mici în cadrul familiilor, iar comercializarea vaselor respective era realizată la piețe sezoniere, a căror clientelă era diversă din punct de vedere etnic [26, p.172-173]. O concluzie importantă în acest studiu de caz este faptul că, deși producerea ceramicii poate fi legată de etnicitate, consumul – nu, olarii recunoscând faptul că nu-și selectau clienții după principiul apartenenței. Astfel, schimbările și strămutările etnodemografice nu explică transformările în stilul ceramic [*Ibidem*, p.178]. Este evident că transformările, crizele sau progresele economice și politice influențează „contextul social al producției și consumului" [*Ibidem*, p.183], iar aceste corelații sunt contextuale și pot rezulta în „raționalizarea" comportamentului social al culturii materiale și, respectiv, în realizarea unor opțiuni optime în tehnologie și stil.

Cercetările etnoarheologice, realizate de M.Dietler și I.Herbich, privind olăritul la populația Luo din Kenia de Vest [19] au adus observații importante referitoare la problema privind legătura dintre stil și etnicitate, sub aspectul relației producere–consum, în contextul raporturilor acestor triburi cu vecinii de diferită apartenență etnolingvistică.

O ipoteză importantă rezultată din cercetarea etnoarheologică a ceramicii Luo constă în afirmația că aceasta, de regulă, nu joacă niciun rol în menținerea granițelor de grup, odată ce depășește contextul producerii [19, p.465]. Astfel, evoluția diacronică a microstilurilor este influențată de interacțiunile personale dintre olari și doar la acest nivel poate fi apreciată măsura în care stilul ceramic reflectă intenții legate de simbolizarea identității [*Ibidem*]. Deci, stilurile nu conțin mesaje codificate despre identitatea etnică în contextul consumului [*Ibidem*]. Mai mult decât atât, faptul că pentru consumatori diferențele în stilul ceramic nu au vreo importanță în reflectarea identității de grup nu exclude recunoașterea atribuirii unui anumit stil de vase unei comunități de olari a unui grup sau subgrup etnic [*Ibidem*, p.468].

Mulți dintre olarii Luo au un motiv interesant de a prefera desfacerea vaselor în piețe: lipsa unor obligații sociale față de consumatori, piața fiind un spațiu unde schimbul nu prevede o etichetă a ospitalității și alte aspecte ritualice [19, p.465]. Însă, până la dezvoltarea sistemului de piețe periodice, marfa era vândută imediat după ardere, direct din gospodăria olarului [*Ibidem*]. Probabil, în condiții obișnuite valoarea ritualică a schimbului de ceramică era mai mare, fapt confirmat de cercetările arheologice care documentează la diferite popoare schimbul ritualic de tip *kula*, *hiri* etc. [20, p.82].

Cercetările etnoarheologice efectuate de M.Stark la triburile Kalinga au evidențiat prioritatea schimbului de ceramică între grupuri înrudite de populație și, mai ales, menținerea timp de mai multe generații a relațiilor dintre anumite grupuri de producători cu anumite grupuri de clienți [4, p.370].

Cercetările etnoarheologice în domeniul olăritului sugerează o diferențiere între producție și consum, arealul celui din urmă depășind, de regulă, granițele comunității în care s-au produs vasele. Astfel, dacă producerea are loc într-un context social îngust, consumul poate ușor depăși granițele sociale sau etnice [19, p.469]. Din aceste considerente, urmărirea unui atașament față de anumite tradiții stilistice de către diverse grupuri de consumatori rămâne problematică. Observațiile făcute asupra olăritului comunității Luo sugerează faptul că distribuirea unor tradiții ceramice, fie legate de forme, fie de decor, nu este limitată de granițele dintre diferite grupuri, indiferent de caracterul relațiilor dintre ele cu comunitatea producătoare [*Ibidem*, p.468].

Circulația vaselor ceramice era determinată, evident, de modalitatea și amploarea comercializării lor, fie că aceasta se realiza la casa olarului, la piață sau prin comerț ambulant. Studiile etnografice și etnoarheologice sugerează că centrele de producere a ceramicii din spațiul românesc aveau un areal relativ fixat și stabil, acoperind o rază de câteva zeci de kilometri, dacă avem în vedere mijloacele tradiționale de transportare [22, p.59; 17, p.147]. De asemenea și cercetările etnoarheologice efectuate în alte areale indică asupra unei distanțe relativ mici dintre centrele de producere și zonele de desfacere a vaselor [19, p.466].

Dimensiunea socială a olăritului este determinată și de legătura acestuia cu modul de viață al comunităților. Un domeniu care presupune o specializare, chiar și casnică, și, de asemenea, necesitând suficient timp pentru activitățile de producere, se poate dezvolta preponderent în sânul comunităților sedentare. O dovadă în acest sens este procentul foarte mic de comunități care practică olăritul printre populațiile nomade sau seminomade cercetate etnografic [25, p.119]. Această situație determină tendința comunităților respective de a procura vesela de la cele sedentare din preajmă, compensând, astfel, lipsa unei producții proprii [27, p.321].

Așadar, datele etnografice și cercetările etnoarheologice, deși cu mare prudență, sunt indispensabile de argumentarea interpretărilor arheologice pe dimensiunea tehnologică, socială, religioasă etc. Evident, ritmurile dezvoltării tehnologice și ale schimbării modului de viață din ultimul secol au transformat mult cultura etnografică. În aceste condiții, cât de relevante ar fi cercetările etnografice astăzi pentru necesitățile interpretării

arheologice? Un rol deosebit al acestora poate fi urmărit în domeniul cercetării exploatării și prelucrării resurselor. Proiectele și publicațiile din domeniul etnoarheologiei sării apărute în ultimii ani în România sunt grăitoare în acest sens, alături de studii etnoarheologice privitoare la transhumanță și mobilitatea pastorală [28; 29].

Arheologia experimentală consolidează, de asemenea, legătura dintre arheologie și etnografie, deoarece datele etnografice oferă un suport factologic important pentru realizarea caracterului științific al experimentului. În Republica Moldova preocupările pentru experimentele arheologice sunt de dată recentă. Amintim în acest sens reconstrucția unei locuințe preistorice din epoca fierului și prepararea experimentală a ceramicii preistorice în cadrul taberelor de arheologie experimentală [30; 31]. Aceste începuturi promițătoare deschid perspectivele unor preocupări de etnoarheologie și în spațiul pruto-nistrean. Evident că acestea nu se vor putea reduce la cercetări de teren, ci vor trebui să implice descrieri etnografice mai vechi, studiul izvoarelor de arhivă, în măsura în care aceste date vor compensa lipsa unor situații etnografice dispărute în urma proceselor social-economice din secolul trecut. Schimbările tehnologiilor și ale modului de viață sunt inevitabile, iar cercetările unor forme și elemente arhaice, tradiționale, care încă mai sunt vizibile și pot fi surprinse și înregistrate, ar trebui să anticipeze dispariția iminentă a acestora. Exploatarea tradițională a resurselor, meșteșugurile, tehnicile și elementele gospodăriei tradiționale ar fi doar unele dintre temele care ar inspira o cercetare etnografică de interes pentru arheologie. De asemenea, fenomenul abandonării satelor, procesele de degradare a locuințelor care ajung la etapa arheologizării este un fenomen regretabil, inevitabil, dar care trebuie investigat. Studiile etnoarheologice trebuie să ofere noi perspective în valorizarea atât a patrimoniului arheologic, cât și a celui etnografic.

Referințe:

1. KRAMER, C. Introduction. In: Kramer C. (ed.) *Ethnoarchaeology*. Implications of Ethnography for Archaeology. New York, 1979, p.1-20.
2. GOSDEN, C. Ethnoarchaeology. In: C. Renfrew, P. Bahn (eds.) *Archaeology. The Key Concepts*. London and New York 2005, p.71-76.
3. KOBYLINSKI, Z. Cognitive possibilities of ethnoarchaeology: some theoretical considerations. In: *Ethnologia Polona*, 1985, vol.11, p.273-280.
4. DAVID, N., KRAMER, C. *Ethnoarchaeology in Action*. Cambridge, 2001.
5. КУЗНЕЦОВ, О.В. Процессуальная археология и этноархеология охотников и собирателей. В: *Этнографическое Обозрение*, 2006, №5, с.134-149.
6. LANE, P. Present to Past. Ethnoarchaeology. In: C Tilley et al. *Handbook of Material Culture*. London, 2006, p.402-424.
7. LONGACRE, W.A. Ceramic ethnoarchaeology: an introduction. In: W.A. Longacre (ed.). *Ceramic ethnoarchaeology*. Tucson, 1991, p.1-10.
8. ТОМИЛОВ, Н.А. *Этноархеология: новое направление российской науки.* Disponibil: http://www.omsu.omskreg.ru/vestnik/articles/y1999-i2/a005/article.html [Accesat: 30.09.2012]
9. GONZÁLEZ-RUIBAL, A. Ethnoarchaeology or simply archaeology? In: *World Archaeology*, 2016, no.48:5, p.687-692.
10. НИКУЛИЦЭ, И.Т. *Геты IV-III вв. до н.э. в Днестровско-Карпатских землях*. Кишинёв: Штиинца, 1977.
11. STAHL, P.H. *Triburi şi sate din sud-estul Europei*. Bucureşti: Paideia, 2000.
12. RENFREW, C. *Archaeology and Language: the puzzle of Indo-European origins*. London: Penguin Books, 1987.
13. BABEŞ, M., MIRIŢOIU, N. Practici funerare birituale prelungite în spaţiul carpato-dunărean în secolele V-III a.Chr. În: *Arheologia Moldovei*, 2011, vol.34, p.103-149.
14. BURADA, T. *Datinele poporului român la înmormântări*. Jassy: Tipografia Națională, 1882.
15. MARIAN, S.F. *Înmormântarea la Români*. *Studiu etnografic*. Bucureşti: Grai şi Suflet - Cultura Naţională, 1995 (1892).
16. RĂDULESCU, A. *Rituri de protecție în obiceiurile funerare românești*. București: Saeculum I.O, 2008.
17. TENCARIU, F.A. *Instalaţii de ardere a ceramicii în civilizaţiile pre- şi protoistorice de pe teritoriul României*. Iaşi: Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2015.
18. ARNOLD, Ph.J. *Domestic ceramic production and spatial organization. A Mexican case study in ethnoarchaeology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
19. DIETLER, M., HERBICH, I. Ceramics and Ethnic Identity: Ethnoarchaeological observations on the distribution of pottery styles and the relationship between the social contexts of production and consumption. In: *Terre cuite et société. La céramique, document technique, économique, culturel.* XIVe Rencontres Internationales d'Archéologie et d'Histoire d'Antibes. Juan-les-Pins: Editions APDCA, 1994, p.459-472.

20. KRAMER, C. Ceramic Ethnoarchaeology. In: *Annual Review of Anthropology*, 1985, vol.14, p.77-102.
21. COROBCEAN, A. *Vestigiile secolelor V-III a. Chr. din spațiul carpato-nistrean ca sursă a interpretărilor etnice*. Chișinău, 2018.
22. ХЫНКУ, И.Г. *Молдавская народная керамика*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1969.
23. БОБРИНСКИЙ, А.А. *Гончарство Восточной Европы*. *Источники и методы изучения*. Москва: Наука, 1978.
24. ГЛУШКОВ, И.Г. *Керамика как археологический источник*. Новосибирск: Изд-во ИАЭ СО РАН, 1996.
25. ARNOLD, D.E. *Ceramic theory and cultural process*. London: Cambridge University Press, 1985.
26. KALENTZIDOU, O. Discontinuing Traditions: Using Historically Informed Ethnoarchaeology in the Study of Evros Ceramics. In: *Journal of Archaeological Method and Theory*, 2000, vol.7, no.3, p.165-186.
27. BECK, M.E. Residential Mobility and Ceramic Exchange: Ethnography and Archaeological Implications. In: *Journal of Archaeological Method and Theory*, 2009, no.16, p.320-356.
28. ALEXIANU, M., WELLER, O., BRIGAND, R. *Izvoarele de apă sărată din Moldova Subcarpatică. Cercetări etnoarheologice.* Iași: Demiurg, 2008.
29. BRIGAND, R., WELLER, O., TENCARIU, F., ALEXIANU, M., ASĂNDULESEI, A. Ovine pastoralism and mobility systems in Romania. An ethnoarchaeological approach. In: Costello E., Svensson E. (eds.) *Historical archaeologies of transhumance across Europe. Themes in contemporary archaeology*, 2018, vol.6, p.245-263.
30. NICULIȚĂ, I., NICIC, A. *Așezarea și necropola din prima epocă a fierului Saharna-Țiglău*. Chișinău (Bibliotheca Tyragetia XXV): Bons Offices, 2014.
31. NICULIȚĂ, I., MATVEEV, S., NICIC, A., COROBCEAN, A. Experimental research on the setting up and exploitation of the human prehistoric habitat in the Middle Dniester region. In: *EXARC* Journal, 1, 2020. https://exarc.net/issue-2020-1/ea/ experimental-research-middle-dniester-region [Accesat: 30.09.2012]

Notă: Studiul a fost realizat în cadrul Programului de Stat 20.80009.1606.14 *Patrimoniul arheologic din epoca fierului în regiunea Nistrului Mijlociu şi bazinul râului Cogâlnic: cercetare interdisciplinară şi valorificare ştiinţifică* (2020-2023)

Date despre autor:
Andrei COROBCEAN, doctor în istorie, lector universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: andrei.corobcean@usm.md
ORCID: 0000-0002-9886-301X

Prezentat la 05.12.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.10(160)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.11-16

CZU: 091=16=135.1(498.3)"14/16" DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7472858

REFLECȚII DESPRE ARTA MANUSCRISELOR SLAVO-ROMÂNE REALIZATE ÎN MOLDOVA: SECOLELE XV - XVII

Veronica COSOVAN

Universitatea de Stat din Moldova

În istoriografia românească, manuscrisele slavo-române din prima jumătate a secolului al XV-lea, realizate în Moldova, au o valoare documentară și artistică incontestabilă. Articolul reprezintă o sinteză a etapelor apariției și evoluției cărții miniate în Moldova, care astăzi se păstrează nu doar în instituțiile de cultură din România sau din Republica Moldova, ci și în alte colecții din străinătate. În baza literaturii de specialitate, se prezintă originea și prototipurile vechilor manuscrise caligrafiate și decorate în Moldova medievală. În articol mai sunt trecuți în revistă principalii caligrafi din prima jumătate a secolului al XV-lea până în secolul al XVII-lea. Sunt reflectate capodoperele realizate de ei, descoperite în colecțiile naționale și de peste hotare și sunt descrise anumite caracteristici ale acestora. Se demonstrează importanța lor pentru istoria artei românești, deoarece miniaturile din vechile codice formează un capitol important în cadrul artelor plastice românești. Prin importanța pe care o ocupă în istorie, manuscrisele slavo-române miniate în Moldova sunt dovadă a interdisciplinarității și a interculturalității științei istorice.
Cuvinte-cheie: *manuscrise miniate, Gavriil Uric, Anastasie Crimca, miniatură românească, carte medievală, arta cărții.*

REFLECTIONS ON THE ART OF SLAVO-ROMANIAN MANUSCRIPTS MADE IN MOLDOVA: XV - XVII CENTURIES

According to the Romania's historiography, the manuscripts slavic-romanian illustrated with miniatures from the first half of the 15th century in Moldova, have an indisputable documentary and artistic value. The article represents a synthesis of the stages of the appearance and evolution of the illuminated book in Moldova, which today is preserved not only in cultural institutions in Romania or the Republic of Moldova, but also in other collections abroad. Based on the specialized literature, the origin and prototypes of the ancient calligraphed and decorated manuscripts from the medieval Moldova are presented. The article also reviews the main calligraphers from the period of time between the first half of the 15th century – the 17th century. They are reflected on the masterpieces made by calligraphers, discovered within the national and foreign collections, and describe certain of their characteristics. It demonstrated their importance for the history of Romanian art, because the miniatures from the old codices form an important chapter in the Romanian visual arts. Through the importance they occupy in history, the slavic-romanian manuscripts mined in Moldova are proof of the interdisciplinary and intercultural nature of historical science.
Keywords: *illuminated manuscripts, Gavriil Uric, Anastasie Crimca, romanian miniature, medieval book, the art of the book.*

Problema manuscriselor slavo-române este una pluridisciplinară ce se află la confluența domeniilor istoriei, artei, teologiei, filologiei, codicologiei, paleografiei și ale altor științe auxiliare ale istoriei. Ornamentele, inițialele, frontispiciile, miniaturile și gravurile prezente pe paginile cărților vechi au o istorie şi o evoluţie aparte, reflectată în special de istoricii de artă, care le-au consacrat mai multe lucrări.

Pentru a evita unele neclarități legate de termenul „slavo-român", vom efectua câteva incursiuni teoretice. De-a lungul timpurilor, au fost utilizate diferite sintagme pentru clasificarea cărților manuscrise din țările române: „slave", „bulgare", ,,vlahobulgare", ,,moldovalahe", ,,vechi românești" sau ,,moldovenești" în cazul Moldovei. În 1889, Ioan Bogdan, unul dintre fondatorii slavisticii româneşti, a introdus termenul „slavo-român" pentru a desemna manuscrisele slavone scrise în diferite timpuri, în una dintre cele trei țări române, indiferent de redacție.

Valoroasele manuscrise medievale realizate în Moldova păstrează mărturii despre cultura acelor timpuri din care provin, iar decorul lor reprezintă un capitol din istoria artei românești. Arta cărții medievale realizată în arealul românesc este un subiect destul de controversat. Unii autori sunt convinși că la baza stilului decorativ al vechilor manuscrise au fost izvodul manuscriselor din spațiul sud-slav, ajunse în spațiul românesc după distrugerea celui de al 2-lea Țarat Bulgar (1185-1258) prin contribuția cărturarilor sârbi și bulgari, care ar fi migrat în țările române. În susținerea acestei ipoteze vine și constatarea faptului că cele mai vechi manuscrise de provenienţă românească, ajunse până în zilele noastre, datează din secolele XII-XIII, marea majoritate

fiind traduceri ale lucrărilor bizantine din spațiul sud-slav. Din păcate, multe dintre ele nu s-au păstrat sau sunt cunoscute fragmentar, fiind descoperite întâmplător ca parte a copertelor altor cărți de mai târziu. Un exemplu în acest sens este fila din *Nomocanonul* care conține *Pravile pentru Postul Sfinților Apostoli Petru și Pavel*, din secolul al XIII-lea, descoperit în 1892 de Alexandru Jațimirski în schitul rupestru Horodiște din Basarabia. Fiind scris pe pergament, potrivit cercetătoarei Valentina Pelin, acest fragment a servit ca filă de protecție la coperta unui manuscris.

În perioada secolelor XIV-XV, cultura medievală a Moldovei a fost profund influențată de valorile spirituale ale ortodoxiei bizantine, caracteristice pentru sud-estul Europei la acea vreme. Faptul fiind marcat de adoptarea slavonei ca limbă oficială la curtea domnească (utilizată până la mijlocul secolului al XVII-lea) și limbă de cult în biserică. Relațiile cu lumea bizantină pot fi urmărite odată cu întemeierea Mitropoliei în Moldova în 1386, în timpul domniei lui Petru Mușat (1376-1391) și a patriarhului ecumenic Nil (1373-1388). Cel mai important centru cultural al Bizanțului de la acea vreme a fost mănăstirea Studion (Constantinopol) unde funcționa o școală de slavonie, în care s-au format Teodosie de Târnovo (cca 1300-1363), ucenicul Sfantului Grigorie Sinaitul și cel mai însemnat reprezentant al curentului isihast în Bulgaria, viitorul patriarh al bulgarilor Eftimie (1327-1400) și Grigore Ţamblac (1365-1420).

Începutul propriu-zis al miniaturisticii[1] moldovenești se plasează în prima jumătate a secolului al XV-lea, iar nucleul în care s-a dezvoltat ca artă au fost mănăstirile, singurele „instituțiuni de cărturărie" de la acea vreme [1, p.45]. Principalul centru cultural din vremea domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1432) a fost Mănăstirea Neamț, iar pe timpul lui Ștefan cel Mare (1457-1504) – Mănăstirea Putna, la care ulterior s-au mai adăugat cele de la Dragomirna, Bistriţa etc. Documentele de cancelarie emise în epoca lui Alexandru cel Bun sunt cele mai timpurii acte în care găsim informații despre venirea în Moldova a meșterilor pictori de origine greacă. Astfel, în hrisovul din 1425 se arată că Alexandru cel Bun l-a răsplătit pe Ștefan Zugravul cu 4 sate pentru munca sa [2, p.51-52].

Ca urmare a legăturilor dintre Moldova, din timpul domniei lui Alexandru cel Bun, și Bizanțul Paleologilor, în țară au fost aduse de la mănăstirea Studion din Constantinopol renumite manuscrise bizantine. *Sbornicele* de literatură liturgică, aghiografică și patristică au fost achiziționate pentru Mănăstirea Moldovița, un centru cultural important din perioada culturii române în limba slavonă. Caligrafii-călugări moldoveni de manuscrise au privit formele picturii bizantine nu cu ochi de copiști, ci cu ochi de artiști, respingând acele elemente ce erau străine spiritului românesc. Ei le-au preluat și le-au înterpretat prin propria viziune, ajungând astfel la un stil propriu, unic și inconfundabil – aşa-numitul *izvod moldovenesc*, inițiatorul căruia este considerat călugărul de la Mănăstirea Neamț Gavriil Uric (1364-1450[2]), cel dintâi caligraf și primul artist român cunoscut din Moldova, care a întemeiat la Mănăstirea Neamţ o vestită școală de caligrafi și miniaturiști. În secolul al XVI-lea, izvodul moldovenesc a avut o răspândire largă în spațiile ortodocşilor din uniunea statală polono-lituaniană, Rusia moscovită, influențând ulterior arta tipografică europeană.

Contribuţii importante la studierea ornamentelor româneşti a adus istoricul rus A.I. Nekrasov. Acesta a surprins frumusețea stilului moldovenesc, filierele pe care au venit influenţele, cum au fost transformate în mediul moldovean şi ce cale au urmat după aceasta. Originalitatea și stilul operelor literare create în spațiul românesc este pusă în valoare de Lucia Djamo-Diaconiță. Despre „premisele unei noi variante de artă bizantină cu puternic specific românesc" a scris și G.Popescu-Vâlcea [3, p.12]. O analiză artistică și descrierea bibliografică a operei artistice a lui Gavriil Uric a întreprins Gh.Buluță [4, p.36-58]. Studiile lui Dan Simonescu [5] și cel al lui Sorin Ulea [6] pun în evidență autenticitatea *Tetraevanghelului* bilingv (din grecește, add litteram, patru evanghelii) din 1429 al lui Gavriil Uric, caligrafiat și miniat în scriptoriul (special amenajate pentru copierea cărților) Mănăstirii Neamț.

În timpul domniei lui Alexandru cel Bun, Moldova a cunoscut o perioadă de avânt economic, politic, cultural și artistic. La Mănăstirea Neamţ pe acele timpuri exista o școală de caligrafi și miniaturiști, condusă de călugărul Gavriil Uric, inițiatorul noului stil de decorare a manuscriselor, care presupunea un tip specific de ornamentare bazat pe elemente geometrice înlănțuite în cercuri și străbătute de câte două diametre în formă de X, ca două coarde paralele [7, p.56]. Gavriil Uric, fiul grămaticului Paisie – scriitor de urice în cancelaria domnească[3], a lăsat o moştenire impunătoare de manuscrise miniate, care au influenţat arta caligrafiei pe

[1] Miniatură (din lat. minium – scris cu miniu de plumb, pigment roșu-oranj intens; fr. enluminure).
[2] Anii fiind identificați în baza lucrărilor cunoscute ale lui Uric.
[3] Constatare făcută în baza însemnării din *Pomelnicul Mănăstirii Bistrița*.

parcursul secolelor XV-XVI. După cum afirmă Valentina Pelin [8, p.50-51], „Gavriil Uric a creat un stil inegalabil de artă caligrafică şi ornamentaţie autohtonă ce caracterizează fiecare manuscris în parte". El și ucenicii lui au dat acestei arte un caracter original autentic, despre care A.I. Sobolevski (1856-1929), membru al Academiei Ruse, spunea: „Nimeni în Rusia nu a cunoscut măiestria mâinii caligrafului moldovean sau muntean, care ne-a lasat pe noi, rușii, cu mult în urmă din punctul de vedere al artei caligrafice. Acum putem vedea ce importanță au avut românii, neam de origine latină, pentru cultura slavă în general". Ulterior, şcoala sa a format generații de cărturari-copiști răspândiți atât în Țara Românească și în Transilvania, cât și în țările ortodoxe vecine. Unii cercetători, în urma analizei manuscriselor medievale moldoveneşti cu primele incunabule[4] chirilice tipărite în Europa, au ajuns la concluzia că arta caligrafică a Moldovei a exercitat o influență asupra tiparului chirilic european, bazele căruia au fost puse de germanul Schweipolt Fiol (?-1525), la Cracovia în 1491.

Valoarea incontestabilă a manuscriselor moldoveneşti din Evul Mediu este confirmată şi de prezenţa lor în cele mai prestigioase instituţii de cultură din Viena, Oxford, Bucureşti, Moscova, Londra, Sankt Petersburg etc. Despre frumusețea manuscriselor moldovenești, în 1878 Alexandru Iațimiski scria în studiul *Новый труд по старой славянской библиографии* următoarele: „În a doua jumătate a secolului al XV-lea şi la începutul secolului al XVI-lea, stilul moldovenesc predomină şi în manuscrisele ruseşti, dar aici totul iese oarecum ţipător şi mâzgălit şi ornamentaţiile ruseşti stau foarte departe de modelele lor, de acele manuscrise luxoase moldoveneşti care la timpul lor au fost dăruite vechilor mănăstiri de domnitori şi ierarhi şi care acum împodobesc cele mai bune biblioteci de manuscrise ale Europei".

Migrarea pe scară largă a capodoperelor respective în colecțiile particulare și piețele de anticariat din străinătate are loc mai cu seamă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, datorită reformelor desfășurare în Principatele Române în anii '60 ai secolului al XIX-lea, care prevedeau, pe lângă naționalizarea domeniului mănăstiresc, trecerea de la alfabetul chirilic la alfabetul latin și înlăturarea cărților slavone din lăcașurile de cult și înlocuirea lor cu exemplare în limba română. În contextul reformelor menționate, manuscrise slavo-române au ajuns să fie parte a numeroaselor colecții private ale bibliofililor, interesați de aspectul lor luxos (cel mai adesea fiind scrise pe pergament fin și decorate cu foiță de aur), și drept surse pentru studiul formei arhaice a scrisului slavon. Potrivit lui Alexandru Pascal, de la Gavriil Uric s-au păstrat 23 de manuscrise care-i poartă semnătura, dintre care patru se află la Petersburg, şase la Moscova, unul la Kiev, unul la Chişinău, zece la Bucureşti, unul la Oxford şi încă unul s-a aflat în Rusia şi a dispărut de acolo [9, p.4-32]. Cel mai vechi manuscris decorat al lui Gavriil Uric este din 1413 și conține *Scara lui Ioan Sinaitul* și *Omilii lui Grigore Teologul* care se păstrează în Rusia, la Arhiva Centrală de Acte Vechi din Moscova (fondul 196 F.F. Mazurin, nr.1494). Manuscrisul este ornamentat și decorat cu frontispicii aurite. Pentru inițiale caligraful a utilizat elemente florale colorate cu chinovar[5]. Un alt manuscris decorat elegant este *Omiliile lui Grigore Teologul* din 1424 (astăzi păstrat la Biblioteca de Stat a Rusiei din Moscova, fondul 128, ms nr.178). În calitate de ornamente caligraful folosește frontispicii stilizate din împletituri aurite, elemente florale ce însoțesc inițialele, colorate cu chinovar. Potrivit însemnărilor, manuscrisul în cauză a fost adus în 1861 la Mănăstirea Noul Neamț (Basarabia) de către călugărul Andronic, însă în 1951 este cumpărat de la Gheorghe Bogaci din Chișinău și ajunge în Rusia [10, p.38].

Lui Gavriil Uric îi datorăm apariția unui nou gen de artă – miniaturistica. Iar *Tetraevangheliarul slavo-grec*, din 1429, realizat la comanda doamnei Marena (1419-143?), cea de-a patra soţie a lui Alexandru cel Bun, ce se păstrează astăzi la Biblioteca Bodleiană a Universităţii din Oxford, este primul manuscris miniat din Moldova. Despre acest manuscris Emil Turdeanu scria: „Doamna Marina, uimită (impresionată) de superbul exemplar bizantin pe care-l va fi obţinut chiar de la Constantinopol, a cerut meşterului său să-i facă o copie […] la fel de frumoasă ca modelul" [11, p.418]. Din conţinutul însemnării de la finele manuscrisului aflăm despre dorința arzătoare a doamnei Marena de a avea în izvod nou Cuvântul lui Hristos. Prin grafica acestui remarcabil manuscris se poate urmări influența directă a stilului bizantin venit din Constantinopol, metropola artei bizantine. Evangheliștii sunt redați așezați pe scaun, ca în manuscrisele realizate în Efes la sfârșitul secolulului al XI-lea – începutul secolului al XII-lea, când acest oraş era centru al creştinătăţii. Cercetătorul american A.M. Fried constată că reprezentarea evangheliştilor şezând a fost moştenită din Antichitate, având ca prototip statuile poeților și filosofilor antici care erau sculptați așezați [12, p.115-147]. Se pare că manus-

[4] Carte tipărită în primii ani ai introducerii tiparului (înainte de anul 1500).
[5] Sulfură roșie de mercur, roșu aprins, folosită ca colorant în pictură.

crisul era destinat Mănăstirii Căpriana, care în 1698 era „închinată” Mănăstirii Zograf de la Athos, unde s-a și păstrat un timp. Ulterior, manuscrisul a ajuns la Oxford. Prin *Tetraevangheliarul* din 1429 în spațiul românesc se afirmă pentru întâia dată miniatura portretistă. Imaginile color ale celor 4 miniaturi, din cele opt imagini care împodobesc prima carte în culori din Moldova, au fost publicate prima oară în nr.1 al revistei *Magazin Istoric* din 1971 [13]. Rămâne a fi enigmatic traseul istoric al acestui renumit manuscris. Lajos Demény confirmă că *Evanghelia* scrisă de Uric a ajuns la Oxford pe la mijlocul secolului al XIX-lea de la Veneția și că a fost obținută de la anticarul Johan Pericinotti [13, p.37]. G.Popescu-Vâlcea este de acord cu aceasta, deși nu poate explica modul în care manuscrisul a ajuns în orașul italian. O probabilitate mare este faptul că codicele menționat a ajuns mai întâi în Mănăstirea Zograf de pe Muntele Athos și de acolo a fost adus în Italia. Interesant este faptul că stilul caligrafiei lui Gavriil Uric se regăsește în caligrafia *Triodului* rus din 1466 și în *Apostolul* lui Ivan Feodorov din 1564 tipărit la Moscova [14, p.153-156]. Această constatare vine să sublinieze influența decorațiunilor moldovenești care sau perpetuat prin arta caligrafierii și ornamentării manuscriselor rusești.

O particularitate distinctă a manuscriselor medievale moldoveneşti este complexitatea cromatică surprinsă în ornamentele textelor. Elementele folosite pentru decor erau adesea de inspiraţie vegetală şi, mai rar, de tip zoomorf (şerpi încolăciţi sau păsări). Din aspectul grafic al *Mineiului cu Sinacsar pe luna Noiembrie* (păstrat în colecțiile Agenției Naționale a Arhivelor din Republica Moldova), realizat în 1449 de același Gavriil Uric, desprindem următorul fapt: culorile dominante folosite la decor erau albastru, verde, galben, roşu, cafeniu, în diferite nuanţe şi tonalităţi, integrate armonios în frontispicii şi în literele iniţiale.

În acest context, ținem să amintim că în Republica Moldova (Mănăstirea Noul Neamț) au mai fost și alte manuscrise caligrafiate de Gavriil Uric, însă care, din păcate, au fost înstrăinate, ajungând în colecții particulare sau de stat din Rusia. Printre acestea este *Miscelaneu omiletic şi hagiografic* din 1448, decorat cu frontispiciu alcătuit din ornamente compuse din patru cercuri împletite şi iniţiale cu elemente florale în chinovar. Din conţinutul *Sbornicului* face parte *Cuvintele Laudei lui Varvar*, alcătuit în 1435 de Chiprian, egumenul mănăstirii Căpriana, pe care Nicolae Dabija îl consedera autorul primelor versuri din literatura română. Potrivit însemnărilor, manuscrisul dat s-a păstrat în biblioteca de la Noul Neamţ mai bine de trei decenii, până aproximativ în 1895, când a fost sustras de cercetătorul A.I. Iaţimirski, iar din 1903 se păstrează la Biblioteca Academiei de Ştiinţe din Rusia (Sankt Petersburg), Fond 31.

Miniaturile lui Uric au devenit etalon şi principala sursă de inspiraţie pentru ucenicii săi. Primul dintre ei, care s-a afirmat în această artă, a fost călugărul moldovean Nicodim, care își făcuse ucenicia în atmosfera produsă de creația lui Gavriil Uric la Mănăstirea Neamț și care în 1473, aflându-se la Putna, a realizat cel de-al doilea manuscris miniat din Moldova – *Tetraevanghelul* pentru Mănăstirea Humor (cunoscut în literatura de specialitate ca *Tetraevangheliarul de la Humor*), comandat de domnitorul Ștefan cel Mare. Pe lângă cele 4 portrete ale evangheliştilor, lucrate fin pe suport de aur, manuscrisul din 1473 mai conține o miniatură în care este redat portretul votiv al domnitorului Ştefan cel Mare, care închină *Tetraevanghelul* Maicii Domnului. Reeșind din acestea, putem afirma cu certitudine că manuscrisul dat poate fi clasificat ca primul în care apare un portret istoric. În 1487, din porunca lui Ștefan cel Mare, manuscrisul a fost „îmbrăcat” într-o ferecătură masivă (copertă din metal) pe care este menționat în limba slavonă: „Io, Ștefan Voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, a ferecat această Evanghelie în Mănăstirea de la Homor, în anul 6995 (1487), noiembrie 20”.

Prototipul miniaturii inițiată de Gavriil Uric poate fi urmărit în manuscrisele din secolele XV-XVI. Discipolii şcolii de miniaturistică de la Neamţ şi-au continuat activitatea de caligrafi în vremea lui Ştefan cel Mare (1457-1504), la Mănăstirea Putna. Din scriptoriile mănăstirii nemțene au plecat gata formați să activeze în calitate de caligrafi în vatra putneană: Casian, Chiriac, Vasile şi Iacov. Numărul caligrafilor şi miniaturiştilor şcolii de la Putna este amplu şi operele lor rămân viabile până în secolul al XVII-lea. Printre cei mai iscusiți caligrafi și gravori din epoca ștefaniană formați la Putna, care au continuat realizarea *Tetraevengheliarelor* miniate, au fost: Teodor Mărişescu (a activat între anii 1491 şi 1502), Paladie (1488), Spiridon şi Nicodim (1502), Ghervasie (1665). Şcoala putneană a format ucenici care au promovat arta caligrafiei în alte mănăstiri moldoveneşti: Neamţ, Bistriţa, Probota, Dragomirna.

Dimitrie Dan aminteşte într-o lucrare a sa despre prezenţa unui *Tetraevangeliar* slavo-român, care a fost parte din colecţia particulară a mitropolitului Petru Movilă [15, p.2]. Este vorba de *Tetraevangheliarul* realizat în 1492 de Teodor Mărișescul, la porunca domnitorului Ștefan cel Mare, pentru biserica din cetatea

Hotinului. Tot în acel an a fost confecționată și ferecătura manuscrisului. Potrivit notiței de pe versoul filei a 3-a, în 1637 *Evanghelia* respectivă se afla deja la Kiev în Lavra Pecerska. Însemnarea în slavonă este scrisă de Petru Movilă, prin care mitropolitul consemnează că „a cumpărat această sfântă carte și a dat-o la biserica preacuratei Născătoare de Dumnezeu din mănăstirea Pecerska" [15, p.2]. Ulterior, manuscrisul a ajuns la Biblioteca de Stat a Bavariei din München.

În primele decenii ale secolului al XVII-lea, cel mai important și ultimul mare artist al cărţii, caligraf şi miniaturist a fost mitropolitul Anastasie Crimca (1560-1629), discipol al şcolii de la Putna, ctitorul principal al Mănăstirii Dragomirna și patronul „şcolii" de caligrafi şi miniaturişti din mănăstirea respectivă între anii 1608 și 1629, zidită cu cheltuiala proprie în 1609. Activitatea lui Anastasie Crimca ține de ultima etapă a evoluţiei şi dezvoltării şcolii de miniatură moldovenească şi de inițierea unei noi mişcări artistice prin introducerea în arta românească a autoportretului. Contribuția artistică a mitropolitului în miniaturistica autohtonă poate fi cunoscută prin intermediul manuscriselor miniate păstrate până astăzi, dintre care: cinci la Muzeul Mănăstirii Dragomirna (*Tetraevangheliarul* din 1609; *Evangheliarul* din 1609; două *Liturghiere* din 1610; *Psaltirea* din 1616), două manuscrise se găsesc la Muzeul de istorie al României (*Tetraevangheliarul* din 1615 și *Liturghierul* din 1616), unul este la Biblioteca de Stat din Viena (*Apostolul* din 1610), unul – la Biblioteca Academiei Române (*Apostolul* din 1609), un *Tetraevangheliar* care cuprinde cca 319 miniaturi se păstrează la Biblioteca de Stat a Rusiei de la Moscova [16].

Tradiția manuscriselor miniate în plină pagină sfârșește în secolul al XVII-lea, mai exact cu *Liturghierul* din 1643, realizat de iscusitul caligraf Ivanco la Rădăuți [17, p.254-256]. Potrivit însemnării de pe versoul filei 127, „s-a scris această sfântă duhovnicească *Liturghie* din porunca panului Theodor Ianovici, mare logofăt", pe care a dăruit-o mitropolitului Varlaam, în zilele domnitorului Vasile Lupu. Pe lângă miniaturile apostolilor, exemplarul mai este decorat cu inițiale și titluri executate în aur și diferite culori.

Coroborând informațiile prezentate, se poate trage concluzia că arta cărții a început în Moldova cu mult înainte de a se afirma tiparul. Deși originea artei împodobirii manuscriselor inițial se regăsește în tradiția bizantină constantinopolitană, miniatura medievală moldovenească este rezultatul unei sinteze ample de lungă durată, în care elemente împrumutate din tradiția ortodoxă a Bizanțului, prin filiera sud-slavă, au fuzionat într-o unitate națională. Ornamentele manuscriselor medievale constituie o parte din istoria artei românești. Grație nivelului artistic înalt al miniaturilor, ele sunt interesante ca obiecte de artă caligrafică, de miniaturistică și de ofervărie. Vechile file caligrafiate și decorate în stil inedit sunt o concretizare a geniului românesc, ale cărui calități artistice s-au făcut vădite mai întâi în scrierea îngrijită a manuscriselor, în împodobirea frontispiciilor și literelor, culminând prin minunatele miniaturi care pun în evidență originalitatea artei românești. Datorită *Tetraevangheliarului* din 1429 al lui Gavriil Uric, apare un nou gen de artă autohtonă – miniaturistica, iar ucenicul său Nicodim, prin decorarea *Tetraevangheliarului de la Humor*, pune baza portretului istoric. Prin importanța pe care o ocupă în istorie, manuscrisele slavo-române miniate în Moldova reprezintă momentul culminant al creației medievale și sunt dovadă a rafinamentului și eleganței artei cărturărești române.

Referințe:

1. CARTOJAN, N. *Istoria literaturii române vechi*. București: Editura Fundației culturale române, 1980. 589 p.
2. Documente privind istoria României. A. Moldova. București, 1995. 799 p.
3. POPESCU-VÂLCEA, G. *Miniatura românească*. București, 1981. 138 p.
4. BULUȚĂ, Gh. *Manuscrise miniate și ornate românești în colecții din Austria*. București, 1990. 142 p.
5. SIMONESCU, D. Mănăstirea Neamțului ca focar de cultură. În: *Cercetări istorice* (Iași), 1943, vol.XVIII, p.95-103.
6. ULEA, S. Gavriil Uric, primul artist român cunoscut. În: *Studii și cercetări de istoria artei* (București), 1964, nr.2, p.235-269.
7. DAN, M., FILIPOIU, O. Contribuţii la istoria legăturilor culturale dintre Moldova şi Transilvania în orânduirea feudală. Un manuscris slav transilvănean din 1511. În: *Mitropolia Moldovei și a Sucevei* (Iași), 1963, nr.1-2, p.56.
8. PELIN, V. Aspecte inedite în manuscrisele lui Gavriil Uric. În: *Revista de Lingvistică şi Ştiinţă Literară* (Chișinău), 1998, nr.4, p.50-51.
9. ПАСКАЛЬ, Д. Итоги и задачи изучения рукописей Гавриила Урика как ранних источников по истории славяно-молдавской книжности XV века. В: *Исследования по источниковедению истории СССР дооктябрьского периода*. Москва: Институт Истории СССР, 1989, с.4-32.
10. PELIN, V. *Manuscrise românești din secolele XIII – XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia)*: Catalog. Chișinău, 2017. 408 p.

11. TURDEANU, Ė. Miniatura bulgară și începuturile miniaturii românești. În: *Buletinul Institutului Român din Sofia*. Vol.1. București, 1942, p.414-419.
12. FRIED, A. M. The portraits of the Evanghelists in greek and latin manuscripts. In: *Art Studies*. Cambridge, 1927, p.115-147.
13. DEMÉNY, L. Începuturile miniaturisticii române. În: *Magazin istoric* (București), 1971, nr.1, p.37.
14. CHIRIAC, Vl. Gavriil Uric, vrednic caligraf și miniaturist român. În: *Omagiu: Virgil Cândea la 75 de ani.* Vol.1. București, 2002. 450 p.
15. DAN, D. *O Evanghelie a lui Ștefan cel Mare în München*. Cernăuți, 1914. 4 p.
16. SORICA, D. *Anastasie Crimca, forma originală a expresiei miniate.* Disponibil: https://www.sfantatreimeghencea.ro/anastasie-crimca-forma-originala-a-expresiei-miniate-prof-dumitru-sorica/ [Accesat: 22.09.2022]
17. PANAITESCU, P. *Manuscrise slave din biblioteca Academiei R.P.R.* Vol.1. București, 1959. 406 p.

Date despre autor:
Veronica COSOVAN, doctorandă, Școala doctorală *Științe Umanistice*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: vcosovan@mail.ru
ORCID: 0000-0002-1222-0364

Prezentat la 19.10.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.10(160)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.17-22

CZU: 929:94(470+571)(092)(093) DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7472874

БИОГРАФИЯ КУТУЗОВА ВРЕМЕН РУССКО-ТУРЕЦКОЙ ВОЙНЫ 1768–1774 ГОДОВ В СВЕТЕ МАЛОИЗВЕСТНОГО ДОКУМЕНТА

Александр ПОНОМАРЁВ

Центральный государственный исторический архив Украины, г. Киев

В статье рассматривается один из малоизученных периодов биографии русского полководца Михаила Илларионовича Кутузова времён русско-турецкой войны 1768-1774 гг. В основу положено доношение премьер-майора Нижегородского карабинерного полка Михаила Кутузова от 10 января 1769 г., из которого видно, что получивший увечья военный считает себя вовсе непригодным к дальнейшему несению военной службы. На основании малоизвестных документов особо отмечено участие премьер-майора Михаила Кутузова в проведении ревизии населения Нежинского полка, известной как „Румянцевская перепись Малороссии" в период с осени 1766 г. до весны 1767 г. Показано участие Михаила Кутузова в русско-турецкой войне 1768-1774 гг. в составе Первой армии, на основании панегирически составленной биографии полководца.

Ключевые слова: *Кутузов, увечье, премьер-майор, обер-провиантмейстер, русско-турецкая война 1768-1774 гг., Украина, Молдавия.*

KUTUZOV'S BIOGRAPHY DURING THE RUSSIAN-TURKISH WAR IN 1768-1774 IN THE LIGHT OF A LITTLE KNOWN DOCUMENT

The article considers one of the little-studied periods in the biography of the Russian commander Mikhail Illarionovich Kutuzov during the Russo-Turkish war of 1768-1774. It is based on the report of the prime major of the Nizhegorodsky Carabinier Regiment Mikhail Kutuzov dated January 10, 1769, from which it is clear that the injured military man considers himself unfit for further military service. Based on little-known documents, the participation of Prime Major Mikhail Kutuzov in the conduct of the population census, known as the "Rumyantsev census of Little Russia" in the period from the autumn of 1766 to the spring of 1767, is especially noted. The participation of Kutuzov in the Russo-Turkish war of 1768-1774 is shown, based on the panegerically-compiled biography of the commander. At the same time, the glorification of Kutuzov is shown by means of mass propaganda at different times, which made it possible to create the image of a "brilliant" commander.

Keywords: *Kutuzov, injury, resignation letter, prime major, chief food officer, Russo-Turkish War 1768-1774, Ukraine, Moldova.*

BIOGRAFIA LUI KUTUZOV DE PE TIMPUL RĂZBOIULUI RUSO-TURC DIN ANII 1768-1774 ÎN LUMINA UNUI DOCUMENT PUȚIN CUNOSCUT

Articolul abordează o perioadă puțin studiată din biografia comandantului rus de oști Mihail Ilarionovici Kutuzov în timpul războiului ruso-turc din aa. 1768–1774. Drept bază a servit raportul prim-maiorului regimentului de carabinieri din Novgorod Mihail Kutuzov din 10 ianuarie 1769, din care reiese că el, ca militar mutilat, se consideră inapt pentru continuarea serviciului militar. În temeiul unor documente puțin cunoscute, este menționată participarea prim-maiorului Mihail Kutuzov la efectuarea unei revizii a populației din regimentul Nejin, cunoscute ca „Recensământul lui Rumeanțev privind Malorosia" în perioada dintre toamna anului 1766 și primăvara anului 1767. Este prezentată și participarea lui Kutuzov în războiul ruso-turc din anii 1768–1774 în componența Armatei Întâi, în baza biografiei panegirice a comandantului. Totodată, este reflectată și glorificarea lui Kutuzov prin intermediul propagandei de masă în timpuri diferite, ceea ce a permis crearea imaginii unui comandant „genial".

Cuvinte-cheie: *Kutuzov, mutilare, cerere de demisie, prim-maior, șef aprovizionare, războiul ruso-turc din aa. 1768-1774, Ucraina, Moldova.*

М.И. Голенищев-Кутузов[1] считается в русской историографии „спасителем" России во время наполеоновского нашествия 1812 года. Но многие стороны жизни этого высокопоставленного сановника России замалчивались или скрывались. Историческая личность, почитаемая большинством россиян,

[1] Михаил Илларионович Голенищев-Кутузов-Смоленский (5 (16) сентября 1745 г. – 16 (28) апреля 1813 г.) – российский полководец и дипломат, генерал-фельдмаршал и светлейший князь (с 1812 г.). Дата рождения Кутузова остаётся дискуссионной до сих пор, кроме 1745 г. исследователи указывают и 1747 г., и 1748 г.

генерал Кутузов – подписавший 16 (28) мая 1812 года Бухарестский мир, в результате которого Молдавия между Прутом, Дунаем и Днестром была аннексирована к царской империи (1812-1917), оставил отрицательный след в истории Румынских Княжеств [1, с.43-51].

В Центральном государственном историческом архиве Украины, г. Киев[2] (далее: ЦГИАК Украины – AICSK a Ucrainei) хранится один документ, который позволяет по-новому взглянуть на биографию молодого Кутузова. Это донесение премьер-майора Нижегородского карабинерного полка Михаила Голенищева-Кутузова в канцелярию этого же полка [2, ф.43]. Из этого донесения можно узнать малоизвестные, а то и вовсе не известные страницы биографии полководца. О себе Кутузов писал, что в своё время он был „определен в Сухопутный кадетский корпус кадетом" [2, ф.43]. В 1759 г. Кутузов выпустился из корпуса, начав уже самостоятельную карьеру в чине капрала артиллерии, а затем он получает чин каптернамуса. Далее карьера Кутузова также не стояла на месте и каждый год он получал новое звание. Уже в январе 1761 г. он получил чин прапорщика и командовал ротой в Астраханском полку, который возглавлял А.В. Суворов [3, с.2].

Стоит отметить, что Кутузов обладал хорошими способностями к учёбе и Сухопутный кадетский корпус он закончил с хорошими результатами. В аттестате говорилось, что он „науку инженерную и артиллерийскую знает, по-французски и по-немецки говорит и переводит весьма изрядно, по-латыни автора разумеет, и в истории и географии хорошее начало имеет…" [4, с.13].

Примечательно, что августейшие особы отметили начало военной службы Кутузова. Генерал-директором Сухопутного кадетского корпуса в 1759-1762 гг. был великий князь Пётр Фёдорович (с января 1762 г. – император Пётр III). На начинающего военного обратила внимание его супруга великая княжна Екатерина Алексеевна (будущая Екатерина II) и просила определить Кутузова флигель-адъютантом к петербургскому и ревельскому губернатору Гольштейн-Бекскому [3, с.3; 4, с.14]. Вероятно, что здесь не обошлось без связей родителей Кутузова, у которых, очевидно, были при дворе влиятельные покровители.

После непродолжительной службы Кутузов получает чин капитана; по одним данным 22 марта 1762 г. [3, с.3], а по другим 21 августа 1762 г. [5, с.34]. Неточности в биографии молодого офицера встречаются в историографии и в других источниках. Так, 1 июля 1770 г. Кутузов был пожалован обер-квартирмейстром премьер-майорского чина [5, с.34]. Должность обер-квартирмейстера, то есть начальника штаба, Кутузов действительно мог получить 1 июля 1770 г., как это видно из послужного списка. Тогда как чин премьер-майора Кутузов, по нашим подсчётам, получил в 1764-1765 гг., причём минуя звание секунд-майора [4, с.49]. Осмелимся предположить, что это произошло ещё до работы Кутузова в Уложенной комиссии (1767-1769 гг.), созданной Екатериной II для пересмотра действующего законодательства. Кутузов здесь работал в составе секретариата „Юстицкой комиссии" [4, с.21]. Если принять указанные биографами данные, согласно которым чин капитана Кутузов получает в 1762 г., а премьер-майора только в 1770 г., получается вовсе не логичная картина, когда военный со связями восемь лет ходит без повышения в звании. К тому же, стоит отметить, что следует различать должность обер-квартирмейстера, полученную Кутузовым 1 июля 1770 г., от воинского звания премьер-майора, полученного ранее, о чём и свидетельствуют выявленные нами документы.

По состоянию на 5 сентября 1766 г. Кутузов уже значится в документах премьер-майором [6, ф.1][3]. С осени 1766 г. до весны 1767 г. он был задействован в проведении Генеральной описи Левобережной Украины. Эта подворная перепись населения проводилась в 1765–1769 гг. и известна в историографии больше как „Румянцевская перепись Малороссии" (так в российской историографии называлась Украина-Гетманщина, расположенная на Левобережной Украине). В административном отношении Украина-Гетманщина состояла из полков и сотен, которые на правах автономии входили в состав Российской империи.

Согласно выявленных нами документов, именно с 5 сентября 1766 г. по 30 марта 1767 г. премьер-майор Михаил Кутузов провёл ревизию 2-й Борзнянской, Веркиевской, Девицкой, Заньковской, Ивангородской, Прохорской, Шаповаловской сотен Нежинского полка; то есть семи из 22 сотен этого

---

[2] Arhiva Istorică Centrală de Stat a Ucrainei, Kiev.

[3] «Опись Малороссийского Нежинского полку сотне Девицкой, состоящим в оной селам, имеючимся в них владениях чиновниках, козаках и всякого обиталищах. Учинена Нижегородского карабинерного полку пример-майором Голенищевым-Кутузовым 1766 году сентября 5 дня».

полка [7, спр.43, 44, 49, 50, 51, 52]. Этот период настолько плохо изучен биографами полководца, что имеются только косвенные упоминания а том, что Кутузов был откомандирован по каким-то делам, однако указывается период с марта 1764 г. по март 1765 г. [8, с.57], хотя вполне вероятно, что и в это время Кутузов отъезжал куда-либо по казённой надобности. После проведения „Румянцевской переписи…", к которой привлекались русские военные, некоторое время уходило на переписывание ведомостей переписи набело. После этого ведомости „Румянцевской переписи…", переплетенные в огромные тома, отправляли в Малороссийскую коллегию в Глухов на хранение. В ордере президента Малороссийской коллегии П.А. Румянцева (от 24 мая 1767 г.) говорилось, что „находящийся в Нежинском полку для сочинения Генеральной описи [Малороссии] Нижегородского карабинерного полка… премьер-майор Голенищев-Кутузов, в силе указа Государственной военной коллегии, отправлен в тот полк" [9, ф.1]. В июле 1767 г. Кутузов отправился для работы в составе упомянутой выше Уложенной комиссии [8, с.57].

Однако настоящей сенсацией стало для нас упомянутое в самом начале доношение премьер-майора Нижегородского карабинерного полка Михайла Голенищева-Кутузова от 10 января 1769 г. [2, ф.43]. Накануне русско-турецкой войны 1768-1774 гг. Россия была занята подавлением восстания польских конфедератов, одним из центров которых был Краков. В составе 15-тысячной обсервационной армии генерал-майора Петра Олица находился и корпус генерал-майора Ивана Веймарна, куда и был откомандирован Кутузов. Вот как сам будущий полководец рассказывает о тех событиях в своём донесении от 10 января 1769 г. в полковую канцелярию: „Прошлого 1768-го году августа 11-го числа, будучи я под городом Краковым весьма задавлен был лошадью, которая опрокинувшись со мною назад грудь, а более левую ногу в колене раздавила, так сильно, что оная хотя чрез долгое время по пользовании в кости срослась, а жилы под коленом сведены, и со всегдашним ломом в сгибе остались" [2, ф.43].

Нижегородский карабинерный полк входил в состав Украинской дивизии, которой командовал генерал-майор А.А. Прозоровский, а квартировал полк (место постоянной дислокации) в Чернигове, что подтвержает Кутузов в своем вышеупомянутом доношении: „…и за тою болезнию, по повелению его сиятельства господина генерал-майора князя Прозоровского от полку и отпущен в непременные квартиры в город Чернигов, где отныне нахожусь" [2, ф.43]. Пять месяцев без несения боевой службы несколько расхолодили боевой дух Кутузова, а полученное увечье под Краковым он, очевидно, посчитал жирной точкой в своей военной карьере. За осаду Краковского замка, где тогда засели конфедераты, Кутузов даже не был представлен к награде. Более того, за всю военную кампанию 1768-1774 гг. Кутузова обходили в наградах, а свой первый орден он получил только в ноябре 1775 г. [4, с.42,43]. Комментарии, как говорится, излишни.

Упомянутое доношение от 10 января 1769 г. поразительным образом совпадает с началом непосредственно боевых действий времён русско-турецкой войны 1768-1774 гг. Именно в январе 1769 г. крымский хан Крым-Гирей совершил набег на Новую Сербию, Бахмут и близлежащие территории, что было последним и самым резонансным нападением татар на украинские земли. Очевидно, Кутузов даже не мог себе представить, что может в таком состоянии быть хоть как-то полезным своему отечеству, оттого и подал вторичный рапорт об отставке, подробно расписав свое увечье. Кутузов в доношении просил, „дабы о том куда надлежит представить, что я более к службе ея императорскаго величества нести, за болезнию моею, не в состоянии" [2, ф.43]. Забегая наперед, отметим, что инициативный документ за подписью премьер-майора Нижегородского карабинерного полка Михаила Голенищева-Кутузова так и не был ордерован (то есть по нему не было вынесено положительного решения), а стало быть от службы его не отставили, и для него оставался прежний порядок вещей – отправляться на военную службу.

За время пребывания в Чернигове, лекари сумели поставить Кутузова на ноги. Более того, по мере выздоровления (лето-осень 1768 г.) в Чернигове Кутузов ждал спасительной для него резолюции на челобитную, поданную на имя императрицы Екатерины II. Согласно Манифеста о вольности дворянства от 18 февраля 1762 г., подписанного Петром III, дворяне могли уходить с гражданской и военной службы и даже выезжать за границу. Однако при наступлении военных действий дворяне обязаны были, под угрозой лишения своих имений, вернуться на службу. В преддверии войны каждый штык был важен для России, которая только и видела себя как „освобождающей" угнетённые народы Балкан от османского ига. Кутузову в праве на отставку было отказано. Как было отказано и позже в ответ на повторное доношение от 10 января 1769 г., когда война шла не только „де-юре", но и „де-факто".

Однако предоставим слово самому подателю прошений, в одном из которых дословно говорилось, что „…еще, будучи в Польше при полку подал на высочайшее ея императорскаго величества имя челобитную, в силу состоявшегося о вольности дворянства указа, о увольнении меня из службы, не прописывая моей болезни (какая скромность! – *А.П.*), а как ныне известно, что отставка, в силе указу Государственной военной коллегии отказана" [2, ф.43].

Итак, после того как 10 августа 1768 г. упавшая на спину лошадь (убитая или раненная) стала причиной увечья и временной потери боеспособности будущего генерал-фельдмаршала, он не откладывая в долгий ящик своих намерений написал челобитную на имя императрицы, где по своей скромности не стал утомлять высшее военное руководство описанием полученной травмы. Далее из предместья осаждённого Кракова он был отправлен в Чернигов, где в госпитале получил надлежащее лечение. Хотя документ и был написан на имя императрицы (форма делопроизводственной вежливости), высшим органом над военными была Государственная военная коллегия, которая своим указом отказала „перспективному" премьер-майору в его желании не служить более, несмотря на начинающуюся войну. Однако, несмотря на все указы, Кутузов продолжал себя считать непригодным к несению воинской службы, о чём прямо и пишет в конце документа „чрез сие приключение (ушиб груди и повреждение коленного сустава. – *А.П.*), оставшись я неспособным вовсе к продолжению службы и отправлению должности моей" [2, ф.43].

В итоге мы имеем доношение Кутузова от 10 января 1769 г. в полковую канцелярию Нижегородского карабинерного полка, где кроме самого доношения кратко излагается и суть предыдущего документа, челобитной на имя императрицы за август 1768 г. [2, ф.43]. В первом случае (август 1768 г.) Кутузов опирался на Манифест о вольности дворянства от 18 февраля 1762 г., который в условиях надвигающейся войны оказался весьма слабым юридически-правовым подспорьем. Тогда Кутузов (январь 1769 г.) решил прибегнуть к детальному изложению событий под Краковым, ссылаясь на свои увечья, не забыв указать в доношении полный анамнез своей болезни. Кутузов изо всех сил „опасался" быть обузой для русской армии, но это ему не помогло.

Не хотели видеть обузой такого военного и вышестоящее начальство, что явствует из следующего документа. Командующий дивизией (в которую входил Нижегородский карабинерный полк) генерал Пётр Олиц в своём рапорте на имя командующего Первой армией генерал-аншефа Александра Голицина сообщал, что „по состоявшейся ея императорскаго величества Военной коллеги, об отставке, указу, хотя-де по оному просителям в отставку челобитен принимать не велено", но он „в том прошении и отказать мог, но однако, усмотря из объявленного ево доношения, что левою ногу ему (Кутузову. – *А.П.*) свело, которое, естли справедливо, да и по осмотру, коего, ему по неближнему расстоянию учинить не можно, так найдется то, чтоб понапрасну счисляем (в полку – *А.П.*) не был" [2, ф.42]. Но очевидно такие представления не убедили генерал-аншефа Александра Голицина и в последующее время Кутузов фигурирует как действующий военный.

Согласно данным прижизненного биографа полководца Филиппа Синельникова, в 1769 г. Кутузов продолжил воевать, но уже не с краковскими конфедератами, а с отрядами польских провиантмейстеров, которые заготавливали провиант и фураж для турецких и польских войск. В 1770 г. некоторые из тех полков, которые находились в Польше (точнее – на украинских землях) были переведены в Первую армию уже под командой П.А. Румянцева. Так Кутузов со своим полком оказался под начальством генерал-квартирмейстера Фёдора Боура [3, с.13]. Только с лета того же 1770 г. Кутузов принимает непосредственное участие в боевых действиях, а не в разгоне и преследованиях фуражиров, как ранее.

Первое сражение было при Рябой Могиле. При ней „и при других подобных подвигах генерал-квартермейстера (Ф. Боура – *А.П.*), безотлучен находился и действовал капитан Кутузов, которого генерал Боур, вместе с другими чиновниками, отличившимися при Рябой Могиле неустрашимостью, и соблюдением совершенного порядка" рекомендовал П.А. Румянцеву к представлению звания обер-квартирмейстера премьер-майорского чина, что состоялось, по словам мемуариста, 1 июля 1770 г. [3, с.15-16]. Звание или должность квартирмейстра была штабной, и „Кутузов занимался рекогносцировкой – разведкой местности и маршрутов передвижения войск, их размещением в полевых лагерях принимал участие и по квартирам в населенных пунктах, составлением диспозиций" [4, с.24].

В сражении Первой армии с 90 тыс. турецкого войска при Ларге, на помощь подполковникам Анжели и Елчанинову был откомандирован „с двумя ротами ротами легких войск" Кутузов. Он „показал и здесь удивительную храбрость, стояв долго и неподвижно сомкнутым фронтом против сильного

огня неприятельского, и отбивался с желаемым успехом одною беспрерывною пальбою, а при наступлении неприятельских наездников устремлялся на них сам со своею командою и всегда отгонял их от фронта" [3, с.15-16]. В заключение приближаясь к неприятельской батарее на возвышенность, которую русские обстреливали снизу картечью, „гренадеры под командою Кутузова с удивительною храбростию устремились на гору, чего неприятель не ожидая, тотчас ударился в бегство" [3, с.18].

Уже в сражении при Кагуле Кутузов выступает как правая рука своего начальника генерала Фёдора Боура, вместе с подполковником Семёном Воронцовым отважно преследуя врага. „Во все время Кагульского кровопролития Кутузов не только находился при генерал-квартирмейстере Боуре и содействовал ему во всех случаях; но сверх того, по обращении неприятеля в бегство, преследовал его вместе с подполковником графом Воронцовым на великое расстояние, по направлению к Измаилу" [3, с.24]. После этого кампания 1770 года была закончена и войска Первой армии были отправлены на зимние квартиры. Из всего изложенного материала можно сделать вывод, что с Кутузовым произошла необъяснимая метаморфоза. То он „негоден" к несению службы, то проявляет героизм и самоотверженность. Напрашиваются выводы о несоответствии панегиристических славословий Ф.Синельникова.

В том же 1770 г. Кутузова переводят из Первой армии во Вторую (которой тогда командовал генерал-аншеф Н.И. Панин) из-за того, что по неподтвержденным данным в часы досуга Кутузов копировал манеры (разговор и походку) П.А. Румянцева, таким образом не только передразнивая главнокомандующего, но и нанося ущерб его авторитету [4, с.40]. Таким образом выходило, что Кутузов прибыл во Вторую армию между Кагульским сражением и осадой Бендерской крепости. По утверждению биографов Кутузов, будто бы даже в ночь с 15 на 16 сентября 1770 г. отличился при штурме Бендер [8, с.59].

Но Кутузова не только переводили из одной армии в другую, менялись часто и сами полки, что свидетельствует явно не в пользу полководца. Рассмотрим первые 10 лет службы Кутузова, начиная с получения капитанского чина. В августе 1762 г он назначен командиром роты в Астраханском пехотном полку [8, с.56], откуда с марта 1764 г. по март 1765 г. отлучается в различные командировки [8, с.57]. С сентября 1766 г. по март 1767 г. как премьер-майор Нижегородского карабинерного полка Кутузов участвует в проведении ревизии „Румянцевская перепись Малороссии" в Нежинском полку Украины-Гетманщины [7, спр.43, 44, 49, 50, 51, 52]. Здесь же он продолжает службу по состоянию на 10 января 1769 г., что видно из донесения Кутузова в полковую канцелярию Нижегородского карабинерного полка [2, ф.43].

Тогда как по другим данным, Кутузов, принимая участие в боевых действиях против Барских конфедератов, числился в Смоленском пехотном полку [4, с.24]. И в начале 1770 г. Кутузов прибывает из Польши „в качестве третьего по старшинству офицера Смоленского пехотного полка" [8, с.59]. Ведомость за подписью полковника Смоленского пехотного полка князя Давида Мачебелова от 5 декабря 1770 г., о том „какия во оном полку чины сверх комплекта состоят" красноречиво свидетельствует, что можно было числиться в одном полку, а по факту служить в другом [10, ф.481]. Так из Ведомости видно, что премьер-майор „Михайла Голенищев-Кутузов" был „Переименован из обер-квартермистров за несостоянием в Генеральном штате порожней того чина ваканции" 3 октября 1770 г., то есть из штабиста он становится обычным военным в звании премьер-майора, побыв обер-квартирмейстером всего три месяца – с 1 июля по 3 октября 1770 г. Причём „с причисления в оной [Смоленский пехотный полк] сего году", начиная с 3 октября и по 5 декабря 1770 г. Кутузов так и „не прибыл" (sic. – !) [10, ф.481].

На момент военной кампании в Валахии в 1771 г. Кутузов числится премьер-майором Старооскольского пехотного полка [4, с.45]. А 8 декабря 1771 г. премьер-майора Кутузова повышают до подполковника того же Старооскольского пехотного полка. В 1772 г. Кутузова окончательно переводят во Вторую армию, которая находилась в Крыму под командованием генерал-аншефа В.М. Долгорукова.

В качестве выводов можем сделать следующее заключение: за неполные 10 лет (с августа 1762 г. по декабрь 1771 г.) Кутузов служит (или числится) в Астраханском, Нижегородском, Смоленском и Старооскольском полках, пройдя путь от капитана до подполковника. Получив в 23 года под Краковым травмы (август 1768 г.) и будучи уже тогда премьер-майором, молодой Кутузов на 27 году жизни (декабрь 1771 г.) становится подполковником. В 1777 г. Кутузов будет уже командовать Луганским пикинерным полком. По нашему мнению, военный, меняя так часто полки и не имея особо выдающихся личных заслуг, мог столь быстро стать старшим офицером лишь при условии ходатайства за него высокопоставленного покровителя или покровителей.

Литература:

1. MISCHEVCA, V. Fațetele morale ale ocupantului: M.I. Kutuzov în Principatele Române. În: *Limba Română. Revista de ştiinţă şi cultură* (Chişinău), 2017, nr.1 (237).
2. ЦДІАК України, ф.758, оп.1, спр.39.
3. СИНЕЛЬНИКОВ, Ф. *Жизнь, военные и политические деяния его светлости генерал-фельдмаршала, князя Михаила Ларионовича Голенищева-Кутузова-Смоленского*, ч. I. Санкт-Петербург, 1813.
4. ШИШОВ, А.В. *Неизвестный Кутузов. Новое прочтение биографии*. Москва, 2002.
5. *Фельдмаршал Кутузов. Сборник документов и материалов*, составитель Н.М. Коробков. Москва, 1947.
6. ЦДІАК України, ф.57, оп.1, спр.50.
7. ЦДІАК України, ф. 57, оп.1, спр.43, 44, 49, 50, 51, 52.
8. ТРОИЦКИЙ, Н.А. *Фельдмаршал Кутузов: мифы и факты*. Москва, 2002.
9. ЦДІАК України, ф.54, оп.3, спр.2188.
10. ЦДІАК України, ф.758, оп.1, спр.65.

Данные автора:
Александр ПОНОМАРЁВ, кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Отдела Древних Актов ЦГИАК Украины, Киев.
E-mail: mihalych1878@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5492-0804

Prezentat la 18.11.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.10(160)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.23-30

CZU: 94:27-9(478)″18″ **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7472902**

SITUAȚIA MINORITĂȚILOR RELIGIOASE DIN SUDUL BASARABIEI ÎN PERIOADA 1856-1878. (CAZUL COMUNITĂȚII LIPOVENEȘTI)

Ion GUMENÂI

Universitatea de Stat din Moldova

Istoria sudului Basarabiei în perioada 1856-1878 a fost subiectul unor studii nu o singură dată, doar că acestea s-au axat cu precădere asupra problematicii politico-economico-sociale, referindu-se preponderent la majoritatea ortodoxă a populației. Din aceste considerente materialul prezentat se axează pe o altă dimensiune, focusându-se asupra unei minorități religioase din zonă, și anume – cea a lipovenilor.

În articol vom încerca să facem o paralelă între politica promovată de către recent încoronatul țar Alexandru al II-lea față de cultul ortodocșilor de rit vechi din Imperiul Rus și cea a administrației românești, care a fost instaurată în sudul Basarabiei.

Vom face o analiză, pe de o parte, a atitudinii Bisericii Ortodoxe Române față de lipoveni, iar, pe de alta – a autorităților laice, care se conduceau după prevederile Tratatului de pace de la Paris.

Cuvinte-cheie: *lipoveni, sudul Basarabiei, Alexandru al II-lea, administrația română, Biserica Ortodoxă Română.*

THE SITUATION OF RELIGIOUS MINORITIES IN SOUTHERN BASSARABIA IN THE PERIOD 1856-1878 (THE CASE OF OLD BELIEVER COMMUNITY)

The history of southern Bessarabia in the period 1856-1878 was the subject of studies more than once, only that they focused mainly on the political-economic-social issues, referring predominantly to the Orthodox majority of the population. For these reasons, the presented material focuses on another dimension, namely focusing on a religious minority in the area – that of the Lipovians.

The article will try to draw a parallel between the policy promoted by the recently crowned Tsar Alexander II towards the cult of the Old Rite Orthodox in the Russian Empire and the Romanian administration, which was established in southern Bessarabia.

An analysis is made, on the one hand, of the Romanian Orthodox Church vis-à-vis the Lipovians, and on the other, of the lay authorities, who governed themselves according to the provisions of the Paris peace treaty.

Keywords: *Lipovians, southern Bessarabia, Alexander II, Romanian administration, Romanian Orthodox Church.*

Preliminarii

Este evident faptul că teritoriile ce au revenit după Pacea de la Paris în spațiul lor firesc de dezvoltare, adică cel românesc, nu erau locuite exclusiv cu o populație strict românească și una strict ortodoxă.

Pe lângă populația majoritară românească găsim și colectivități atât ale unor grupuri etnice, cât și confesionale, printre care și lipovenii, sau staroverii, sau rascolnicii, după cum mai sunt menționați în documente sau lucrări de istorie, cu precădere de proveniență rusă.

Dacă e să ne referim la apariția acestui curent religios în spațiul românesc, prima localitate întemeiată de către lipoveni, pe care o cunoaștem și care poate fi datată cronologic, este așezarea Cunicea, confirmată documentar în anul 1723 [1, p.123]. Aproximativ din aceeași perioadă se poate vorbi și despre o comunitate lipovenească la Iași. Unul dintre primele izvoare istorice referitoare la confesiunea în cauză pe teritoriul vizat este „Сказание о староверцах, живущих в Земле Молдавской", în care se consemnează că în 1742, din cauza clauzei unui funcționar, staroverii „socoleni" au fost chemați în fața domnului la Iași, pentru a da explicații asupra faptului cine sunt și de ce religie țin. La acest interogatoriu, capul obștii, Tihon, a declarat că ei au venit în Valahia în anul 7232 (1724) în zilele lui Mihail, domn al Moldovei [2, p.24].

Noul curent religios, necunoscut până atunci spațiului românesc, nu a fost acceptat de către societatea și Biserica Ortodoxă de aici cu rețineri, prejudecăți sau interdicții majore, toleranța religioasă fiindu-le specifică românilor, fapt pentru care zona respectivă a devenit una dintre destinațiile spre care reprezentanții acestui curent religios se orientau. Autoritățile nu au făcut altceva în problema legată de funcționarea cultului lipovenesc decât să-l egaleze în drepturi cu celelalte comunități religioase extraortodoxe.

Faptul este certificat de un act emis la un timp foarte scurt, înainte de începerea războiului ruso-turc din anii 1806–1812, și anume – hrisovul domnesc al lui Alexandru Constantin Moruzi, din 1805, ianuarie 9, care

spunea: „Drept aceea Domnie Me, după cum pentru alții să află în pământul acesta lăcuind și ţiind legi osăbite și streine patriei sânt priimiţi şi nesupăraţi la rânduielile legii lor, asămine și pentru dânșii milostivindu-ne, am dat acest al nostru Domnesc hrisov tuturor lipovenilor ce să află cu lăcuința așezați cu casă într-această de Dumnezeu păzită a noastră domnească Țară Moldavie. Prin care hotărâm Domnie Me, ca de acum înainte, atât ei cât și bisericile i schiturile lor, dinpreună cu popii și călugării lor, să nu fie supărați de cartă nimine întru nimică la rânduielile legii lor. Căci carile v-a îndrăzni a le faci cât de puțină supărare la rânduielile legii lor piste hrisovul acesta al Domniei Mele, unul ca acesta știut să-i fie că neapărat să va pedepsi de cătră Domnie Me. Însă și ei nici o volnicie să n-aibă a priimi între dânșii și a întoarce la dogmile credinții lor, nici pe unul nu numai din pravoslavnicii creştini, dar nici din orice credință ar fi, fără numai lipoveni, acei de o credință cu a lor vor fi priimiţi între dânșii. Iar când împotrivă vor urma și să va fa(ce) cu încredințare după cercetările protopopilor de pre la ținuturi, carii purure vor fi cu privigheri, luând Domnie Me înștiințare de la arhiereii eparhiilor, atunce vor fi supuși celor mai strașnice domnești pedepsi ca niște vinovați. Și pre acel întorsu la dogmele credinței lor, ori de unde va fi mistuit, să-l scoată de față. Pentru că toți acei de alte legi carii în pământul acesta să vor schimba credința lor datori sânt a îmbrățișa adevărata legi ce au toți pravoslavnicii lăcuitori a țării aceştie și nicidecum alta din cele streine patriei nu sunt volnici" [3, p.176-177].

Acest act de întăritură cu caracter de lege reconsolida statutul comunității lipovenești în Țara Moldovei, deoarece amintea de faptul că asemenea privilegii au fost date și anterior de către Alexandru Constantin Voievod și de Alexandru Mavrocordat[1] și că era la nivelul celorlalte confesiuni, situație net superioară celei din Imperiul Rus.

Țarismul și atitudinea față de lipoveni

În viziunea autorităților ruse [4][2] , etnia velicorusă, din cauza curentului religios amintit, s-a pomenit scindată sub aspectul principiului religios ce complica influența Bisericii Ortodoxe asupra formării conștiinței de neam. Și în acest caz trebuie să luăm în calcul că la începutul secolului al XIX-lea nu exista o tendință de construct ucrainean sau belarus ce ar fi concurat cu cel slav rus, staroverii fiind unica forță care aducea o disensiune în sânul naţiunii privilegiate. Prin existenţa lor staroverii scindau unitatea Ortodoxiei ca religie universală prin care se identifica poporul rus, îngustând pentru acea epocă accepția etnonimului „ruși" (русские). Mai mult chiar, printr-o rezistență învederată misionarismului sinodal, acest curent mărturisea și susținea ideea că credința sa este de fapt cea adevărată și propriu-zis rusească, iar alte credințe și religii, fără a o exclude și pe cea oficială, erau de sorginte străină. Comunitatea confesională a staroverilor nega însuși caracterul național al Bisericii Ortodoxe Ruse și se posta pe rolul de concurent ca reprezentant viu al adevăratei credințe ce i-ar reprezenta pe ruși.

În urma acestui fapt, practica juridico-religioasă a Imperiului Rus a introdus, încă până la începutul secolului al XIX-lea, un șir de interdicții pentru staroveri (excomunicați din sânul Bisericii Ortodoxe încă de Sinodul din 1666–1667 și nerecunoscuți de către stat ca o comunitate religioasă aparte) [5], care puteau fi echivalați cu aderenții unor denominații nerecunoscute în Imperiul Rus, fiindu-le recunoscută doar existența. În asemenea condiții, pentru ei nici nu putea fi vorba despre hotare de toleranță ca pentru alte obști religioase heterodoxe (ne referim aici, de exemplu, la armeano-gregorieni, evrei, catolici sau protestanți). Se punea numai problema întoarcerii acestor schismatici în sânul bisericii prin toate metodele posibile [6].

Este evident că, odată cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, și lipovenii din această regiune au fost expuși aceleiași atitudini a autorităților țariste, existente pe restul teritoriului Imperiului. Dar, este necesar să atenționăm că pentru lipovenii din sudul regiunii au existat o serie de privilegii, care însă nu rezultau din

---

[1] Aceste informații, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, sunt probate și de Polihronie Sârcu, care confirmă că, în perioada lui Alexandru Constantin Mavrocordat (1782–1785) și Alexandru Ioan Mavrocordat (1787–1792), lipovenii din Țara Moldovei au primit hrisoave prin care li se întăreau drepturile. (*A se vedea*: Сырку П. Наши раскольники в Румынии и взгляд на них румынского общества. В: *«Христианское чтение»,* 1878, №5-6, c.665).

[2] Nadejdin, într-un raport al său cu referire la ortodocșii de rit vechi de peste hotare, chiar din primele rânduri afirmă: „Chiar de la începuturile apariției schismelor noastre, care se întâmplă, după cum știm, către mijlocul secolului al XVII-lea, fanaticii, înrăiți de schismă, dezicându-se de supunerea feciorelnică față de biserică, au început în același timp să se dezică și de îndatoririle loialist-monarhice față de stat.

Astfel este rusul după natură și așa este educat de istorie că pentru el îndatoririle cetățenești și religioase sunt de nedespărțit și orice mică trădare a ortodoxiei ruse inevitabil va duce la trădarea Rusiei ortodoxe" (*Сборник правительственных сведений о раскольниках составленный В. Келсиевым*. Выпуск первый. Лондон, 1860, c.77-79).

simpatiile din partea oblăduirii țariste, ci pentru atingerea unor scopuri în politica externă avută de curtea de la Sankt–Petersburg pe direcția Balcanilor [7][3].

Anume în aceste condiții a atitudinii autorităților locale și centrale ruse față de lipoveni se va încheia pacea care va duce la cedarea sudului Basarabiei către Principatul Moldovei și României[4].

Mișcările populației lipovenești din sudul Basarabiei în a doua jumătate a sec. XIX

Evenimentele ce se desfășurau în sudul regiunii evident că au influențat mult asupra evoluției demografice a lipovenilor, știut fiind cât de dinamici și mobili erau reprezentanții acestui cult religios. Astfel, numărul lipovenilor scăzuse în sudul Basarabiei, ajungând în 1856 abia la 56% din numărul din perioada anterioară. Către 1858 se înregistra, cu siguranță, o scădere cu aproximativ 40% a numărului reprezentanților ortodocșilor de rit vechi. Diminuarea bruscă este explicabilă, în primul rând, prin faptul că, împreună cu teritoriile realipite Moldovei, conform Tratatului de pace de la Paris, a trecut sub jurisdicția acestui stat și populația, printre care şi lipovenii, cu atât mai mult că Ismailul cu ținutul său era unul dintre principalele areale unde coabitau reprezentanții acestei comunități etnico-religioase. Conform datelor prezentate de către A.Prigarin [8, p.186], în 1856 în Basarabia de sud erau 5 101 lipoveni. Din numărul lor este necesar să scoatem obștea staroverilor din Akkerman, care număra 198 de credincioși, precum și pe cei care locuiau în coloniile germane, bulgare și în alte câteva localități rămase în componența Imperiului Rus, astfel încât considerăm că numărul celor trecuți în supușenia Țării Moldovei nu putea să depășească 4 500 de persoane.

Chiar și în acest caz, dacă luăm în considerare coeficientul de creștere a populației, precum și raportul numeric, avem un deficit care, credem, poate fi explicat doar prin faptul că o parte din reprezentanții comunității au plecat pe căi, mai mult sau mai puțin legale, în afara hotarelor Imperiului Rus. Ei fie că s-au stabilit în regiunea devenită parte componentă a Principatului Moldovei, fie, folosindu-se de contextul creat (încheierea războiului și venirea la putere a noului împărat, despre care încă nu se știa ce linie politică va accepta, îndeosebi cu referire la staroveri), au plecat și mai departe, considerând sudul Basarabiei ca fiind nesigur. Ne referim la plecarea lipovenilor în zone mai îndepărtate, bazându-ne pe o serie de date statistice cu referire la teritoriul României pentru anul 1860. Conform catagrafiei districtului, în anul de referință populația districtului Cahul era de 33 027 de persoane, iar a Ismailului de 105 494. În Cahul locuiau 26 313 români, 431 de greci, 4 367 de slavi, 38 de rasă romană, 99 de rasă germană, 58 de armeni și 1 721 de jidovi. În Ismail componența etnică a populației arăta în felul următor: români – 23 109, greci – 939, slavi – 76 871, rasă romană – 29, rasă germană – 79, unguri – 26, armeni – 216, turci – 2, jidovi – 4 224 [9, p.144-145]. Din punctul de vedere al componenței confesionale, ținutul Cahul era alcătuit din 30 617 ortodocși, 560 de romano-catolici, 71 de protestanți, 58 de gregorieni și 1 721 de izraeliți și în el funcționau 46 de biserici ortodoxe și trei sinagogi. În districtul Ismail erau 96 569 de ortodocși, 99 de romano-catolici, 29 de protestanți, 216 gregorieni, 2 mahomedani, 4 224 de

---

[3] Dubla atitudine față de personalul religios al lipovenilor nu a durat însă pe parcursul întregii perioade pe care o cercetăm. Situația se va schimba cardinal în anul 1846, când s-a înființat Ierarhia lipovenească de la Fântâna Albă. De fapt, înființarea unei asemenea structuri ecleziastice a staroverilor a însemnat un fiasco total al politicii lui Nicolae I în acest domeniu. Nicolae I avea drept scop decapitarea curentului starover prin reducerea personalului preoțesc, fără de care staroverii nu ar fi putut exista. Apariţia în 1846 a unui organism ce permitea restabilirea, refacerea şi în general anularea problemei privind ungerea şi completarea locurilor vacante în ierarhia bisericii ortodoxe de rit vechi poate fi considerată, credem, o palmă dată autocratorului şi reducerea la zero a acestei linii politice. Trebuie să ţinem cont şi de faptul că la zidirea noii structuri ecleziastice starovere un rol important l-au jucat şi lipovenii din Basarabia, îndeosebi preoţii reprezentanţi ai cultului respectiv. Este suficient să amintim aici activitatea lui Gherontie Kolpakov sau Leonov, care, deşi născut în interiorul Imperiului Rus, a desfăşurat o activitate fructuoasă întru dezvoltarea comunităţii lipoveneşti la mănăstirea Sârcova din ţinutul Orhei. De fapt, putem considera că Gherontie Kolpakov, împreună cu Petr Vasiliev şi cu călugărul Pavel de la Fântâna Albă, au avut un rol primordial în ridicarea la rang de mitropolit lipovenesc a lui Amvrosie (И.П. Липранди. Геронтий Леонов. Белокриницкий раскольнический архимандрит. В: *Чтения в Императорском Обществе истории и древностей Российских,* том 4, с.112-113, 1871. Pot fi consultate şi lucrările lui Н.И. Субботин: *История так называемого Австрийского или Белокриницкого священства* (Выпуск 1, тип. Г.Лисснера и А.Гешеля. Москва. 1895) şi *История Белокриницкой иерархии* (том 1, типография Т.Рис. Москва, 1874.)).

[4] Este de ajuns să amintim aici faptul că în 1854 armatele ruse vor ocupa Dobrogea. Mari victorii militare nu vor obține, dar administrației militare i-a reușit „să pună mâna" pe doi episcopi ai bisericii lipovenești – pe Arcadie arhiepiscop de Slava și pe episcopul Alimpie. Conform dispoziției generalului A.C. Ușakov, aceștia inițial au fost trimiși la Kiev, apoi la Moscova și în cele din urmă au fost transferați la o mănăstire din Suzdal. Arcadii a fost ținut aici timp de 27 de ani ca deținutul Nr.1 pentru viziunile sale religioase. Este necesar să subliniem că încă o perioadă îndelungată după acest eveniment reprezentanții cazacilor necrasoviști încă mult timp s-au deranjat de soarta acestor fețe bisericești. Astfel, O.S. Goncearov personal a obținut o întrevedere cu Napoleon al III-lea, la care s-a discutat posibilitatea eliberării episcopilor. (https://protopop-avvakum.ru/staroobryadchestvo-v-rumynii-kratkij-ocherk-istorii-i-xarakteristika-sovremennogo-polozheniya/ [Accesat:16.12.2021])

evrei, pentru care funcționau 60 de biserici ortodoxe, o biserică romano-catolică, una armenească şi cinci sinagogi.

Lipovenii erau atestați doar în ținutul Ismail, alcătuind o obște ce avea în componența sa 4 355 de suflete, dintre care 22 alcătuiau tagma bisericească și călugărească, 2 499 erau cultivatori, 1 439 – meseriaşi, 343 – comercianţi şi 52 – supuşi străini [10, p.143]. Deci, numărul lipovenilor din acest ţinut, în comparaţie cu anul 1856, nu doar că nu a crescut, dar chiar se afla într-o diminuare. Explicația ar sta în următoarele: Guvernul Principatului promova o politică de loialitate și față de aceștia, și față de alte minorități naționale (în următorul an avea să fie recunoscut episcopul lipovenesc de Vaslui, iar hirotonirea şi recunoaşterea unei feţe bisericeşti de rang superior pentru cultul respectiv în Rusia se vor produce abia în secolul al XX-lea). Totuși, o parte din lipoveni și-au manifestat dorința să se strămute înapoi în Imperiul Rus. O altă parte, dimpotrivă, considerând, probabil, această zonă mai puțin sigură și presupunând o revenire a ei în componența Imperiului Rus (lucru care de fapt a și avut loc), au plecat în interiorul țării sau și mai mult peste Dunăre, în localități cunoscute și locuite deja de către lipoveni.

Țarul Alexandru al II-lea și lipovenii

Plecarea sau revenirea în Imperiul Rus poate fi înțeleasă dacă facem o paralelă cu politica statului față de acest curent religios, după terminarea Războiului Crimeii și încoronarea lui Alexandru al II-lea.

Odată cu schimbarea cursului politic faţă de alte confesiuni şi religii, în afara celei ortodoxe dominante, puterea imperială, după cum o prezintă unii cercetători ai activităţii lui Alexandru al II-lea, şi-a arătat loialitatea şi îngăduinţa şi faţă de rascolnici, cărora le-au fost date mai multe avantaje. În conformitate cu dispoziţia imperială din 18 octombrie 1858, au urmat o serie de măsuri menite să asigure implicarea ortodocşilor de rit vechi în domeniul drepturilor civile, acestora acordându-li-se beneficii atât în domeniul religios, cât şi în cel civil. După dispoziţiile legii, copiilor staroverilor li se permitea educarea în şcolile generale fără de obligativitatea prezenţei la lecţiile de Legea Domnului; rugătoriilor întemeiate de către rascolnici le-au fost dăruite noi regulamente, astfel garantându-se existenţa lor legală; preoţii ortodocşi de rit vechi au fost aboliţi de urmărire şi căutare, s-a permis repararea lăcaşurilor de cult, precum şi săvârşirea acolo a serviciilor divine în conformitate cu obiceiul lor; rascolnicilor de peste hotare, în afara reprezentanţilor sectelor confirmate ca dăunătoare, li s-a permis intrarea în Imperiu, iar rascolnicilor ruşi permisiunea de a călători peste hotare. În afară de aceasta, au fost atenuate măsurile ce le opreau accesul la negoţ şi activităţi sociale, li s-a permis de a se înscrie în categoriile negustoreşti în baza drepturilor generale, de a ocupa posturi de conducere în baza alegerilor generale, de a primi diferite onoruri şi semne distinctive de stat. În sfârşit, pentru drepturi depline asupra proprietăţilor primite prin moştenire se prevedea constituirea unei noi metode de evidenţă metricală a ortodocşilor de rit vechi [11, p.233].

Într-adevăr, această lege nu a fost doar un singur pas spre îmbunătăţirea situaţiei şi schimbarea statutului staroverilor din Imperiul Rus, în general, şi din Basarabia, în special, rămas fără consecvenţă în politica imperială şi care nu ar fi schimbat cu nimic statutul comunităţilor ortodocşilor de rit vechi.

Prin decretul imperial din 27 octombrie 1859 era emisă legea privind acordarea permisiunii rascolnicilor (se aveau în vedere nu doar staroverii, ci şi reprezentanţii altor denominaţiuni), care nu făceau parte din sectele considerate deosebit de dăunătoare, de a fi înscrişi în comunităţile orăşeneşti şi săteşti din guberniile vestice ale hotarului Imperiului. Permisiunea se acorda reprezentanţilor curentelor nominalizate care deja se aflau cu loc de trai permanent în aceste regiuni, fără însă a se extinde şi asupra celor care vor veni din alte gubernii, precizare valabilă şi pentru Regiunea Basarabia de acum şi pe viitor [12, p.211-212].

Mai mult, în anul 1863 este emisă legea Consiliului de Stat, aprobată de către autocrator, care modifica legea privind avertizarea trecerii de la ortodoxie la rascol, prin care se hotăra ca discuţiile cu respectivele persoane să fie efectuate de către preotul local sau feţele misionare, dar, ţinându-se cont de preocupările lor şi timpul de care dispuneau, de asemenea, se anula ultima parte a articolului 216 al Regulamentului privind pedepsele, prin care astfel de persoane erau condamnate [13, p.165].

Mergându-se mai departe în egalarea în drepturi a ortodocşilor de rit vechi, prin hotărârea Comitetului de Miniştri din 29 noiembrie acelaşi an este modificată legea privind eligibilitatea în organele de conducere locale, lipovenilor care nu făceau parte din sectele deosebit de dăunătoare fiindu-le permisă ocuparea unor astfel de funcţii [14, p.264-265].

În continuarea acestei politici, în 1865, la 10 februarie, este emisă dispoziţia Senatului, prin care ortodocşilor de rit vechi din regiunile Caucazului, care s-au aşezat în teritoriul dat de bunăvoie, li se permitea de a reveni

în localităţile de baştină, în guberniile interioare ale Imperiului, fără a fi obligatorie trecerea la ortodoxie [15, p.177].

În cele din urmă, prin promulgarea legii Comitetului de Stat din 19 aprilie 1874 [16, p.177] privind întocmirea şi ducerea cărţilor metricale, se recunoştea viaţa familială a staroverilor, care de acum înainte primea o conotaţie legală, prin validarea căsătoriilor, naşterilor şi a decesurilor reprezentanţilor acestui curent religios. Practic, statul recunoştea existenţa lor alături de alte confesiuni şi religii existente în Imperiul Rus.

Este necesar să atenţionăm şi discrepanţa dintre atitudinea autorităţilor locale şi linia generală a politicii puterii centrale faţă de comunităţile lipoveneşti. Ne referim la legea din 3 mai 1883, promulgată de către Alexandru al III-lea, ce venea în continuarea itinerarului marcat de către precedentul ţar, Alexandru al II-lea, privind relaţiile statului cu această confesiune. Actul juridic menţionat este primul ce reglementează situaţia staroverilor în stat şi, ceea ce ne interesează pe noi, stabileşte drepturile lor religioase. El reîntărea dispoziţiile din legea din 1874, dar nu se oprea numai aici, ci avansa în ceea ce ar fi însemnat libertăţile religioase şi cetăţeneşti. Din punct de vedere civil, ortodocşii de rit vechi aveau dreptul de a se ocupa nestingherit cu comerţul şi industria, precum şi dreptul de a primi paşapoarte, în condiţii egale cu restul supuşilor Imperiului. De asemenea, în regiunile Imperiului unde populaţia staroveră constituia majoritatea, aceşteia li se permitea participarea la alegeri privind ocuparea posturilor publice, totuşi cu o mică rectificare şi condiţie ca staroverii să ocupe posturi de un rang mai jos şi obligatoriu ca locţiitorii lor să fie de religie ortodoxă [17, p.1-2].

În afară de privilegiile enumerate, din punct de vedere religios, lipovenilor li se permitea rugăciunea publică şi serviciile divine, inclusiv în case special amenajate pentru efectuarea cultului, să deschidă clădiri noi pentru rugăciuni, precum şi rugătorii, dar cu permisiunea ober-procurorului Sfântului Sinod şi a Ministerului Afacerilor Interne, să repare bisericile şi clădirile vechi de cult, iarăşi cu permisiunea gubernatorilor, fără de a avea însă dreptul să construiască noi clopotniţe, precum şi o serie de alte libertăţi lipsă pentru confesiunea în cauză până la acel moment [18, p.2-4].

Deci se remarcă foarte clar o liberalizare a relațiilor stat – lipoveni pe segmentul cronologic cercetat de noi.

Adiminstrația română și lipovenii

Cât privește situația lipovenilor din sudul Basarabiei, trebuie să menționăm că statutul acestora acordat de către statul român era mult mai libertin, loial și binevoitor, evident nu fără anumite incidente și opoziția firească din partea Bisericii Ortodoxe.

Anume în acest context pot fi interpretate scrisorile Mitropolitului Sofronie. Prima este adresată în 1857 Ministrului de Interne. Neprimind un răspuns satisfăcător, urmat de anumite acțiuni, capul Bisericii Ortodoxe se va adresa la 17 februarie 1858 guvernului. Sofronie arăta că: „Liturghisind prin paraclise și rugătorii, numesc preoți și diaconi, fără număr, fără consimțământul cuiva, așa încât pe nesimțite au început a crea o nouă biserică creștinească (credem că aici se are în vedere faptul că se încerca o creare a unei noi ierarhii). Aceste acțiuni au început să se manifeste mai consistent și mai scandalos când la Moldova a fost alipită parte din Basarabia unde de asemenea sunt un număr mare de lipoveni care nu doresc să rămână în aceeași stare în care au fost sub administrația Rusiei, până la deplina organizare, luând drept pretext acele libertăți pe care le aveau lipovenii din Moldova, lucru care a deranjat și mai mult locuitorii ortodocși din Basarabia" [19, p.667-668].

Mitropolitul venea și cu o serie de propuneri, printre care și restricționarea intrării în țară a fețelor bisericești ale lipovenilor, organizarea de către puterea laică a unui recensământ al ortodocșilor de rit vechi, închiderea unor schituri și mănăstiri nou-formate, precum și păstrarea „statu–quo–ului", deci a legislației ruse față de aceștia până la elaborarea de către Kiriarhie a noilor instrucțiuni privind statutul acestora[5].

Credem că această tendință a lipovenilor de a numi noi preoți poate fi văzută ca una firească, dacă luăm în considerare, politica dusă de către Nicolae I față de staroveri, accentul principal în această politică fiind distrugerea ierarhiei lipovenești, adică exterminarea sau înlăturarea fețelor bisericești de orice tip și rang ale acestui curent religios.

Măsurile propuse de către Mitropolit au fost acceptate de Cabinetul de Miniștri, fiind date ordine privind aplicarea lor prin ținuturi. Situația la moment, dar și tergiversarea birocratică specifică administrației au făcut ca acestea să rămână doar pe hârtie.

---

[5] Este de menționat că în respectivul demers se arătă că este necesar de a se ține cont de faptul că și alte culte sunt tolerate, dar acestea sunt recunoscute în alte țări, însă nu și în cazul staroverilor, care nu sunt recunoscuți, aceștia fiind o sectă a Bisericii Ortodoxe.

Paralel continuă activitatea comunităţii lipoveneşti din România de constituire a unei ierarhii proprii. În acest sens, încă în 1855, Ierarhul de la Fântâna Albă l-a hirotonit ca episcop pentru lipovenii din România pe Arcadie, supranumit „Vasluianu" sau „de la Vaslui", evident nume ce vine de la oraşul Vaslui.

Cererea de recunoaştere a episcopului lipovenesc a întâlnit mari obstacole din partea conducerii Bisericii Ortodoxe, dar şi o poziţie nedefinită din partea guvernului.

Pe de o parte, convenţia de la Paris cu referire la Ţara Românească şi Moldova prevedea prin punctul 46 egalitatea cultelor religioase, iar, pe de alta, lipovenii se opuneau unor dispoziţii şi acţiuni pe care le îndeplinea guvernul ce rezultau din aceeaşi convenţie.

Bazându-se pe noua situaţie, precum şi încercându-se obţinerea susţinerii din partea Împăratului Franţei şi a Sultanului [20, p.81-82], se dorea deschiderea unei episcopii la Ismail datorită concentraţiei destul de dense a populaţiei lipoveneşti în sudul Basarabiei, precum şi apropierii acestuia de Dobrogea, o altă regiune preferată de către staroveri. Episcop a fost ales deja numitul Arcadie Vasluianul. În luna februarie 1860 acesta se prezintă la Ismail, venind din Turcia, fiind întâlnit cu toate onorurile de către prefectul Ismailului. Îşi începe activitatea prin efectuarea a câtorva servicii religioase în bisericile lipoveneşti din Ismail şi sfinţind biserica nou-construită la Vilcov [21, p.208].

Evident că acţiunile respective au trezit nemulţumirile Consistoriului ortodox de la Ismail, care se adresează în câteva rânduri Mitropolitului Sofronie. Acesta intervine pe lângă guvern cu cererea de a-l îndepărta pe episcopul Arcadie şi de a readuce relaţiile cu cultul ortodocşilor de rit vechi la situaţia ce exista înainte de începerea Războiului Crimeii.

Ministerul nu a dat câştig de cauză Mitropolitului, fiind imputată convenţia de la Paris şi deja amintitul articol 46. Insuccesul capului Bisericii Ortodoxe a încurajat însă conducerea ortodocşilor de rit vechi, care la 14 aprilie va înainta o scrisoare către ministrul cultelor, prin care solicita recunoaşterea şi confirmarea episcopului din Ismail, cerere care a fost dublată cu o petiţie similară şi către Consiliul de Miniştri, considerând că de aici problema va fi transferată şi discutată în organul legiuitor [22, p.209].

Însă recunoaşterea ierarhiei de la Ismail era condiţionată în mare parte de acceptarea de către lipoveni a actelor civile şi a completării acestora, care au început să fie perfecţionate mult mai sistematic şi obligatoriu în urma aceleiaşi convenţii nominalizate mai sus. Lipovenii nu doar că nu acceptau cărţile metricale, dar au intervenit chiar cu o plângere pe lângă Poarta Otomană privind acţiunile „represive" ale guvernului român faţă de ei.

Cele mai revoltate au fost comunităţile staroverilor din Brăila, Piscu, Galaţi, Piatra şi Cahul. A primit o circulaţie majoră cazul din Cahul, unde preotul pe nume Hripatâi (Răguşitul), pentru opoziţia faţă de actele civile, a desenat un tablou cu două biserici. În prima era reprezentată cristelniţa şi doi necuraţi, unul dintre care prelua copilul din cristelniţă, iar cel de-al doilea îl înscria în catastih. În cea de-a doua biserică în faţa cristelniţei era însăşi persoana lui Hristos, care prelua copilul şi îl transmitea unui arhanghel. Este evident care a fost impactul acestei propagande asupra lipovenilor [23, p.673-674].

Astfel, a fost nevoie de intervenţia episcopilor lipoveni pentru calmarea spiritelor şi acceptarea de către ortodocşii de rit vechi (popişti) a actelor civile şi prin aceasta acceptarea evidenţei din partea statului a numărului acestora, a căsătoriilor, nou-născuţilor şi deceselor[6].

Pe de altă parte, acest lucru a dus la o posibilitate mult mai reală de a accepta cerinţele comunităţii lipoveneşti de către guvern.

La 26 septembrie 1860, la Ismail cu vizită de lucru a venit Ministrul de Interne. Printre alte întâlniri acesta a avut o întrevedere cu delegaţia comunităţii lipovene şi a dispus ca numaidecât să i se elibereze episcopului de Vaslui actele permisive de a călători prin toată Moldova. De asemenea, ministrul a reconfirmat după Arcadie titlul de arhiepiscop, lucru care a fost reconfirmat la 17 octombrie 1861 de Consiliul de Miniştri [24].

Odată rezolvată problema cu instituţiile de stat, episcopul Arcadie urma să rezolve o problemă de ordin interior. Şi în acest caz ne referim la discuţia începută de către Antonie, episcopul lipovenesc al Moscovei, care punea problema privind scoaterea din cadrul serviciilor şi slujbelor religioase a „pomenirii numelui împăratului" ca fiind unul ce face parte din erezie. Problema ni se pare a fi pusă corect, dacă luăm în conside-

[6] Pentru a opri opoziţia faţă de actele civile, propagate de către o serie de preoţi în 1862, la Brăila a fost convocat un sobor al Bisericii lipovenilor, la care episcopul Arcadii Slavskii chiar l-a excomunicat pe preotul Ivan Iudskii, pentru propagarea de către acesta a opoziţiei faţă de actele civile.

rare partea adversă a monedei, adică faptul că Biserica Niconiană, de fapt, îi declarase pe staroveri ca fiind o erezie în sânul Bisericii Ortodoxe Ruse. Dar aici apare o altă problemă, și anume – fidelitatea pe care o aveau față de Instituția Țarului, nu însă față de persoana care era în această funcție. Și aici este necesar de subliniat că fidelitatea față de Instituția Autocratorului rus pentru lipoveni reprezenta unul dintre principalii stâlpi ai credinței lor [27].

Episcopul Arcadie era întru totul de acord cu opinia lui Anatolie de Moscova de a nu aminti în serviciul bisericesc nici numele împăratului și nici numele altor conducători de state. Pe de altă parte însă, s-a ciocnit de opoziția episcopului Arcadie Slavski și a lui Chiril al Bucovinei. Ca urmare, după cum arată Melchisedec Ștefănescu, acesta a aceptat calea de mijloc, la serviciile bisericești nefiind amintit numele Domnitorului României, iar la ectenii folosindu-se sintagma „Țarii Pravoslavnici". Deci, conform concepției lipovenești, acești Țari nu pot fi decât cei care vor accepta în viitor credința lipovenească sau Țarii de până la reformele lui Nicon.

După aceste convulsii, viața comunităților lipovenești din sudul Basarabiei a început a se dezvolta în normalitate, cu fiecare an organizându-se și consolidându-se și din punct de vedere religios, și din punct de vedere economic.

O schimbare ce avea să marcheze raporturile dintre comunităţile lipoveneşti şi organele de stat se va produce în anul 1878, după încheierea Păcii de la Berlin, prin care, după cum se ştie, partea de sud a Basarabiei din nou va fi anexată de către Imperiul Rus. Odată cu teritoriul preluat, în componenţa hotarelor statului rus va reveni şi comunitatea lipovenească din această zonă cu centrul la Ismail, care în timp ce s-a aflat în componenţa statului român a reuşit, după cum am văzut, să se organizeze şi să se consolideze foarte bine. Anume din aceste considerente şi sub influenţa factorilor internaţionali, Comitetul de Miniştri al Imperiului Rus a fost nevoit să recunoască rangul şi existenţa unui episcop al ortodocşilor de rit vechi aici în sudul Basarabiei, la Ismail.

Acest lucru nu a dus însă la o ameliorare vizibilă a relaţiilor dintre comunităţile lipoveneşti şi autorităţile statului rus, existând un evident antagonism între ele şi în continuare. Astfel, în anul 1881, când s-a pus problema înlocuirii deja bătrânului episcop lipovenesc Visarion, care dorea ca urmaşul său în scaunul episcopal să fie uns de către el împreună cu episcopul Olimpie din România, aceasta s-a dovedit a fi imposibil. Din cauza opoziţiei din partea şefului poliţiei din oraşul Ismail, care se pronunţase categoric împotriva permisiunii episcopului Olimpie de a intra în hotarele Imperiului Rus, precum şi din cauza opoziţiei altor demnitari, noul episcop, stareţul de la mănăstirea Arhanghelul Mihail din Cogurlui, Anastasie, a fost uns doar de către deţinătorul acestei funcţii Visarion [26][7].

Concluzii

Jeneralizând cele expuse mai sus putem afirma că revenirea ținuturilor din sudul Basarabiei în spațiul românesc a avut repercusiuni benefice nu doar asupra populației românești ortodoxe, dar și asupra mai multor segmente de populație diferite ca format etnic sau confesional.

Datele existente arată că după formarea ierarhiei bisericești de la Fântâna Albă, o idee de formare a unei ierarhii similare apare și în cazul Ţării Moldovei, care se amplifică odată cu creşterea numărului populației lipovenești după ce teritoriul de sud al spațiului pruto-nistrean a revenit Țării Moldovei.

Evident că această tendință a fost întâlnită negativ de către conducerea Bisericii Ortodoxe Române, care considera inacceptabilă crearea sau chiar recunoaşterea unui episcop în fruntea bisericii lipovenești.

Totuși, realizarea acestui deziderat al comunității lipovenești a fost posibilă datorită respectării articolului 46 al convenției de la Paris.

Este de subliniat că, chiar dacă politica oficialităților ruse față de staroveri a avut o turnură pozitivă odată cu urcarea la tron a lui Alexandru al II-lea și datorită politicii sale reformatoare, situația lipovenilor din teritoriul românesc a fost una mult mai bună, ca argumentt servind și numirea unui episcop la Ismail, fapt ce

[7] Această opoziţie din partea administraţiei, atât de făţişă, nu poate fi explicată nici în lumina desfăşurării acţiunilor militare din timpul războiului din 1877–1878. În timpul trecerii armatelor ruse prin regiunea dată, comunităţile lipoveneşti nu doar că au arătat o atitudine binevoitoare, dar s-au implicat foarte activ în acţiunile de ajutorare a unităţilor militare, ceea ce-l făcea pe comandantul armatei din teritoriul respectiv, general-locotenentul Veriovkin, să intervină pe lângă împărat şi să menţioneze loialitatea şi supuşenia totală a ortodocşilor de rit vechi faţă de Alteţa Sa Imperială, fapt pentru care cere şi primeşte o diplomă de laudă pentru comunitatea lipovenească din Vilcovo. (*A se vedea* «Слово Правды», Браила, 1898, №2).

poate fi interpretat ca o a doua lovitură ce a fost dată politicii duse de către Nicolae I și prin care mișcare, de fapt, a fost fortificată rezistența lipovenilor din Basarabia presiunilor administrației locale și centrale țariste până în 1905, când Nicolae al II-lea va decreta libertatea conștiinței religioase pentru întreg Imperiul Rus.

Referințe:

1. СТАСЮК, А. Старообрядцы на Днестре, XVIII в. В: *Древность вечно живая*. Кишинев, 2002.
2. СМИРНОВ, П.С. *Из истории раскола первой половины XVIII. По неизданным памятникам*. Санкт-Петербург: типография Миркушева, 1908.
3. МАГОЛА, А. Старинная молдавская грамота, найденная в старообрядческой церкви села Кунича. În: *Revista de etnologie şi culturologie*, 2010, vol.V, p.176-177.
4. ЕРШОВА, О.П. *Старообрядчество и власть*. Москва: Уникум-Центр, 1999.
5. МЕЛЬНИКОВ, Ф.Е. *Краткая история древлеправославной (старообрядческой) церкви*. Издательство Фонда поддержки строительства храма Покрова Пресвятыя Богородицы Русской Православной Старообрядческой Церкви, 2006.
6. *Собрание постановлений по части раскола*. Санкт-Петербург: Типография Министерства Внутренних Дел, 1858.
7. GUMENÂI, I. *Comunitățile romano-catolice, protestante și lipovenești din Basarabia în secolul al XIX-lea*. Chișinău: Lexon Prim, 2019.
8. ПРИГАРИН, А. *Русские старообрядцы на Дунае. Формирование этнокофесиональной общности в конце XVIII - первой половине XIX вв*. Одесса–Измаил–Москва: «Археодоксия», 2010, с.186.
9. TURLIUC, C., CEAUŞU, M.-Ş., VITCU, D. *Izvoare statistice privind mutaţiile demografice la est de Carpaţi în secolele XIX-XX*. Iaşi: Junimea, 2011.
10. *Ibidem*.
11. ТАТИЩЕВ, С.С. *Император Александр. Его жизнь и деятельность*. Том 2. Санкт-Петербург: Издание А.С. Суворова, 1903.
12. *Полное Собрание Законов Российской Империи* (în continure – ПСЗ). Собрание 2. Том 34. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственного Его Императорского Величества Канцелярии, №35039, с.211-212.
13. *ПСЗ*, Том 38, №40215, с.165.
14. *ПСЗ*, Том 38, №40334, с.264-265.
15. *ПСЗ*, Том 40, №41782, с.177.
16. *ПСЗ*, Том 40, №41782, с.177.
17. *Закон 3-го мая 1883 года о правах раскольников*, Санкт-Петербург: 3 отдел департамента общих дел Министерства внутренних дел, 1886.
18. *Ibidem*.
19. СЫРКУ, П. Наши раскольники в Румынии и отношение к ним румынского правительства. В: *Христианское чтение*, 1878.
20. СУББОТИН, Н. *Раскол как орудие враждебных партий России*. Москва: Университетская типография, 1867.
21. Melchisedec Ștefănescu. *Lipovenismulu adică shismaticii seu rascolnicii și ereticii rusești*. București: Imprimeria națională antreprenor C.N. Rădulescu, 1871, p.208.
22. *Ibidem*.
23. СЫРКУ, П. *Наши раскольники в Румынии и отношение к ним румынского правительства*. Москва: Университетская типография, 1867, с.673-674.
24. ТАРАНЕЦ, С.В. *Состояние веры у старообрядцев Южной Бессарабии (XIX-начало XX вв.)*. Disponibil: https://samstar-biblio.ucoz.ru/publ/49-1-0-186. [Accesat: 23.11.2022]
25. GUMENÂI, I. Отношение бессарабских староверов к императорской власти в период польского восстания 1863 г. În: *Revista de etnologie și culturologie*, 2014, nr.13-14.
26. Agenția Națională a Arhivelor, Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond 2, inventar I, dosar 8558, fila 15-15v.

Date despre autor:
Ion GUMENÂI, doctor habilitat, conferențiar universitar, Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: gumenai@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4501-3855

Prezentat la 23.10.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.10(160)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.31-40

CZU: 930.253(498):329.15(439) DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7472933

VENIREA LA PUTERE A COMUNIȘTILOR ÎN UNGARIA REFLECTATĂ ÎN SURSELE ISTORICE ALE ARHIVEI CNSAS

István BANDI

Arhiva Istorică a Serviciilor Secrete de Stat din Ungaria și
Universitatea Națională a Serviciului Public

După cel de-al Doilea Război Mondial primul președinte al Ungariei a fost forțat să demisioneze la 31 august 1948. În toate statele care au intrat în sfera de interes sovietică astfel de metode de dobândire a puterii au devenit obișnuite.

Construcția comunismului de tip sovietic în statele din Europa Centrală și de Est a început odată cu dobândirea puterii politice. Acest proces de transformare coercitivă, cu unele întârzieri de fază, biruia mai întâi în Balcani, apoi în Polonia și în cele din urmă în Cehia, România și Ungaria.

În cel din urmă, comuniștii care au ajuns la putere cu alegerile trucate cu cartonaș albastru au înlăturat și ultima instituție a sistemului democratic burghez, Președintele Republicii.

Toate aceste evenimente politice pot fi studiate în arhiva CNSAS din București, unde sunt depuse acele materiale colectate într-un mod extrem de sistematic ordonate de către fostele servicii secrete românești. Monitorizarea presei internaționale de către autoritățile române contemporane despre Ungaria oferă, pe de o parte, o prezentare detaliată a luptelor politice interne, iar, pe de alta, o perspectivă asupra afirmarii intereselor politice în diplomația internațională a statelor vecine. Cum a fost văzută Ungaria la nivel internațional și pe ce s-a concentrat conducerea politică românească, aflăm din prezenta lucrare.

Cuvinte-cheie: *Ungaria, Romania, monitorizarea presei, Tratatul de pace de la Paris, Serviciu Special de Informații.*

THE COMING TO POWER OF THE COMMUNISTS IN HUNGARY REFLECTED IN THE HISTORICAL SOURCES OF THE CNSAS ARCHIVE

After the Second World War, the first president of Hungary was forced to resign on August 31, 1948. In all states that entered the Soviet sphere of interest, such methods of acquiring power became common.

The construction of Soviet-style communism in the states of Central and Eastern Europe began with the acquisition of political power. This process of coercive transformation with some phase lags prevailed first in the Balkans, then in Poland and finally in the Czech Republic, Romania and Hungary.

In the latter, the communists who came to power with rigged blue card elections also removed the last institution of the bourgeois democratic system, the President of the Republic.

All these political events can be studied in the CNSAS archive in Bucharest, where those materials, collected in an extremely systematic way, ordered by the former Romanian secret services, are deposited. The monitoring of the international media by the contemporary Romanian authorities about Hungary, on the one hand, offers a detailed presentation of the internal political struggles, and on the other, a perspective on the assertion of political interests in the international diplomacy of the neighboring states. How Hungary was seen at the international level and what the Romanian political leadership focused on, we learn from this paper.

Keywords: *Hungary, Romania, media monitoring, the Paris Peace Treaty, the Special Intelligence Service.*

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial și după acesta, România a făcut parte din același sistem de alianțe ca și Ungaria și a avut o soartă istorică, în mare parte, similară. Acest fapt nu a exclus posibilitatea unui interes reciproc sau a unor informații reciproce. În cele ce urmează am dori să prezentăm aceste relații din perspectiva României, pe baza surselor din arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS) din București, cu un accent deosebit pe răsturnarea primului președinte al Republicii, după a doua conflagrație mondială.

Încă din perioada care a urmat schimbării de alianță din august 1944, România reușise să-și afirme interesele în problema transilvăneană, deoarece punctul 19 al Convenției de Armistițiu sovieto-român, semnat la Moscova la 12 septembrie 1944, prevedea că: *Guvernele Aliate socotesc hotărârea Arbitrajului de la Viena, cu privire la Transilvania, ca nulă și neavenită și sunt de acord ca Transilvania (sau cea mai mare parte a ei) să fie restituită României…* [1, p.7]. Cu toate acestea, liderii politici români nu puteau sta în expectativă, deoarece exista încă o capcană în Convenție care dădea conducerii politice maghiare o anumită marjă de manevră pentru ajustarea granițelor, deoarece marile puteri trebuiau să accepte granițele din Tratatul de pace.

La 15 octombrie 1944, încercarea maghiară de a ieşi din război a eşuat, iar Ungaria a devenit o țară de pe linia frontului. Guvernul Național Provizoriu, format la Debrecen, în decembrie 1944, a semnat Convenția de Armistițiu cu Puterile Aliate la Moscova, la 20 ianuarie 1945, iar unul dintre punctele acesteia s-a referit la stabilirea statutului Transilvaniei de Nord: „Ungaria se angajează să retragă toate trupele şi funcționarii maghiari de pe teritoriile Cehoslovaciei, Iugoslaviei şi României ocupate de ea în spatele granițelor Ungariei, aşa cum existau la 31 decembrie 1937, şi să abroge toate legile şi anexele care au fost formulate în scopul anexării teritoriilor Cehoslovaciei, României şi Iugoslaviei la Ungaria" [2].

În privința Transilvaniei, Ungaria a sperat să recâştige o parte din teritoriul său în cadrul negocierilor de pace până la încheierea Tratatului de pace de la Paris, dar la 7 mai 1946, în urma unei decizii a Consiliului Miniştrilor de Externe ai Puterilor Aliate, a devenit probabil ca Transilvania să fie anexată definitiv la România. Semnarea de facto /în fapt/ a acestei decizii la 10 februarie 1947 a fost doar o formalitate diplomatică, dar până la semnarea Tratatului de pace a existat o foarte intensă activitate diplomatică internațională, de politică internă şi, nu în ultimul rând, a serviciilor secrete, atât de partea română, cât şi de partea maghiară. Aceasta s-a bazat pe diferențele de opinie ale marilor puteri cu privire la reglementarea frontierei. Puterile sovietice şi anglo-saxone şi-au imaginat, în moduri diferite, procesul de reglementare a păcii de după cel de-al Doilea Război Mondial. În ceea ce priveşte relația româno-maghiară, proiectele de tratate de pace ale marilor puteri au fost diferite, sovieticii susținând restabilirea granițelor din 1937, în timp ce puterile anglo-saxone au optat pentru o versiune conciliantă, bazată pe înțelegerea dintre România şi Ungaria. Proiectul de tratat de pace al Uniunii Sovietice cu România a fost prezentat Consiliului Miniştrilor de Externe de la Londra, la 11 martie 1946, iar a doua zi, „Graiul Nou", ziarul Armatei Roşii staționate în România, a publicat o declarație politică în care se afirma că Uniunea Sovietică a luat o decizie definitivă în chestiunea transilvăneană, deoarece conform poziției sovietice Transilvania de Nord va trece de partea României [3, p.97].

Ungaria, ca parte perdantă, se afla într-o situație de izolare şi era extrem de dificil să desfăşoare activități diplomatice fără permisiunea CAC /Comisia Aliată de Control/, influențată de sovietici, deoarece chiar şi misiunile diplomatice ale statelor neutre au fost îndepărtate din Ungaria [4, p.155]. Sprijinul politic unitar pentru obiectivele de pace ale Ungariei nu a fost realizat, deoarece victoria partidului micilor agrarieni în alegerile din noiembrie 1945 nu a asigurat un control politic de 2/3, fiindcă comuniştii maghiari, care aveau sprijinul sovieticilor, au forțat majoritatea Partidului Micilor Agrarieni Independenți din parlament să facă concesii [5, p.209-407]. Una dintre consecințele acestui fapt, printre altele, a fost că guvernul maghiar nu a putut prezenta până în mai 1946 propuneri detaliate celor trei mari puteri [4, p.169]. Era posibilă doar o singură deschidere spre Moscova. Între 9 şi 18 aprilie 1946, la Moscova o delegație condusă de prim-ministrul Ferenc Nagy [6] a purtat discuții cu ministrul de externe Molotov cu privire la reglementarea frontierei româno-maghiare. Delegația a sosit la Moscova cu trei propuneri de soluționare, care includeau versiuni de reanexare teritorială, variind între aproape 12.000 şi 22.000 de kilometri pătrați, pe baza echilibrului etnic şi a viabilității economice [3, p.100-101]. Delegația maghiară putea, de asemenea, să-i prezinte lui Stalin concepția sa privind tratatul de pace [5, p.276-284]. Conducerea politică maghiară a considerat că sovieticii ar susține o revendicare teritorială minimă în favoarea Ungariei şi că aceasta ar putea fi rezolvată prin consultare cu conducerea politică românească, căzând de acord, dar totul ar fi necesitat aprobarea sovietică de susținere binevoitoare. În schimb, aceste idei nu au putut fi puse în practică, deoarece guvernul lui Groza nu ar fi putut accepta scăderea sprijinului electoral, în urma pierderii unor teritorii, chiar înainte de alegerile din noiembrie.

Guvernul lui Ferenc Nagy se afla în fața unei capcane, deoarece micii agrarieni cu majoritate în parlament ar fi trebuit să se angajeze în negocieri cu România, cu şanse minime. Din aceste rapoarte reiese clar că *(...) „în deciderea problemei teritoriale, liderii sovietici au considerat posibilă luarea în discuție – pe baza articolului 19 din acordul de armistițiu cu Ungaria – a revendicărilor teritoriale maghiare, dar nu s-au angajat să le susțină"* [3, p.104]. Dintre cele trei mari puteri implicate în soluționarea păcii, sovieticii au dus o politică de divizare, întrucât, în timp ce delegația maghiară negocia la Moscova, ei au transmis românilor că vor garanta inviolabilitatea frontierelor României şi au dezvăluit diplomației române că Marea Britanie susținea anexarea la Ungaria a unei părți importante din Transilvania [*Ibidem*]. Aşa se explică temerile conducerii politice româneşti în legătură cu activitățile maghiare de pregătire a păcii şi cu activitățile intense de informații desfăşurate pe teritoriul Ungariei.

După vizita la Moscova, diplomația maghiară l-a trimis cu speranțe mari la Bucureşti pe însărcinatul special Pál Sebestyén pentru a negocia revendicările teritoriale ale Ungariei, dar propunerea maghiară a fost respinsă

de interlocutorii români, ministrul de externe Tătărescu [7] şi premierul Groza. De asemenea, serviciul român de contrainformaţii a fost informat mai înainte, prin intermediul agenţilor, cu privire la circumstanţele vizitei oficiale a ambasadorului extraordinar Pál Sebestyén din 26 aprilie la Bucureşti, deoarece au fost primite rapoarte cu privire la conţinutul discuţiilor cu membrii legaţiei maghiare de la Bucureşti [8, p.249]. Astfel, înainte de întâlnirea cu ministrul de externe Tătărescu şi premierul Groza, conducerea politică a României a fost informată de intenţiile guvernului maghiar prin intermediul serviciilor speciale. Guvernul României s-a opus cu fermitate solicitării maghiare de delimitare a frontierei. În legătură cu acest răspuns, ministrul de externe Gyöngyössi a trimis o notă informativă ambasadorilor sovietici Puşkin şi Schoenfeld [9], iar István Kertész [10] a adresat o notă însărcinatului cu afaceri englez Carse [11] privind revendicările teritoriale maghiare. „(...) Tătărescu nu ar fi refuzat să negocieze cu Sebestyén, dacă guvernul român nu era sigur că sovieticii vor fi de partea lui" – a explicat István Kertész, şeful Departamentului de pregătire a păcii [4, p.222]. În 1945, puterile anglo-saxone au renunţat la ideea de negocieri între statele în cauză şi au convenit la 7 mai 1946 să accepte graniţa dintre cele două ţări, aşa cum era înainte de 1 ianuarie 1938.

În timp ce Ungaria se zbătea în complexul joc al soluţionării păcii pe scena politică internaţională şi internă, conducerea României îşi configura situaţia de după consolidarea frontierelor de stat prin tratatul din 1947. De fapt, se lucra deja la limitarea permeabilităţii frontierei româno-maghiare; în mod concret, până la sfârşitul anului 1947 s-a închis deja traficul local de frontieră, iar închiderea completă a frontierei a avut loc în decembrie 1948, deoarece s-a aplicat acordul de vize de la Budapesta, care limita traficul de frontieră doar la călătoriile de serviciu. România a trecut apoi la construcţia Cortinei de Fier: vegetaţia a fost îndepărtată la o adâncime de 500 de metri de la graniţă şi au fost construite bariere /dipozitive/ tehnice de-a lungul graniţei pentru a împiedica trecerea ilegală a frontierei. Odată cu introducerea obligativităţii vizelor şi cu finalizarea barierei tehnice, frontiera a fost închisă ermetic, iar vechea frontieră verde dintre cele două ţări a fost închisă pentru traficul de persoane [12]. În mod firesc, aceste restricţii au avut un impact mai redus asupra operaţiunilor serviciilor secrete româneşti faţă de Ungaria. Serviciul Special de Informaţii (SSI), care se afla în subordinea Direcţiei a II-a a Marelui Stat Major al României, şi-a continuat activitatea sub controlul Ministerului de Război, după schimbarea de alianţă, la 23 august 1944. Guvernul de marionete Groza, care a venit la putere la 6 martie 1945, a marcat începutul unei noi ere, SSI fiind subordonat Consiliului de Miniştri. Reţelele de informaţii înfiinţate pe teritoriul statului maghiar în timpul războiului au continuat să fie folosite de SSI, dar în Ungaria acţiunile active au fost întreprinse sub control sovietic şi în interesul frontului împotriva regimului Crucilor de Săgeţi, condus de Ferenc Szálasi [13].

Structurile de informaţii din România, care trecuseră sub autoritatea militară sovietică, au fost obligate să coopereze cu serviciile de informaţii militare sovietice invadatoare. Primele baze româneşti de instrucţie ale serviciilor secrete au apărut chiar în spatele frontului care se deplasa spre Ungaria. Prima provocare în materie de securitate pentru Ungaria a avut loc la 27 octombrie 1944, când serviciile de informaţii militare sovietice şi româneşti au convenit la Bucureşti să înfiinţeze o bază de informaţii la Arad. În restul războiului, de aici au fost lansate grupuri de agenţi de recunoaştere în adâncime [14].

În timpul discuţiilor, partea sovietică a avut suspiciuni că România dispunea deja de agenţi antrenaţi şi detaşaţi [15, p.227-228]. Serviciile secrete militare româneşti au negat suspiciunile sovietice, dar sursele de arhivă atestă că în ianuarie 1945 Divizia I SSI nu avea agenţi în Transilvania de Nord, dar dispunea de o reţea de agenţi în fosta sa zonă de operaţiuni pe teritoriul Ungariei [16, p.138].

Între timp, în domeniul informaţiilor politice, SSI şi-a concentrat atenţia asupra celei mai presante probleme pentru conducerea politică, şi anume – investigarea activităţilor politice interne, militare şi diplomatice internaţionale ale Ungariei, în calitate de actor deosebit de important în procesul de soluţionare a păcii în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Materialele Biroului de Presă din România [17] descoperite în arhivele serviciilor secrete româneşti ale epocii reflectă minuţiozitatea cu care serviciile de informaţii acopereau toate aspectele vieţii politice din Ungaria. De asemenea, au contribuit la informarea la zi a conducerii politice româneşti din acea perioadă despre situaţia politicii interne şi externe a Ungariei. Sursele menţionate mai sus ar permite o cartografiere completă a spectrului politic din Ungaria după cel de-al Doilea Război Mondial, dar în acest studiu ne vom concentra doar asupra *instituţiei şefului statului,* deoarece persoana primului şef de stat de după cel de-al Doilea Război Mondial, Zoltán Tildy, a avut o semnificaţie simbolică, iar demisia sa a reprezentat un punct de reper în viaţa politică, la fel ca şi înlăturarea lui Edvard Beneš în Cehoslovacia şi înlăturarea prin forţă a regelui Mihai I în România.

După primele alegeri parlamentare de după cel de-al Doilea Război Mondial, care au avut loc la 4 noiembrie 1945, a devenit clar că doar din rândurile celui mai puternic partid parlamentar, Partidul Micilor Agrarieni, putea fi ales președintele statului. Partidul Comunist Maghiar, care căuta să ajungă la putere cu sprijinul sovietic încă din decembrie 1944, a încercat în mod explicit să se asigure că viitorul președinte al statului să aibă doar drepturi limitate, că, în practică, să reprezinte doar partidul și să nu aibă posiblitatea de a exercita puterea politică [18, p.233-234].

Zoltán Tildy, fostul pastor reformat, lider al Partidului Micilor Agrarieni, a devenit primul șef de stat după a doua conflagrație mondială, după ce partidele parlamentare au votat pentru el, în unanimitate cu aclamații (nu prin vot secret), la 1 februarie 1946. Atât în ceea ce privește politica externă, cât și cea internă, parlamentul a demonstrat, astfel, că Ungaria a rupt orice continuitate cu epoca Horthy.

Încă de la începutul mandatului său, electoratul de atunci a putut asista la încercările de a demonstra incapacitatea totală a celui mai înalt demnitar public de a ocupa funcția, întrucât numirea guvernului era rezultatul unor înțelegeri între partide și chiar al deciziei PCM (Partidului Comunist Maghiar), devenind ulterior partid de stat. Așa au fost numiți Ferenc Nagy, prim-ministru, Lajos Dinnyés [19], prim-ministru, și Árpád Szakasits [20], președinte al statului.

În domeniul politicii externe, Zoltán Tildy a fost aproape complet pasiv în momentul în care învingătorii pregăteau o pace extrem de dificilă pentru Ungaria. Președintele nu a participat la majoritatea negocierilor externe, care au fost purtate de guvern. Guvernul chiar a demis sau a numit trimiși „în locul" [18, p.131] șefului statului. Dreptul de șef al statului de a trimite legile înapoi în parlament, înainte de a fi promulgate, a fost exercitat o singură dată de către Tildy. În 1947 el s-a împotrivit promulgării Legii cooperativelor, deoarece, prin aceasta, ar fi putut spori sprijinul Partidului Micilor Agrarieni. Din această acțiune reiese clar că președintele Tildy nu mai putea lua decizii independente.

Încă din august 1946, într-un document al serviciilor secrete românești se scria despre influența lui Tildy următoarele: „Președintele Republicii, Zoltán Tildy, participă la cele mai importante reuniuni și își folosește toată influența pentru a menține coaliția și pentru a se asigura că Partidul Micilor Agrarieni colaborează cu Partidul Comunist" [21, p.160]. Într-o notă a serviciilor secrete din România, din 2 noiembrie 1946, se menționează: „*Este ciudată cooperativa fiului președintelui Tildy, care se ocupă în principal cu importul din România, mai ales prin contrabandă. El însuși fusese în România, fără acte în regulă, pentru că nu avea viză de la Legația română din Budapesta*" [21, p.213].

Un raport detaliat al serviciilor secrete din România a fost întocmit în legătură cu sărbătorirea Săptămânii româno-maghiare la Budapesta /Săptămâna Culturii Românești/, în perioada 1-6 mai 1947 [22, p.188-193]. În cadrul festivităților, la 3 mai 1947 a fost inaugurat Colegiul Lajos Mocsáry, la care au luat cuvântul Zoltán Tildy, președintele Republicii Ungare, și premierul român Petru Groza.

În document se spune: „Conținutul acestor discursuri a fost același pentru toate – în general, ele au subliniat nevoia de prietenie între popoare și, în special, între popoarele român și maghiar" [22, p.189]. De asemenea, în raport este evaluată viața politică maghiară: „*Viața politică maghiară este un pic diferită de cea românească: Pe de o parte, Ungaria s-a aliniat în trecut cu Anglia, iar acum „Partidul Micilor Agrarieni" este principala forță politică. Acest partid poate fi văzut ca un amestec de interese burgheze și mic-burgheze în ceea ce privește orientarea politică și, ca instrument, reprezintă mentalitatea și tendința politicii anglo-americane de a prevala, de a domina în Ungaria. Acest partid are o putere politică destul de mare și a câștigat majoritatea parlamentară în alegeri. De asemenea, membrii săi sunt: 1) președintele republicii, Zoltán Tildy, și 2) șeful guvernului maghiar, Ferenc Naghy* [corect: Ferenc Nagy]. *Nici aceste figuri nu au o putere efectivă, pentru că la Președinția Republicii o influență puternică are un anume Jékely, mareșalul Casei burgheze* [corect: președintele Camerei Superioare], *ministrul personal al lui Zoltán Tildy, precum și preotul iezuit Balogh, care la Președinția Republicii deține funcția de secretar de stat. Alte figuri proeminente în politică sunt 1. Racosy* [corect: Rákosi], [secretar general] *al Partidului C. M., șef adjunct al guvernului și 2. Saksay* [corect: Szakasits], *șef adjunct al guvernului, secretar al partidului Socialist* [corect: Social Democrat]. *Din grupul partidelor de stânga face parte și Partidul Național Țărănesc, condus de Péter Veres, un scriitor poporanist. Ministerele de Interne și de Telecomunicații sunt conduse de comuniști, iar Poliția Politică este condusă de Gábor Péter – un comunist, membru al Comitetului Central al Partidului Comunist Maghiar – cu gradul de general. Poliția politică aparține Ministerului de Interne"* [22, p.252-261].

În privința înlăturării șefului statului „însuși cursul evenimentelor a adus soluția" – după cum a afirmat Rákosi [23]. Omul-cheie a fost ginerele lui Tildy, Viktor Csornok [24], care a încercat de două ori să organizeze fuga în străinătate a șefului statului maghiar. Cu toate acestea, el nu a fost condamnat pentru acest lucru, ci *pentru acțiunile sale antistatale prin relațiile sale cu cercurile occidentale*.

Charles Gati a afirmat în cartea sa că Viktor Csornoky l-a contactat, la 22 septembrie 1947, pe diplomatul american James McCargar, pentru a-i cere ajutor în problema plecării familiei Tildy în străinătate. Cu toate acestea, McCargar [25] nu s-a angajat să trimită întreaga familie de paisprezece persoane în Austria, ci doar un număr maxim de opt [26, p.82-83]. Istoricul american Charles Stuart Kennedy l-a intervievat în 1995 pe James McCargar, care și-a amintit că, după alegerile din august 1947, care au fost puternic influențate de comuniști, Chornoky i-a făcut o vizită acasă la el, la începutul toamnei, fără a fi anunțat în prealabil. Dar la apartamentul lui McCargar a fost prezent și invitatul său Bob Low, care era corespondent al *Time-Life* la Praga. Chornoky a expus cererea cu privire la fuga socrului său. Între timp, Tildy recunoscuse public rezultatele alegerilor. [...] Low, care aflase astfel despre acest plan, a fost rugat de McCargar să țină în secret strict. După ce McCargar a făcut pregătirile necesare pentru operațiune, i-a indicat lui Csornoky ca Tildy să se deplaseze la vila prezidențială de la Lacul Balaton și să petreacă acolo zece zile, deoarece nu există șanse de a scăpa din Budapesta. Oamenii diplomatului american monitorizau locul și, deși au considerat că este riscant, au apreciat că este fezabil /posibil/ să efectueze operațiunea cu maximum opt oameni. McCargar i-a prezentat planul lui Csornoky, care l-a discutat cu Tildy. Cu toate acestea, șeful statului a insistat asupra evacuării întregii familii. Între timp, Low nu și-a respectat promisiunea și a transmis informații revistei *Time* din New York despre evadarea /răpirea/ planificată. De asemenea, revista a publicat un scurt articol despre tentativa de evadare a președintelui ungar. Tildy a făcut apoi o declarație de dezmințire în fața presei [27]. Low s-a apărat spunând că el a cerut revistei *Time* să nu publice articolul; deci, s-ar putea să fie vorba doar de o greșeală a unuia dintre redactori. McCargar a declarat că a primit o scrisoare de la Csornoky după ce acesta a devenit ambasadorul Ungariei la Cairo, în care îi cerea să păstreze legătura. Americanul nu a răspuns, pentru că știa cât de mare este pericolul în care se afla diplomatul maghiar. Cu toate acestea, în pofida avertismentelor, el a căutat contacte cu agențiile de informații occidentale [29]. De exemplu, Csornoky a declarat în mărturia sa că McCargar a vrut să-l contacteze pe el și nu invers. Se pune întrebarea: dacă evenimentele nu s-au petrecut de fapt așa cum McCargar le-a descris și le-a spus în interviu, oare le-a afirmat cu bună știință sau pur și simplu și-a amintit greșit? În orice caz, la finalul cărții sale a făcut o remarcă în sensul că, deși fusese autorizat să salveze (să trimită în străinătate) 25 de persoane, a mers mult mai departe și a fost implicat în salvarea a 67 de persoane aflate în pericol, pentru care, ce-i drept, nu a primit niciun reproș, dar nici recunoaștere ulterioară, ceea ce i s-a părut ciudat, iar rândurile sale reflectă un anume ton de nemulțumire [30, p.325-327].

Potrivit actului de acuzare împotriva lui Csornoky, la data de 27 septembrie 1948 [31, p.18-39] el l-a contactat pe ambasadorul american Schoenfeld, încă în februarie 1947, pentru a obține sprijin în vederea extrădării reprezentantului micilor agrarieni Béla Kovács, ministru al agriculturii care fusese răpit de sovietici, iar în acest scop i-a contactat, de asemenea, pe secretarul ambasadei McCargar, secretarul ambasadei Carson [31, p.41,108] și consilierul ambasadei Bigelow [31,p 20]. Potrivit rechizitoriului, în perioada aprilie-mai 1947, la Washington, a luat legătura cu liderii emigrației maghiare în legătură cu transferul președintelui în străinătate. Potrivit documentului, McCargar i-a făcut cunoscută lui Csornoky dorința americană ca Tildy să părăsească Ungaria fără a demisiona, iar la 16 iunie 1948, la Geneva, *„l-a contactat pe Francis Deák, membru al serviciului de informații american, și i-a cerut ajutorul pentru a-l aduce pe președintele Republicii Ungare și familia sa în străinătate"* [31, p.20]. În mărturisirea lui Csornoky se afirmă că infracțiunile care i se impută pot fi împărțite în două grupe *în funcție de timp* și *de subiect*. Acestea sunt, pe de o parte, activitățile sale de creștere a influenței politice a Partidului Micilor Agrarieni (din 1945 până în iunie 1947); pe de altă parte, activitățile sale de pregătire a plecării președintelui Republicii Ungare în străinătate (de la începutul anului 1947, cu o intensitate mai mare după demisia lui Ferenc Nagy, în special după numirea sa în funcția de ambasador, la Cairo) [32, p.313]. În memoriile sale, Mátyás Rákosi afirmă că soția lui Tildy a fost cea care i-a sugerat ideea ca Csornoky să fie trimis într-o misiune diplomatică. Decizia de a-l trimite la Cairo a fost luată după consultări în cadrul partidului [23, p.667-668]. Noul ambasador al Ungariei la Cairo a fost tot timpul conștient că este urmărit. El a raportat în mod repetat acest lucru fostului său șef, Aladár Szegedy-Maszák [33,34]. Partidul Comunist l-a delegat pe Péter Nagy [35] la ambasada maghiară din Cairo pentru a-l supraveghea pe Csornoky.

Scrisoarea lui Csornoky, pe care dorea să o trimită la New York, a fost capturată și transmisă de către Péter Nagy lui Rákosi, ceea ce a fost motivul pentru care Csornoky a fost invitat să se întoarcă acasă. „Tildy s-a făcut palid și a cerut să citească scrisoarea în cauză. [...] A citit câteva rânduri din ea și apoi a înmânat-o cu părere de rău. A făcut un semn de renunțare și a spus doar atât: «Așa este el.» Iar eu i-am spus că Chornoky [sic!] va fi predat tribunalului și că va primi probabil o sentință foarte grea. [...] Acest lucru totodată ridică problema poziției sale de șef al statului. Tildy și-a dat seama imediat de acest lucru, s-a comportat cu bun simț, a declarat că va demisiona din această cauză, o face într-o scrisoare al cărei conținut îl discută, și apoi o va adresa guvernului" [23, p.668].

La 28 iulie 1948, Comitetul Politic al Partidului Muncitoresc Maghiar (PMM) l-a însărcinat pe Rákosi să vorbească ziua următoare cu Tildy despre demisia sa și să-i ceară să facă două declarații în acest sens: „Să-și justifice demisia pe baza unor fapte din anturajul său, incompatibile cu democrația. Această declarație va fi făcută publică, iar cealaltă se va păstra pentru moment". S-a decis ca PMM-ul să-și revendice postul de șef al statului [36]. Astfel, la 29 iulie 1948 Rákosi s-a întâlnit cu Tildy și l-a pus să semneze cele două declarații. În versiunea publică, Tildy și-a anunțat pur și simplu demisia. Cealaltă demisie, nepublicată, a fost mai puțin oficială și mai personală. În versiunea manuscrisă adresată lui Rákosi, Tildy și-a recunoscut responsabilitatea politică pentru încercările ginerelui său de a-l evada, împreună cu familia.

La ședința Comitetului Politic al PMM din 30 iulie 1948, Rákosi a relatat întâlnirea cu Tildy. S-a hotărât ca la reuniunea interpartinică din acea zi Rákosi să prezinte scrisorile lui Tildy, iar László Rajk să prezinte un raport despre afacerea Csornoky. Din acest moment au pus problema revendicării pentru ei a candidaturii la președinție. Árpád Szakasits [37] a fost desemnat candidatul partidului. Ședința Comitetului Politic al Partidului Micilor Agrarieni a avut loc doar după întâlnirea interpartinică.

Președintele partidului, István Dobi, a anunțat demisia lui Tildy și a dat informații despre reuniunea interpartinică de dimineață, unde s-a dat citirii scrisoarea președintelui. Dobi a afirmat că, la palatul prezidențial, Tildy a repetat verbal declarația sa în fața liderilor partidelor din coaliție. La propunerea lui Lajos Szentiványi [38], comitetul politic l-a exclus pe Viktor Csornoky [39] din Partidul Micilor Agrarieni. În aceeași zi a fost ordonată arestarea ginerelui lui Tildy [31, p.10].

Ecouri ale demisiei lui Tildy

Documentele serviciilor secrete din România reflectă fidel impactul demisiei lui Tildy. La 31 iulie 1948, ziarul *Tagesspiegel*, aflat sub controlul SUA, a apreciat demisia lui Tildy ca fiind scena finală a reglării unor conflicte politice dirijate de Moscova, făcând o paralelă cu cazurile lui Edvard Beneš și Jan Masaryk. Potrivit evaluării ziarului, tactica Moscovei în cazul lui Tildy a fost de a profita de el, atât timp cât le era util, iar apoi de a-l lichida fără milă. Documentul sublinia că Ungaria a fost ultima țară din blocul estic care a avut un președinte necomunist și că rușii l-au lichidat pe Tildy nu din cauza puterii, ci din cauza slăbiciunii sale [17, p.346].

La 1 august 1948, Reuter a relatat că Mihály Károlyi „după anumite informații ar fi refuzat să preia funcția de președinte al Republicii în locul lui Tildy, după ce vineri dimineață [30 iulie 1948] a purtat discuții în cadrul partidului său. Cu toate acestea, negocierile cu contele Károlyi au continuat. [...] Vineri seară, la Budapesta s-au răspândit zvonuri potrivit cărora ginerele președintelui Republicii, Victor Csornoky, ar fi încercat să-l convingă pe dl Tildy și familia sa să părăsească Ungaria. Csornoky s-a întors la Budapesta săptămâna trecută, după ce a demisionat din funcția de ministru al Ungariei la Cairo" [17, p.346].

Dintre știrile de presă din Marea Britanie, la 1 august 1948 s-a făcut următoarea notă pentru conducerea politică din România: „În articolele publicate în săptămâna care se încheie, presa britanică se ocupă de două evenimente destul de importante: participarea delegației maghiare la Conferința Fluviului Dunărea de la Belgrad și recenta demisie a președintelui Republicii Ungare, Tildy.

Ziarele britanice sunt în general de acord că explicația din scrisoarea fostului președinte al Republicii este departe de a fi exactă și că este mai degrabă o acoperire pentru anumite presiuni comuniste care au folosit arestarea ginerelui său ca pretext pentru a-l elimina definitiv din viața politică a Ungariei. Potrivit «Daily Mail», «Manchester Guardian» și «Daily Telegraph», Tildy era văzut ca fiind – și chiar a fost – un obstacol în calea punerii în aplicare a planurilor comuniste de soluție a problemei țărănești. S-ar putea spune chiar că, atâta timp cât Tildy a rămas în fruntea Republicii Ungare, organizarea colhozurilor pe pământurile țăranilor, recent împroprietăriți, ar fi fost imposibilă.

Uniunea Sovietică – de fapt inițiatorul acestor manevre – a folosit criza de guvernare și recentele tulburări politice pentru a înlătura acest obstacol foarte incomod. Nu a fost greu de găsit un motiv, iar Zoltán Tildy a

împărtășit soarta președintelui Beneš. Prin această mișcare, Partidul Micilor Agrarieni și-a pierdut ultimul reprezentant puternic în clasa politică și dispare ca forță politică eficientă. Dacă se adaugă la aceasta faptul că succesorul lui Tildy va fi probabil omul care a jucat rolul lui Gottwald în Ungaria – Szakasits, orice alt comentariu este de prisos" [17, p.346]. La 1 august 1948, Radio Ankara a relatat următoarele despre demisie: „Este bine cunoscut faptul că președintele Republicii Ungare a demisionat. Motivul acestei demisii este că ginerele său, fostul ambasador la Cairo, este acuzat de spionaj. În primul rând, este important să subliniem că Zoltán Tildy aparținea Partidului Micilor Agrarieni. Dacă luăm în considerare și faptul că a suferit atât de mult în timpul nazismului și a reușit să fugă în Elveția – cu sacrificii mari –, putem să ne dăm seama de adevăratul motiv al demisiei sale. În același timp, trebuie să ne amintim de evenimentele recente din Cehoslovacia, în cazul lui Beneš, pentru a observa că, în paralel cu demisia lui Zoltán Tildy, comuniștii au înlăturat ultimul lider patriot din țările aflate sub dominație sovietică. Pentru Ungaria, înlăturarea domnului Zoltán Tildy din viața politică este o mare pierdere națională. El a fost ultima persoană care a mai rămas să apere interesele micilor agrarieni și ale întregului popor democratic" [17, p.347]. La 2 august 1948, un articol din *United Press* din Washington relata declarația lui Ferenc Nagy despre demisia lui Tildy: „Ferenc Nagy, fost prim-ministru al Ungariei, a declarat că epurările efectuate de comuniști în rândurile liderilor necomuniști din Europa de Est înseamnă că Rusia își pregătește sateliții pentru un posibil război împotriva Occidentului". El a spus că Zoltán Tildy a fost categoric forțat de comuniști să demisioneze, la fel cum Eduard Beneš, președintele cehoslovac, fusese forțat să demisioneze cu câteva luni în urmă. Ferenc Nagy a mai adăugat: „Este evident că Uniunea Sovietică pregătește o politică externă în care este esențial ca toate posturile politice-cheie din țările din Europa de Est să fie ocupate de comuniști experimentați și de încredere. O asemenea politică externă face parte din pregătirile de război împotriva democrațiilor și a Statelor Unite" [17, p.349]. Radio Londra constată la 3 august 1948: „Declarația Cominform-ului, a cărei țintă principală a fost Tito și Partidul Comunist Iugoslav, a dat o lovitură multor alți lideri din estul Europei. Declarația a fost un semnal pentru toate țările comuniste, și mai ales pentru liderii lor, pentru a le face cunoscut faptul că Sovietele, leagănul comunismului, nu vor permite nicio abatere de la ortodoxia marxistă și că cei care erau implicați în acest regim nu doar că vor fi obligați să fie pătrunși de acest adevăr, dar vor trebui să acționeze în conformitate cu ceea ce s-a decis. Declarația Cominform-ului a atras, fără întârziere, atenția liderilor maghiari care, acordând drepturi de proprietate țăranilor, făcuseră aceeași greșeală ca și Tito. [...] Punctul culminant al situației din Ungaria a fost demisia președintelui Tildy. S-a spus că motivul principal al acestei demisii a fost legat de familie. Dar scrisoarea sa arată că a fost forțat să demisioneze pentru că nu a introdus noi măsuri de austeritate în domeniul reformei agrare. Cum ar fi putut să facă aceasta, când el a luptat timp de 40 de ani în Partidul Micilor Agrarieni?" [17, p.334].

Potrivit relatărilor Radio Londra din 3 august 1948: „Demisia lui Tildy este legată de epurarea în masă a Ministerului Agriculturii de sub controlul micilor agrarieni. Un număr mare de oficiali au fost înlăturați sub acuzația de spionaj economic în favoarea puterilor occidentale" [17, p.334]. La 3 august 1948, Radio Londra transmite despre demisia lui Tildy: „Corespondentul ziarului *Times* din Budapesta relatează că este foarte ciudat că toate ziarele din Ungaria sunt pline de telegrame de felicitare adresate guvernului cu ocazia aniversării planului economic, iar demisia președintelui Tildy este menționată doar în trecere. Nu există niciun comentariu cu privire la acest eveniment. Apoi, referindu-se la alegerea unui nou președinte, domnul Árpád Szakasits, nominalizat de partidul muncitorilor, corespondentul *Times* relatează că schimbarea vine într-un moment în care comuniștii au declarat că țărănimea trebuie să urmeze muncitorimea. Acest lucru va fi foarte dificil pentru țărani. Zoltán Tildy i-a sprijinit foarte mult și a fost unul dintre promotorii reformei agrare. Din poziția sa, el a apărat proprietatea agricolă, iar țăranii aveau o părere foarte bună despre el. Odată cu plecarea fostului președinte, ei își vor pierde toate drepturile, unul câte unul, exceptând cazul în care Zoltán Tildy își va asuma totuși un alt rol în viața politică a Ungariei" [17, p.350]. La Radio Berna, în comentariul său de politică externă din 4 august 1948, intitulat „Schimbarea președintelui Ungariei", Pierre Corday a subliniat că demisia va avea un rol decisiv în etatizarea completă a statului maghiar: „Motivele demisiei lui Tildy ar fi fost că ginerele său a fost acuzat de o crimă politică. El a mai adăugat că fost acuzat de trădare pentru că ar fi vândut unei puteri străine codul de criptare folosit de statul cehoslovac. [...]". Cert este că Tildy nu avea ce căuta în conducere și a fost înlăturat prin mijloace foarte eficiente. Arestarea ginerelui său ar fi putut rămâne un simplu scandal de familie, așa cum s-a întâmplat și în viața politică franceză. Dar scopul era îndepărtarea lui Tildy. În acest fel, asistăm la reproducerea evenimentelor recente din statele aflate sub influență sovietică. Demisia lui Tildy este o continuare logică a schimbărilor care au început în 1947, odată cu naționalizarea

industriei și secularizarea școlilor. Demisia nu este altceva decât eliminarea unui element moderat. Rolul său – similar cu cel al lui Beneš – s-a terminat.

Cea mai mare greșeală a lui Tildy a fost că nu a fost comunist. Astfel, el și-a îndeplinit misiunea: a asistat cu indiferență la evenimentele care au dus la demisia lui Nagy și la procesul intentat susținătorilor micilor agrarieni. Multe dintre concesiile lui Tildy s-au dovedit a fi inutile [17, p.323].

Viktor Csornoky a fost arestat abia la 4 noiembrie 1948 [31, p.51], iar la 15 noiembrie 1948 Tribunalul Poporului din Budapesta a pronunțat o sentință de condamnare la moarte [31, p.52], care a fost confirmată în a doua instanță [31, p.84] de Consiliul Superior al Tribunalelor Poporului, la 6 decembrie 1948. Acuzația sa a fost publicată pe larg de Biroul de Presă /Távirati Iroda/ la 15 noiembrie 1948 [40]. Márton Bodonyi, șeful Procuraturii Poporului, a anunțat că în timpul anchetei l-a interogat pe Zoltán Tildy care a susținut că „nu știa că Csornoki [sic!] pregătea dezertarea lui și a familiei sale în străinătate, dar dacă ar fi știut, ar fi fost primul care ar fi raportat acest lucru autorităților" [*Ibidem*].

Zoltan Tildy a fost audiat în calitate de martor la 6 noiembrie 1948. Potrivit procesului-verbal, socrul inculpatului a declarat: „Afirmația lui dr. Viktor Csornoky că mi-am dat acordul pentru planul de a mă forța pe mine și familia mea să părăsim țara nu este adevărată. Nu am știut de un astfel de plan și nu mi-am dat acordul pentru un asemenea plan. Nici nu ar fi existat vreun motiv pentru mine să sprijin un astfel de plan, deoarece, așa cum am afirmat în declarațiile mele, am fost în deplin acord cu politica guvernului maghiar. Eu însumi lucrasem cu o convingere sinceră pentru urmărirea și realizarea acestei politici și nu puteam avea niciun motiv să părăsesc țara. Dacă aș fi știut de un astfel de plan, aș fi fost [sic!] eu însumi cel care ar fi făcut totul pentru a-l aduce la pedeapsa sa dreaptă" [32, p.282].

În vârstă de numai 29 de ani, Viktor Csornoky a fost executat la 7 decembrie 1948 [31, p.126]. Zoltán Tildy și familia sa au fost mutați de la Palatul Esterházy, de pe strada Búzavirág, la mijlocul lunii august. Fostul președinte a fost eliberat din arest la domiciliu la 1 mai 1956.

Concluzii

În circumstanțele în care a avut loc răsturnarea primului președinte al Ungariei de după cel de-al Doilea Război Mondial, exemplul maghiar al unei astfel de proceduri de acaparare a puterii s-a generalizat în toate statele care intraseră în sfera de interes sovietică. Instaurarea în Ungaria a comunismului de tip sovietic a durat ani de zile, iar fraudarea alegerilor cu buletine de vot de culoare albastră și înlăturarea președintelui republicii, într-un regim democratic burghez, au fost doar faze ale acestui proces.

Având în vedere astfel de evenimente politice, nu este surprinzător că la Conferința de Pace de la Paris (și înainte de aceasta) puterea de lobby internațional a Ungariei a fost extrem de slabă /scăzută/. Pentru o înțelegere detaliată a luptelor politice interne din Ungaria și a percepției Ungariei la nivel internațional, acoperirea de către presa internațională a autorităților române din acea perioadă, aflată în arhivele ACNSAS din București, reprezintă un ajutor autentic și semnificativ. În oglinda acestor relatări ne este relevat ce anume a interesat conducerea politică a României, dar această analiză este un subiect al unei alte investigații.

Referințe:

1. JÓZSA, B. *Orosz – román fegyverszüneti egyezmény/Groza Péter és Sztálin marsall táviratváltása/Orosz – magyar fegyverszüneti egyezmény*. [Convenția de Armistițiu ruso-română/ Schimb de telegrame între Petru Groza și mareșalul Stalin/ Convenția de Armistițiu ruso-maghiară.] Athenaeum. Cluj, 1945. 7.
2. TEXTUL acordului de armistițiu, *a se vedea* http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/fszunet.html
3. FÜLÖP, M. *A Sebestyén-misszió*, [*Misiunea Sebestyén*]. În: *Világtörténet*, 1988/2, 97.
4. KERTÉSZ, I. *Magyar békeillúziók 1945-1947*, [*Iluzii de pace în Ungaria în perioada 1945-1947*], Európa-História, 1995, 155.
5. NAGY, F. *Küzdelem a vasfüggöny mögött*, [*Lupta în spatele Cortinei de Fier*], Vol.I. Európa-História, 1990. 209-407, Premierul Ferenc Nagy analizează etapele fărâmițării micilor agrarieni.
6. NAGY, FERENC (1903-1979) a fost om politic al Partidului Micilor Agrarieni. Provenit dintr-o familie din mica țărănime, politicianul a fost implicat în înființarea Partidului Independent al Micilor Agrarieni, încă din 1930, și a ocupat funcția de secretar general al acestuia, până în 1945. În 1945 a devenit ministru al reconstrucției, apoi președinte al Parlamentului și a fost ales președinte al Partidului Independent al Micilor Agrarieni. La 4 februarie 1946 a devenit prim-ministru, dar a fost demis în urma unei conspirații comuniste, pe baza unor acuzații inventate: la 31 mai 1947, în timp ce Ferenc Nagy se afla în concediu în Elveția, Partidul Comunist Maghiar a format guvernul condus de Dinnyés. Ferenc Nagy a demisionat din funcția de premier la 1 iunie, numai după ce familia sa a fost eliberată. A emigrat în SUA și a dus o activitate politică intensă în emigrație.

7. TĂTĂRESCU, GHEORGHE (1886-1957) a fost om politic liberal, prim-ministru, ministru de externe. A fost prim-ministru al României între 1934 și 1937 și între 1939 și 1940. După căderea lui Ion Antonescu, în 1944, Gheorghe Tătărescu și-a înființat propriul partid liberal, de fapt un partid satelit al comuniștilor. A devenit viceprim-ministru și ministru de externe în guvernul Petru Groza, numit la 6 martie 1945. A fost înlăturat din guvern în noiembrie 1947. A fost arestat de securitatea statului român în 1950 și închis până în 1955, când a fost eliberat pentru că și-a dat acordul să colaboreze din nou cu comuniștii. A murit în 1957.
8. ACNSAS I 938510/1. *Spionajul maghiar*. Raportul agentului H.B. 21 despre cele întâmplate la Legația maghiară din București, 249.
9. SCHOENFELD, ARTHUR FREDERICK HANS (1889-1952) a fost funcționar al serviciului extern american. A fost ambasador extraordinar în Republica Dominicană (1931-1937), Finlanda (1937-1942) și Ungaria (1946-1947). Iar mai târziu a fost însărcinat cu afaceri la Ciudad de Mexico.
10. KERTÉSZ,ISTVÁN, (1904-1986) a fost un avocat, diplomat. Diplomat de carieră, membru al Comitetului de pregătire a păcii din cadrul Ministerului Afacerilor Externe al Ungariei, a fost prezent la negocierile de pace de la Paris, începând din 1946. În 1948 a emigrat în SUA.
11. CARSE, WILLIEM MITCHELL (1899-1987) a fost însărcinat cu afaceri britanic, delegat la Budapesta. Între 1948 și 1951 înalt comisar adjunct la Peshawar, Pakistan; apoi consul general la Sao Paulo între 1951 și 1956.
12. FÜLÖP,M., VINCZE, G., *Vasfüggöny keleten*, [*O Cortină de Fier în Est*], Debrecen, 2007. Sursele documentează închiderea frontierei și realitatea existenței Cortinei de Fier în perioada de început a existenței sale. Pentru un studiu de caz, tot pe această temă, *a se vedea* studiul lui István Bandi: „*Contribuții la o istorie a măsurilor operative privind supravegherea frontierei româno-maghiare*" în volumul Conferinței științifice internaționale „Latinitate, Romanitate, Românitate", ediția a V-a, coordinator dr. Liliana Rotaru, USM, Chișinău, 2022.
13. Ferenc Szálasi (1897-1946) a fost politician național-socialist, ofițer. Executat în 1946 pentru crime de război.
14. Arad a fost ales pentru că avea un aeroport potrivit pentru operațiuni de noapte și, datorită terenului, existau posibilități de distribuție radio, adecvate până la o adâncime de 700 km.
15. MÂȚĂ, C., *Serviciile secrete ale României în Războiul mondial* (1939-1945). Iași: Casa Editorială Demiurg, 2010, p.227-228.
16. ACNSAS I 938359/ vol. 24. *Iredentiștii*, 138.
17. ACNSAS Fond D 014580 *Problema maghiară (1948-1949) (comentarii ale agenţiilor de presă şi radio străine)*.
18. FÖGLEIN, G., *Az államfő „intézménye" 1944 és 1949 között*, [*Instituția „șefului de stat" între 1944 și 1949*]. În: *Múltunk*, 2005, nr.2, p.233-234.
19. LAJOS DINNYÉS (1901-1961) a fost om politic al micilor agrarieni, deputat în parlament, premier.
20. ÁRPÁD SZAKASITS (1888-1965) a fost pietrar, jurnalist, om politic cripto-comunist social-democrat, vicepreședinte al Republicii.
21. ACNSAS I 938510/3 *Spionajul maghiar* , H. M. 102. 2 noiembrie 1946, Nota, p.213.
22. ACNSAS, I 014731 *Legația română din Ungaria* – 1948-1949. Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul secretarului de stat adjunct, Raport, p.188-193.
23. RÁKOSI, M. *Visszaemlékezések 1940–1956,* [*Memorii 1940–1956.*]. Vol.II. Budapest: Napvilág, 1997, 667.
24. CSORNOKY, VIKTOR (1919–1948) a fost avocat, politician, diplomat: s-a alăturat Partidului Independent al Micilor Agrarieni în 1942. În 1944 s-a căsătorit cu Erzsébet Tildy, fiica lui Zoltán Tildy. Fiul lor, László, s-a născut în 1945. În noiembrie 1945 a fost numit prim-secretar al Ambasadei Ungariei la Washington. În noiembrie 1947 a condus Ambasada Ungariei în Egipt. În iulie 1948 Ministerul Afacerilor Externe i-a ordonat să se întoarcă acasă pentru a se prezenta la raport, iar în scurt timp a fost arestat de către ÁVO (Serviciul de Apărare a Securității Statului). A fost condamnat la moarte la 6 decembrie 1948 și executat a doua zi.
25. MAcCARGAR, JAMES (1920-2007) a fost diplomat, ofițer de informații. Fost spion al Serviciului de Externe al SUA în timpul și după cel de-al Doilea Război Mondial. A scris mai târziu cărți de ficțiune și non-fiction despre spionaj. El a obținut o diplomă de licență. A studiat limba engleză la Universitatea Stanford. S-a alăturat Serviciului de Externe în 1942. A servit mai întâi la Moscova și apoi ca agent de legătură cu Marina Statelor Unite. După război, a fost repartizat la Budapesta și a jucat un rol important în sprijinirea oamenilor de știință și a politicienilor care au fugit din țară, atunci când sovieticii au preluat puterea. În anii '40 și '50 a deținut o serie de alte funcții, printre care cea de vicepreședinte la Genova, şef al Departamentului pentru afaceri sud-est europene la Washington și președinte al Comitetului pentru Europa Liberă în calitate de director responsabil al operațiunilor europene.
26. Gati, CH. *Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom.* [*Iluzii pierdute. Moscova, Washington, Budapesta și Revoluția din 1956.*]. Budapest: Osiris Kiadó, 2006, p.82–83.
27. În discursul său inaugural, Tildy a comemorat ratificarea tratatului de pace și restabilirea suveranității. Cotidianul *Szabad Nép,* anul 5, nr.210, 17 septembrie 1947, pagină de titlu.
28. Printre sursele disponibile, nu am reușit să găsesc acest articol și nici dezmințirea acestuia de către Tildy (autorul).
29. James McCargar. Interviewed by: KENEDY, Ch.S. The Association for Diplomatic Studies and Training Foreign Affairs Oral History Project, 1998, 69-70. Sursa: https://www.adst.org/OH%20TOCs/McCargar,%20James.toc.pdf, data descărcării: 09.11.2021.

30. MAcCARGAR, J. *A titkos háború*, [Războiul secret]. Budapesta: Európa,1993, p.325–327, nota nr.2.
31. ÁBTL [Arhivele istorice ale Serviciilor Securității Statului Budapesta] 3.1.9.-V-77282 /18–39. [*Acuzarea lui Csornoky din 27 septembrie 1948.]*
32. ÁBTL 3.1.9.-V-77282 /105.; [*Mărturisirea dactilografiată a lui Viktor Csornoky*] (fără dată și semnătură) și ÁBTL 3.1.9.-V-77282/1 /313.
33. SZEGEDY-MASZÁK,ALADÁR (1903-1988) a fost diplomat de carieră. În perioada 1945-1947 a fost ambasador al Ungariei la Washington. În calitate de membru al delegației maghiare pentru pace de la Paris, a demisionat din funcția de ambasador în 1947 și a trăit în SUA până la moartea sa.
34. O bună parte din corespondența lor este păstrată în arhivele lui Aladár Szegedy-Maszák. United States Holocaust Memorial Museum (USHMM) Archives, Aladár Szegedy-Maszák papers, RG-10.436. sursa: https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn517909#?rsc=192426&cv=0&c=0&m=0&s=0&xywh=-2082%2C-253%2C7716%2C5055 [Accesat: 09.11.2021]
35. NAGY, PÉTER (1920–2010) a fost istoric, critic literar maghiar, membru titular al Academiei Maghiare de Științe, specializat în istoria literaturii maghiare și franceze: în noiembrie 1943 s-a înscris în Partidul Comunist. A urmat cursuri postuniversitare la Universitatea din Geneva. După ce s-a întors acasă, a devenit membru al personalului Ministerului Afacerilor Externe. Din 1951 până în 1962 a lucrat în cadrul Serviciului de Stat pentru Apărare, a scris rapoarte sub pseudonimul „Boris".
36. MNL OL [Archiva Națională Maghiară Centrală] 276. f. 53. cs. 3. ő. e. 1948. július 28. [*Proces-verbal la ședința Biroului Politic al Partidului Munctorilor din Ungaria.*]
37. MNL OL 276. f. 53. cs. 4. ő. e. 1948. július 30. [*Proces-verbal la ședința Biroului Politic al Partidului Munctorilor din Ungaria.*]
38. SZENTIVÁNYI, LAJOS (1883–1956) a fost avocat, funcționar public, politician al Partidului Micilor Agrarieni. Vicepreședinte al Partidului Independent al Micilor Agrarieni (FKgP) din 20 august 1945, membru al Comitetului Politic din 7 septembrie 1946 și copreședinte al partidului din 12 aprilie 1948.
39. MNL OL XXVI-A-14-b-0091 1948.07.30. [Agenția de Presă Maghiară, MTI, Știri la zi]
40. MNL OL XXVI-A-14-b-0096 1948.11.15 [Agenția de Presă Maghiară, MTI, Știri la zi]

Date despre autor:
István BANDI, istoric şi sociolog, cercetător în Departamentul de cercetări ştiintifice, Arhiva Istorică a Serviciilor Secrete din Ungaria – ÁBTL, Budapesta, Ungaria; doctorand la Universitatea Națională de Administrare Publică.
E-mail: istvanbandi@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4301-3755

Prezentat la 18.11.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.10(160)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.41-45

CZU: 323.23:791(091) DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7472964

PROPAGANDA VIZUALĂ ȘI INCURSIUNE TEORETICĂ ÎN STUDIUL CINEMATOGRAFIEI

Sorin ȘCLEARUC

Universitatea de Stat din Moldova

Scopul articolului respectiv este de a scoate în evidență unele aspecte teoretice cu privire la propaganda vizuală, felul cum aceasta este folosită în produsele media și cum în cele din urmă aceasta a determinat o nouă direcție în științele umaniste – studiile cinema. În cele ce urmează intenționăm să analizăm, prin prisma lucrărilor de specialitate, de ce imaginea influențează atât de mult percepția umană și cum propaganda vizuală este utilizată în televiziune și film. Având în vedere amploarea acestui fenomen în era televiziunii, vom trece în revistă și apariția studiilor cinema, al căror obiect de studii sunt produsele cinematografice, scopul cărora nu este nimic altceva decât de a transmite un anumit mesaj și de a influența spectatorul lor.

***Cuvinte-cheie**: propagandă vizuală, imagine, studii cinema, film, televiziune, influență, persuasiune.*

VISUAL PROPAGANDA AND THEORETICAL INCURSION IN CINEMATOGRAPHY STUDIES

The purpose of that article is to highlight some theoretical aspects regarding visual propaganda, how it is used in media products and how it ultimately determined a new direction in the humanities – cinema studies. In what follows, we intend, through the lens of specialized works, to analyze why the image influences human perception so much and how visual propaganda is used in television and film. Considering the extent of this phenomenon in the age of television, we will also review the emergence of cinema studies, the object of studies of which are cinematographic products, the purpose of which is nothing other than to convey a certain message and to influence its viewer.

***Keywords:** visual propaganda, image, cinema studies, film, television, influence, persuasion.*

***„Non vidi, ergo non est”*[1]**
(maximă latină)

Este cunoscut faptul că fenomenul propagandei, sub diferite forme și aspecte, a existat întotdeauna și a devenit un component indispensabil în societățile umane. Aceasta nu reprezintă nimic altceva decât nevoia de a uni un grup de oameni în jurul unei idei, unui scop sau contra altui grup de oameni. Din punct de vedere etimologic, termenul *propagandă* provine de la latinescul „propagare”, care ar însemna, la direct, răspândire sau diseminare. În pofida speculațiilor din prezent, termenul „propagandă” este unul neutru și nu duce *a priori* o conotație negativă. Este de menționat că această conotație despre care vorbim este determinată de către emitent și de scopurile pe care acesta le urmărește.

Având în vedere că noțiunea de propagandă are o tipologie bogată, în articolul respectiv ne vom concentra atenția asupra analizei unui tip anume – a propagandei vizuale. În cele ce urmează vom analiza felul în care imaginea influențează percepția umană, cum propaganda vizuală este utilizată în produsele media și cum aceasta a determinat cercetătorii la formarea unei noi discipline în rândul științelor umaniste, cea a studiilor cinema.

În prezent, a vedea este mult mai important decât a crede [1, p.3].

În contextul postmodernismului și al globalizării vizualului, imaginea necesită noi căi de interpretare. Postmodernismul, în sine, nu este doar o experiență vizuală; pur și simplu, în acest mod, această cultură complicată este mai ușor de perceput. La fel cum secolul XIX este, în mod clasic, reprezentat de către ziare și romane, imaginea reprezintă o linie divizatorie între trecut (modern) și prezent (postmodern) în care lumea-text a fost înlocuită prin lumea-imagine [1, p.4-5].

Unul dintre primii care vine să atragă atenția la acest primat al imaginii a fost filosoful german **Martin Heidegger**, care în 1977 a supranumit-o drept „ascendența lumii imaginii”. Acesta puncta că „o lume a imaginii… nu înseamnă doar o imagine a lumii, dar o lume concepută și prinsă ca o imagine… Lumea imaginii nu se schimbă de la începuturile Evului Mediu până la vremurile noastre, însă faptul că lumea devine imagine este ceea ce distinge esența lumii moderne” [1, p.6].

[1] În traducere din latină: „Nu văd, deci nu există”.

Cultura vizuală nu depinde de imagine, ci de tendința modernă de a vizualiza existența prin imagine. Această formă de vizualizare face această perioadă una diferită de cea care a fost în antichitate ori, spre exemplu, în Evul Mediu, în care lumea era înțeleasă ca pe o carte [1, p.6].

Printre practicile propagandei, care au efect asupra conștiinței, artele vizuale sunt cele mai eficiente. Arta propagandistă este deseori definită drept „artă ce conține un mesaj deschis, determinat de o alianță politică sau de nevoile de moment" și include o întreagă varietate de instrumente, cum ar fi sculptura, pictura, fotografia, afișele, presa scrisă, filmul și, mai nou, ceea ce le îmbină pe toate – televiziunea [2, p.2].

Răspunsul la întrebarea „de ce imaginea este atât de influentă?" îl găsim în aspectul biologic al indivizilor. Majoritatea oamenilor procesează lumea prin intermediul ochilor, care au legătură directă cu modul nostru de a gândi. Structura ochiului și felul în care acesta reacționează la lumină sau mișcare conține și procesul de interpretare a imaginilor. Mai mult decât atât, oamenii procesează imaginea mai repede decât textele, ceea ce face imaginile mai puternice din punct de vedere emoțional [3, p.9].

Nimeni nu-și dă seama, dar imaginea este coerentă și este, din start, înțeleasă ca a fi credibilă. În perspectivă, ea pretinde să fie cea mai precisă reprezentare a realității, în momentul în care filmul și fotografia au creat o nouă, directă legătură cu realitatea, pe care oamenii o și acceptă [1, p.7].

Imaginea vizuală știe să capteze atenția. Când cineva privește un video, se face iluzia prezenței și conținutul acestuia pare pentru spectator unul veridic, iar emoțiile lui sunt mai puternice decât în cazurile când acesta citește un text. Imaginea este una universală deoarece ea poate fi înțeleasă atât de un copil, de un adult, cât și de cel agramat [1, p.10].

Desigur, imaginea nu vine singură, dar e însoțită de capțiuni, poze, comentarii sau muzică de fundal care vin să intensifice, din punct de vedere emoțional și perceptional, ideile transmise, iar studiile arată că în cazurile când imaginea este însoțită de asemenea suplemente, audiența reține mult mai bine informația recepționată [1, p.11].

Unul dintre punctele forte ale propagandei vizuale constă în abilitatea de a se adapta la aproape orice împrejurări pentru a comunica diverse idei sau ideologii, fie ele negative ori pozitive [2, p.5].

Odată cu apariția televiziunii și a televizorului în fiecare casă, are loc un salt uriaș în ceea ce privește emanciparea metodelor de influență psihologică. Puterea a obținut o pârghie, un agent de-al său care poate vorbi și arăta populației ceea ce trebuie de vorbit și arătat, cu intenția de a modela o societate binevoitoare unui sau altui regim de conducere, cu alte cuvinte, după propriul plac. La fel cum în Evul Mediu icoanele erau considerate drept Biblie pentru analfabeți, la fel și în ziua de azi imaginea este cea mai simplă și eficientă cale de a transmite publicului un anumit mesaj.

Din punct de vedere etimologic, televiziunea înseamnă „vedere de departe"[2], cu alte cuvinte – aducerea în fața unui public spectator a unor lucruri care pot fi văzute din orice loc al lumii și de la orice distanță.

În televiziune, vederea e precumpănitoare față de vorbire, în sensul că vocea de la fața locului sau cea a unui vorbitor se află pe planul doi și depinde de imagine – ea doar comentează imaginea. În consecinţă, telespectatorul este mai mult un „animal văzător" decât un „animal simbolic". Pentru el, lucrurile înfăţişate prin imagini înseamnă şi cântăresc mai mult decât lucrurile spuse prin cuvinte. Aceasta e o schimbare radicală de direcţie, deoarece în timp ce capacitatea simbolică îl îndepărtează pe *homo sapiens* de animal, vederea îl apropie de capacitățile sale primare, de genul din care *homo sapiens* face parte ca specie [4, p.20].

După cum afirma renumitul actor și scenarist american Dennis Lee Hopper, „În revoluțiile din prezent, e mai ușor să lupți cu camera video decât cu pistolul, iar în unele cazuri pistoalele nici nu sunt necesare. Bătălia pentru mințile libere va fi câștigată în cinematografe, nu în luptele de tancuri".

Cuvântul este un simbol dizolvat în întregime în ceea ce semnifică. El face omul să înţeleagă mesajul transmis numai dacă acesta cunoaşte limba căreia îi aparţine; de altfel, acesta este un set de litere moarte, un semn sau un sunet oarecare. Imaginea, dimpotrivă, e pur şi simplu o reprezentare vizuală care este universală. Imaginea se vede şi aceasta este suficient, iar pentru a o vedea, ironic afirmă cercetătorul Givoanni Sartori, este de ajuns să nu fim orbi. „Imaginea nu se vede în chineză, în arabă sau în engleză. Imaginea se vede şi gata" [4, p.25].

Difuzarea informaţiei care se prezintă ca imagine propriu-zisă apare odată cu apariția ziarului. Cuvântul englez „newspaper" îşi declară cu exactitate sensul: foaie sau pagină „de ştiri", iar italianul „giornale" (ziar) subliniază aspectul cotidianităţii, ceva ce apare zi de zi [4, p.62].

---

[2] Tele – (gr. veche) departe.

Mai nou, filmele sunt o modalitate excelentă de a răspândi ideile și opiniile. Propaganda din filme face ca guvernările și partidele politice să disemineze rapid mesajele sale în grupuri largi de oameni, în dependență de nivelul lor de literare, creând o valoroasă unealtă politică pentru a face unitate și pentru a primi susținere în perioade de conflict [2, p.68].

Filmele își atrag audiența din toate categoriile și grupurile sociale, iar aceasta permite atât diviziunea, cât și unificarea societății în jurul unui concept sau al unei idei, propagandă care în mâini pricepute poate servi la unificarea unei națiuni întregi sau la dezvoltarea unei mișcări naționale unice [5, p.3].

Cu ajutorul filmelor este posibil de adus la un standard unic deprinderele unei țări întregi. Din motiv că filmele sunt făcute pentru satisfacerea cerinței pieței, ele reflectă, accentuează și chiar preamăresc tendințele populare, în același timp, fără a crea altele noi. În filme veți găsi doar idei și fapte care acum sunt la modă. Cu alte cuvinte, dacă ziarele ne oferă noutăți, atunci filmele – distracții [6, p.163].

În contextul în care vorbim despre influențe ale maselor, trebuie să facem o remarcă că prin aceasta nu este influențat însuși omul, ci doar anumite segmente ale sale care trebuie „corectate". Având în vedere faptul că acest procedeu este repetat cu fiecare individ în parte, o multidine de asemenea „segmente" vor forma unul mare, unul comun, ceea ce numim astăzi printr-un termen general – opinie publică.

Opinia publică înseamnă, în primul rând, o situare, o plasare: este ansamblul unor opinii care se află înlăuntrul unui public sau înlăuntrul mai multora. Noţiunea de opinie publică înseamnă, de asemenea, nişte opinii generalizate ale publicului, opinii endogene. Să adăugăm că o opinie publică e numită publică nu doar fiindcă este a publicului, dar şi pentru că îmbrăţişează *res publica*, treburile publice, adică subiectele de natură publică: interesul general, binele comun, problemele colective [5, p.52].

Acestea fiind spuse, ajungem la ideea existenței binomului *propagandă – opinie publică*, care este unit printr-o multitudine de mijloace, cum ar fi textul, imaginea și chiar sunetul. Acest binom nu este unul unilateral, dat fiind faptul că și publicul, prin ajutorul unor lideri din interior, poate genera idei care au capacitatea de a deveni virale și de a deveni, la rândul lor, propagandă. Dacă ar fi să ne imaginăm acest proces în formă vizuală, vom contura două vase comunicante, interdependente unul față de altul, iar între acestea vom situa instrumentele de persuasiune. În așa mod, lucrurile devin și mai simple: obținem o legătură indisolubilă, unde, cât de straniu ar suna, nevoia propagandei în public este proporțională cu nevoia publicului în propagandă.

Pe parcursul sec. XX și XXI, în știința istorică capătă un interes ascendent studiile ce vizează culturologia și relația dintre cultură și oameni. În contextul respectiv, pentru a obține rezultate mai concise, istoricii recurg la îngustarea suprafeței de studiu și iau în prim-plan doar unele aspecte ale domeniilor care ar fi greu de descris în mod exhaustiv. Astfel iau naștere noi direcții și noi ramuri ale științelor deja cunoscute, care împrumută metode și instrumente, dezvoltându-se deja independent și atrăgând în sfera lor tot mai mulți interesați.

Așadar, după părerea noastră, studiul filmelor este ultima din lanțul: Studii culturale – Studii media – **Studii cinema**.[3] În această ordine de idei, ar fi necesar să oferim câte o scurtă definiție a fiecărui dintre acești trei termeni.

Potrivit Enciclopediei Britanice, *studiile culturale* constituie un domeniu interdisciplinar aflat la intersecția antropologiei culturale, sociologiei, filosofiei, etnologiei, istoriografiei, criticii literare, mediologiei și a criticii artelor. Acestea se poziționează drept o știință cu o accentuată dimensiune critică, în ceea ce privește relația dintre putere și cultură (ideologii, structuri sociale, entități naționale, formațiuni etnice, orientări sexuale, gender, generații ș.a.) [7].

Studiile media constituie o disciplină care cercetează legătura dintre sursele de informare în masă (televiziunea, cinematograful, internetul, presa etc.) cu societatea, în toată complexitatea ei. Ea se ocupă cu nimic altceva decât cu studiul, amănunțit, al produselor media.

Disciplina respectivă se axează pe câteva concepte-cheie, printre care se regăsesc:

1. **Limbajul media** – cum codurile media conferă sens produsului media (așa-numitele coduri pe care spectatorul țintă le percepe la nivel inconștient, îi creează atmosfera și îi *sugerează* cum să judece anumite ipostaze sau personaje, precum costumația, unghiurile la care se filmează, muzica de pe fundal, luminile etc.).
2. **Reprezentarea** – cum produsul media apare în vizorul publicului (în ce lumină apare produsul în articolele din ziare, recenzii, analize etc.).
3. **Audiența** – către cine este orientat produsul media și ce reacții acesta trezește în publicul țintă.
4. **Instituționalizarea** – emitentul (emitenții) produsului (cine; în ce context; la finanțarea cui; cu ce scop se creează produsul media).

---

[3] Numite în mediul academic anglofon: Cultural studies, Media studies și Cinema studies.

În prezent se discută mult despre interdisciplinarizarea istoriei și, în general, a științelor umanistie, dat fiind faptul că problemele de alură istorică încep a îngloba domenii tot mai complexe, care necesită instrumente din alte domenii.

În acest sens, începând cu sec. XX, la intersecția științelor, precum istoria, culturologia, sociologia, imagologia ș.a., se naște una nouă – studiile cinema.

În cuvinte simple, *studiile cinema* înseamnă studierea cinematografului în toată complexitatea sa. Aceasta presupune utilizarea instrumentelor științelor umanistice, precum istoria, filosofia, sociologia, lingvistica, culturologia ș.a., în vederea analizei produselor cinema. Aceasta nu este doar o analiză teoretizată a cinematografiei, dar implică o analiză a filmelor și din perspectivă istorică.

În anii 1970 aceasta era o disciplină pe cât de mică, pe atât de disputabilă. Ea nu era luată în serios, iar un student, după cum relatează cercetătorul Bordwell, putea în decursul unei veri să citească toate lucrările pe acest subiect [8, p.4].

Cinema studies cunoaște o dezvoltare în perioada 1975-1995, când apar reviste cum ar fi „New Left Review", „Screen" și „Camera Obscura", care vin să popularizeze această nișă. De menționat faptul că studiul cinema a apărut într-un moment foarte și foarte potrivit, timp în care își desfășurau activitatea mari maeștri ai gândirii, cum ar fi Roland Barthes, Jacques Lacan, Jacques Derrida și Michel Foucault, care au contribuit mult, direct sau indirect, la îmbogățirea metodelor acestei tinere discipline [8, p.6].

În Occident, o problemă de care se ciocnește studiul cinema este lipsa unei priviri din exterior. Această știință necesită nu doar analiza tehnică sau critică a filmelor, ci plasarea acestora în anumite contexte sociale, culturale, politice și economice, ceea ce o pot face doar științele socioumanistie, în frunte cu istoricii, sociologii, lingviștii și filosofii.

Această știință în apariție este una necesară din motiv că ea este capabilă să ofere o imagine extrem de clară a vieții sociale din anumite perioade, fiindcă produsul cinema, prin definiție, are un caracter comercial și este prevăzut pieței, iar după regulile pieței – poate fi vândut doar ceea ce are și cerere. În acest sens se întrevede legătura producător – consumator, iar noi, ca istorici care se ocupă de problemele aferente acestei relații, trebuie să observăm și să urmărim:

1. Care este **mesajul** filmului;
2. Prin ce **tehnici** este creat;
3. Care a fost **reacția** publicului;
4. Cum s-a schimbat **percepția** publicului față de ideile abordate [9].

În contextul în care noi catalogăm filmul drept un izvor istoric, considerăm că ar trebui să ne oprim la unele momente disputabile și să anticipăm răspunsurile la unele întrebări firești. Deseori ies la suprafață opinii potrivit cărora regizorii, când vine vorba de filme istorice, cică calchiază realitățile trecutului, introduc falsuri, omit anumite detalii și, în general, oferă un tablou care nu corespunde realității. În sensul respectiv, este necesar să remarcăm că filmul nici nu trebuie să corespundă, în totalitate, trecutului. Filmul reprezintă o viziune artistică asupra trecutului, prezentului ori viitorului, făcută cu intenția de a-i conferi spectaculozitate, de a-i crea o imagine comercială și de a-l face pe înțelesul a cât mai multe categorii de oameni.

Oare pentru spectator este important ca o convențională Cleopatra, într-un film, să fie reprezentată așa cum arăta ea în realitate sau să arate așa cum vrea spectatorul să o vadă? Este oare important că un convențional Leonidas rostește cuvinte care nu-i aparțin? Desigur că nu.

Întâi de toate, filmele sunt lucrări care au un anumit autor, adică reprezintă punctul de vedere subiectiv al unei persoane și nu neapărat pretind la obiectivitate. Apariția filmelor într-o anumită perioadă de timp este condiționată de diverși factori, cum ar fi cei sociali, culturali sau politici, ceea ce face posibilă identificarea acestora în conținutul peliculelor. Filmul artistic, chiar dacă este lipsit de cadre documentare și conține joc actoricesc, este dictat într-un fel sau altul de către fantezia autorului, care, la rândul ei, este dictată de factori sociali. Cu alte cuvinte, la fel ca și în cazul documentelor istorice, conținutul filmelor nu trebuie privit drept adevăruri, ci ca pe un material interpretabil care trebuie supus unei analize minuțioase.

Filmul este o realitate aparte, una care tinde să-și atragă spectatorul, nu-l supraîncarcă cu detalii și îi oferă idei esențiale, pe care acesta le și dorește.

Filmul are capacitatea de a transmite cantități enorme de informație vizuală, sonoră și textuală, ceea ce-l face, probabil, cel mai rapid comprehensibil produs al culturii, dat fiind faptul că principalul său concurrent – cartea – cedează pozițiile tocmai din motiv că necesită timp, o mai mare concentrare. Filmul asigură o călătorie într-o lume paralelă, ceea ce permite spectatorului un monolog interior puternic [10, p.144-151].

În așa mod, după vizionarea unui film oamenii volens-nolens analizează, compară, își dau întrebări, formulează răspunsuri. Tot în acest context, filmele pot crea dimensiuni paralele atrăgătoare, pe care omul va tinde să le realizeze și în viața sa cotidiană, și, din contra, realități respingătoare, pe care omul se va strădui să le evite.

Concluzionând cele spuse anterior, fiind analizate cu ajutorul metodelor de cercetare istorice, filmele pot fi folosite în calitate de sursă istorică și pot furniza detalii curioase referitor la procesele socioumane, economice sau politice care au avut loc într-o societate sau alta. Odată utilizate corect, studiul filmelor poate deveni un instrument valoros nu doar pentru istorici, dar și pentru cercetătorii altor discipline ale științelor umaniste, care pot ajusta metodologia de studiu al filmelor prin aproprierea metodelor de cercetare din domeniile sale.

Referințe:

1. MIRZOEFF, N. What is Visual Culture? In: *Visual Culture Reader*. London: Routledge, 1998, p.3-14.
2. HARDIN, R.J. *Fighting for Spain through the Media: Visual Propaganda as a Political Tool in the Spanish Civil War*. Boston: College Electronic Thesis or Dissertation, 2013. 109 p.
3. WINKLER, C.K., DAUBER, C.E. *Visual propaganda and extremism in the online environment*. Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, 2014. 242 p.
4. SARTORI, G. *Homo Videns: Imbecilizarea prin televiziue și post-gândirea*. București: Humanitas, 2006. 166 p.
5. TAYLOR, R. *Film Propaganda: Soviet Russia and Nazi Germany*. London: Tauris & Co Ltd, 1998. 233 p.
6. БЕРНЕЙС, Э. *Пропаганда* (пер. с англ. И. Ющенко). Москва: Hippo Publishing, 2010. 227 с.
7. Encyclopedia Britannica, Cultural Studies, Available: https://www.britannica.com/topic/cultural-studies [Accesat: 15.08.2022]
8. BORDWELL, D. Contemporary Film Studies and the Vicissitudes of Grand Theory. In: *Post Theory Reconstructing Film Studies*. The University of Wisconsin, Press, 1996, p.3-36.
9. *Курс лекций „Cinema studies"*. Москва: Постнаука, 2013. Disponibil: https://postnauka.ru/courses/47196 [Accesat: 20.08.2022]
10. МАКЛЮЭН, М. *Понимание Медиа: внешние расширения человека*. Москва: „КАНОН-пресс-Ц", „Кучково поле", 2003, 212 с.

Date despre autor:
Sorin ȘCLEARUC, doctorand, Școala doctorală *Științe Umanistice*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: sorin.sclearuc@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8693-3770

Prezentat la 04.11.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.10(160)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.46-56

CZU: 929:930.1(478) DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7472974

N.A. MOHOV (1904–1983), FIU DE ÎNTREPRINZĂTOR, PROMOTOR AL ISTORIOGRAFIEI OFICIALE, INTELECTUAL CU DUBLĂ GÂNDIRE

Demir DRAGNEV, Ion Valer XENOFONTOV
Universitatea de Stat din Moldova

Nikolai Mohov s-a născut la 26 noiembrie/9 decembrie 1904, în s. Mostovoe, ţinutul Krasnodar, Imperiul Rus. Inițial, în autobiografie, la capitolul origine socială, el nota că provine dintr-o „familie de ţărani, iar tata pe lângă activitatea agricolă se îndeletnicea cu diferite activități industriale, uneori aplicând munca năimită". La 3 februarie 1955, fiind forțat de anumite împrejurări, a făcut o adnotare la nota biografică, în care a specificat faptul că tatăl său ar fi deținut o moară de ulei la care erau angajați 3-5 lucrători. În autobiografia sa din 14 noiembrie 1971 nota: „Tata a fost din mijlocași, apoi a devenit culac". Această „pată" biografică îi va marca parcursul profesional, dar și forma de obediență vizavi de sistemul politic al timpului. De aceea, nu este întâmplător faptul că într-o caracteristică emisă de administrația Academiei de Științe a RSS Moldovenești se nota că este „Cinstit. Harnic. Cu o ținută morală impecabilă. Slujitor al clauzei Partidului și poporului". Biografia privată, dar și activitatea sa științifică este concludentă în acest sens.
***Cuvinte-cheie**: Nikolai Mohov, membru corespondent, Academia de Științe a RSS Moldovenești, istorie, ideologie.*

N.A. MOHOV (1904–1983), SON OF AN ENTREPRENEUR, PROMOTER OF OFFICIAL HISTORIOGRAPHY, THE INTELLECTUAL WITH DOUBLE THINKING
Nikolai Mohov was born on November 26/December 9, 1904, in the village of Mostovoe, Krasnodar Territory, Russian Empire. Initially, in his autobiography, in the chapter on social origin, he noted that he "came from a peasant family, and my father, in addition to agricultural activity, was engaged in various industrial activities, sometimes doing menial work". On February 3, 1955, being forced by certain circumstances, he made an annotation to the biographical note in which he specified that his father owned an oil mill that employed 3-5 workers. In his autobiography of November 14, 1971, he noted: "my father was from the midfield, then he became a kulak". This biographical "stain" will mark his professional path, but also the form of obedience to the political system of the time. That is why it is no coincidence that in a characteristic issued by the administration of the Academy of Sciences of the Moldovan SSR it was noted that he is "Honest. Industrious. With impeccable morals. Servant of the Party and the people". His private biography, but also his scientific activity, is conclusive in this regard.
***Keywords:** Nikolai Mohov, corresponding member, Academy of Sciences of the Moldavian SSR, history, ideology.*

Preliminarii: context istoric, repere biografice

În primii ani după terminarea celui de-al Doilea Război Mondial, conducerea centrală a Partidului Comunist (bolșevic) din Uniunea Sovietică acorda o atenție sporită formării în teritoriile reanexate, inclusiv în spațiul basarabean din RSS Moldovenească, a unei noi intelectualități naționale, educate în spiritul ideologiei marxist-leniniste, obediente regimului comunist. Utilizarea în scop educațional doar a absolvenților Institutului Pedagogic din Tiraspol era insuficientă, atât din cauza numărului lor restrâns, cât și, în cele mai multe cazuri, a nivelului profesional nesatisfăcător.

Drept urmare, conducerea de la Moscova a recurs la delegarea sistematică a unor specialiști instruiți în universitățile prestigioase ale Uniunii Sovietice, care urmau să pună bazele învățământului superior și ale organizării instituțiilor științifice în Moldova sovietică. Printre aceștia se afla și asistentul Universității din Leningrad, doctorul (candidatul) în științe istorice Nikolai Andreevici Mohov.

N.A. Mohov s-a născut la 26 noiembrie/9 decembrie 1904, în s. Mostovoe, ţinutul Krasnodar, Imperiul Rus. Inițial, în autobiografie, la capitolul origine socială, el nota că provine dintr-o „familie de ţărani, iar tata pe lângă activitatea agricolă se îndeletnicea cu diferite activități industriale, uneori aplicând munca năimită [1, f.6,8]. La 3 februarie 1955, fiind forțat de anumite împrejurări (asupra cărora vom reveni), a făcut o adnotare la nota biografică, în care a specificat faptul că tatăl său ar fi deținut o moară de ulei la care erau angajați 3-5 lucrători [2, f.11v]. În autobiografia sa din 14 noiembrie 1971 nota: „Tata a fost din mijlocași, apoi a devenit chiabur" [3, f.12]. Această „pată" biografică, după cum vom prezenta mai jos, îi va marca parcursul profesional, dar și forma de obediență vizavi de sistemul politic al timpului. De aceea, nu este întâmplător faptul că într-o caracteristică emisă de administrația Academiei de Științe a RSS Moldovenești (AȘ a RSSM), care îi era bine-

voitoare, se nota că este „Cinstit. Harnic. Cu o ținută morală impecabilă. Slujitor al cauzei Partidului și poporului" [4, f.42]. Biografia privată, dar și activitatea sa științifică este concludentă în acest sens, cu excepția „dublei gândiri", despre care vom relata în continuare.

În baza reperelor teoretic-metodologice ale biografiei științifice, a surselor de arhivă inedite, dar și a memoriei unuia dintre autorii acestui studiu, vom prezenta activitatea lui N.A. Mohov în perimetrul epocii sovietice.

În anul 1922 a fost admis la studii la Facultatea de Pedagogie a Universității din Rostov-pe-Don, iar în 1923 s-a transferat la Facultatea de Științe Sociale a Universității de Stat din Petrograd (apoi Leningrad), pe care o absolvă în ianuarie 1926, având specializarea „învățător de științe sociale". Această specialitate includea în primul rând predarea istoriei. Dar, spre dezamăgirea tânărului absolvent, anume începând cu anul 1926 în școlile din URSS istoria a fost exclusă. Până la reintroducerea istoriei în învățământul școlar (1937), N.A. Mohov a fost angajat în mai multe activități: profesor de geografie economică, secretar al Societății Etnografilor Regionali din Stalingrad (fost Țarițân), economist principal al stațiunii Hidroelectrice din Volhov, apoi al uzinei „Zapojstali" etc. [5, ff.4-5]. În 1937 i se oferă posibilitatea de a preda istoria: a început la o școală din or. Zaporojie, apoi din 1942 – din or. Saratov [6, f.5].

În 1942, atunci când Universitatea din Leningrad a fost evacuată în or. Saratov, N.A. Mohov s-a angajat în calitate de asistent, fiind admis la doctorantura (aspirantura) Catedrei Istoria Universală. În martie 1944 Universitatea revine la Leningrad, iar în octombrie 1945 N.A. Mohov susține cu brio teza de doctor (candidat) în istorie pe tema „Istoria slavilor polabi (din istoria luptei slavo-germane în sec. al X-lea" [7, f.12]. Tema era considerată a fi una actuală în condițiile războiului, demonstrând vechimea luptei slavilor polabi cu expansiunea germană. În noiembrie același an Comitetul pentru Chestiile Școlii Superioare de pe lângă Sovietul de Miniștri al URSS decide să-l repartizeze pe N.A. Mohov în calitate de lector universitar la Institutul Pedagogic din Chișinău [8]. Iar pentru a fi acolo responsabil de promovarea politicii de partid a fost acceptat în calitate de candidat în membrii PC (b) al Organizației de Partid din Leningrad [9].

Angajat la Facultatea de Istorie a Institutului Pedagogic din Chișinău în calitate de lector universitar superior (octombrie 1945 – octombrie 1947), N.A. Mohov s-a implicat activ în soluționarea problemelor sociale ale organizației [10, ff.3-8; 11, p.442], el însuși locuind în condiții precare – în căminul instituției [12, ff.126-128]. În octombrie 1947 s-a transferat la Universitatea de Stat din Chișinău, menținându-și direcția de cercetare științifică. La 1 iulie 1947, I.Leonov, rectorul Universității, raporta că Nikolai Mohov are planificată în activitatea de cercetare științifică editarea lucrării „Istoria slavilor polabi", întocmirea materialului „Istoria Moldovei în secolele XV–XVI" și o parte din materialul care urma să fie prezentat sub formă de articol cu titlul „Relațiile comerciale ale Rusiei kievene cu Europa Occidentală" [13, p.149].

La Universitatea de Stat din Chișinău, N.A. Mohov a exercitat funcția de conferențiar universitar (docent) (1946–1969) și cea de șef al Catedrei Istoria Universală (1946–1952) [14, p.412].

În anii 1961–1977 a continuat să susțină cursuri aparte pe un număr stabilit de ore. În mediul universitar din diferiți ani a fost titularul cursurilor „Istoria slavilor de Vest și de Sud", „Istoria Moldovei", „Metode de predare a istoriei în școală" etc.

La 13 ianuarie 1949 i s-a conferit gradul didactic de conferențiar universitar (docent) [15, f.6,9], iar la 9 noiembrie 1966 – cel de profesor universitar [16, f.19].

Anul 1947 este marcat în biografia lui N.A. Mohov de două evenimente esențiale: schimbarea statutului de candidat în cel de membru al PC (b) din URSS [17, f.5] și angajarea sa în calitate de cercetător științific.

Aceste modificări se produc concomitent cu o activitate a sa, care avea conotație politică, referitoare la o lucrare a șefului Catedrei Istoria Popoarelor URSS de la Institutul Pedagogic de Stat din Chișinău și al Secției de istorie și arheologie a Institutului de Istorie, Limbă și Literatură a Bazei Moldovenești a AȘ a URSS – prof. Naum A. Narțov [18, f.51; 19, f.48]. Profitând de susținerea unor cercetători din domeniul istoriei de la Moscova [20, p.523-525], N.A. Narțov a prezentat spre editare manualul „Istoria Moldovei", fără a avea aprobarea Institutului de Istorie, Limbă și Literatură [21, ff.168-177; 22, ff.395-398].

Reacția conducerii republicane de partid a fost promptă. A fost organizat un articol publicat în ziarul „Moldova Sovietică" din 8 august 1947 cu denumirea „Cum și ce ne învață profesorul Narțov", semnat cu pseudonimul „K.Voronov" [23]. De fapt, materialul a fost elaborat de tânărul comunist N.A. Mohov în colaborare cu jurnalistul V.N. Rugina. N.A. Narțov era învinuit de promovarea concepțiilor istoricilor burghezi români referitor la istoria Moldovei.

În scopul afirmării autorității lui N.A. Mohov, el este numit la 25 iulie 1947 cercetător științific superior al Secției de istorie și arheologie a Institutului de Istorie, Limbă și Literatură a Bazei Moldovenești a AȘ a

URSS [24, p.45], iar la 10 octombrie același an – șef al secției respective, post ocupat până atunci de prof. N.A. Narțov. Activitatea lui N. Mohov în instituțiile academice s-a desfășurat pe parcursul a 36 de ani (1947–1983), el publicând cca 150 de lucrări științifice și publicistice (monografii, broșuri, culegeri de documente, articole) [25, ff.78-81]. Importanța lor științifică este diferită: de la unele cercetări bazate pe materiale documentare, la multe scrieri propagandistice, ideologizate.

În funcție de evenimentele politice majore din URSS și de evoluția societății sovietice, precum și de relațiile interne din mediul academic, activitatea lui N.A. Mohov poate fi divizată în trei perioade distincte: anii 1947–1956; anii 1956–1972; anii 1972–1983.

Perioada 1947–1956

În prima perioadă, N.A. Mohov se străduia să se afirme ca cercetător al istoriei Moldovei, să-și selecteze tematica sa preferată și să dobândească o cât mai mare încredere din partea conducerii instituționale și de partid.

Tematica sa era consacrată celor mai diverse teme, prevalând scrierile publicistice și de popularizare „a prieteniei poporului moldovenesc cu marele popor rus" [26, f.73]. Tinzând să fie cât mai mult apreciat meritul său în „demascarea închinăciunii față de istoricii burghezi", devenită extrem de actuală în condițiile declanșării campaniei staliniste de „luptă cu cosmopolitismul" [27, p.134-156]. N.A. Mohov mai publică două variante ale recenziei menționate: una sub numele său și alta sub numele V.N. Rugina. Prima, cu denumirea „Denaturarea istoriei Moldovei de către prof. N.A. Narțov" (în limba moldovenească [română]) în revista „Octombrie" (1948, nr.3) [28, f.78], a doua – în anuarul „Însemnări științifice ale Bazei Moldovenești a AȘ a URSS" (1949), intitulară „Denaturările antimarxiste ale istoriei de către prof. N.A. Narțov" [29].

Treptat, N.A. Mohov își ajustează activitatea științifică, trecând de la cercetarea istoriei slavilor polabi la cea a istoriei Moldovei. În anii 1947–1955 publică lucrări compilative, scrise de pe „poziția luptei de clase", atât referitoare la istoria relațiilor sociale în Moldova în sec. al XV-lea, cât și despre constituirea monarhiei feudale [30], precum și la o temă considerată atunci actuală: „Lupta țăranilor basarabeni pentru pământ în perioada Reformei agrare din anii 1918–1924" [31]. Prin selectarea tendențioasă a surselor N.A. Mohov critică politica agrară a administrației românești din Basarabia. Concomitent, mai publică și broșura „25 de ani ai RSSM" (în limba rusă și moldovenească [română]) în colaborare cu G.M. Korotâci [32, f.73].

Potrivit planurilor de activitate ale Secției de istorie a Moldovei din Institut, N.A. Mohov publică în 1948 un articol în revista prestigioasă de la Moscova „Voprosî istorii" [33, f.78]. Articolul informa comunitatea istoricilor din URSS despre procesul de elaborare a unui curs de istorie a Moldovei coordonat de N.A. Mohov, care, spre deosebire de manualul criticat al lui N.A. Narțov, trata trecutul „poporului moldovenesc" de pe poziții veridice marxist-leniniste și în spiritul prieteniei popoarelor URSS în frunte cu „marele popor rus" [34, f.25].

Într-o caracteristică semnată în 1949 de vicepreședintele Bazei Moldovenești a AȘ a URSS Iachim Grosul se menționa despre „meritul" lui N.A. Mohov în organizarea elaborării cursului de istorie a Moldovei: „Posedând metodologia marxist-stalinistă de cercetare, N.A. Mohov a trasat o direcție corectă activității științifice a Sectorului. Pentru prima dată el a prezentat un referat despre periodizarea istoriei poporului moldovenesc, care a fost pus la baza prospectului cursului de istorie a Moldovei" [35].

În altă referință din același an, semnată de I.D. Ceban, director al Institutului de Istorie, Limbă și Literatură, se evidenția calitatea managerială a lui N.A. Mohov: „Datorită nivelului său de calificare și capacităților sale manageriale, activitatea Secției (de Istorie – *n.n.*), după demiterea prof. N.A. Narțov, s-a îndreptat spre calea cea dreaptă, fiind sprijinit de administrație și organizația de partid" [36, f.26].

Această activitate științifică și managerială a lui N.A. Mohov a intrat în contradicție cu interesele vechii generații de istorici formați în RASSM, criticați de către acesta [37, p.61-78].

Drept urmare, adversarii săi îl deleagă la sfârșitul anului 1954 pe un activist de partid – Iacubonis – în deplasare la baștina lui N.A. Mohov, unde au fost colectate informații despre ocupațiile tatălui său, care a activat în calitate de întreprinzător sătesc până în anul 1925. În acel an, cineva i-a dat foc oloiniței sale și el a fost nevoit să plece în Gruzia [38, f.61v]. Învinuirea în tăinuirea originii sociale, mai ales de către membrii de partid, se pedepsea pe atunci nu doar prin excluderea din rândurile partidului, ci și prin eliberarea de orice funcție din instituțiile de stat. Drept urmare a incidentului menționat, președintele Prezidiului Filialei Moldovenești a AȘ a URSS și membrul Biroului de Partid al acesteia Iachim S. Grosul, într-o caracteristică din 14 iulie 1955, prezentată organelor superioare de partid, menționa: „Tovarășul N.A. Mohov la intrarea în partid a tăinuit ori-

ginea sa socială… Adunarea închisă a Filialei din 20 mai 1955… a adoptat hotărârea de a exclude din partid pe comunistul Nikolai Andreevici Mohov" [39, f.31].

Nedorind însă să piardă un cadru calificat, obedient politicii oficiale a partidului în domeniul științei istorice, Iachim S. Grosul enumeră principalele merite ale lui N.A. Mohov, îndeosebi în elaborarea vol. I și II ale cursului de „Istorie a Moldovei", insistând asupra faptului că „N.A. Mohov îndeplinea credincios toate sarcinile partidului" [40].

Caracteristica respectivă, dar posibil și alte susțineri, au determinat organele superioare de partid să-i aplice doar o mustrare aspră.

Pe de altă parte, atenuarea presiunii represive a regimului în anii care au urmat după moartea lui Stalin și, mai ales, „dezghețul hrușciovist" de după Congresul al XX-lea al PCUS au avut un rol hotărâtor în abandonarea învinuirii aduse lui N.Mohov, care, chiar în anul 1956, este numit director adjunct al Institutului de Istorie, Limbă și Literatură, iar apoi în anii 1958–1971– al Institutului de Istorie [41, f.3].

În anii care au urmat, doar unii șefi de partid, pregătiți în RASSM, îi mai amintea de cele întâmplate. Astfel, la 23 martie 1960, N.Mohov a prezentat un discurs în cadrul întrunirii activului republican al cercetătorilor științifici și al uniunilor de creație, în care a constatat că „Decizia Comitetului Central cu privire la propagandă… vizează și munca noastră creativă, adică cercetarea noastră în domeniul istoriei. Decizia ne orientează, în primul rând, să studiem practica construcției socialiste și comuniste, să actualizăm metodologia cercetării" [42, f.49].

Prezent la această reuniune, K.F. Iliașenco, șeful Secției școli, știință și cultură a CC al PCM, i-a replicat lui N.A. Mohov, fără a aduce argumente, că vizavi de deciziile Partidului nu are abordarea „unui comunist", ci a unui „intrus" al Partidului, că în activitatea sa „se conturează o abordare incorectă referitoare la analiza evenimentelor și faptelor istorice" [43, ff.114-131].

Perioada 1956–1972

Având însă susținerea conducerii Academiei de Științe a RSS Moldovenești și a cercetătorilor istorici de vază din institutele cu profil istoric din Academia de Științe a URSS, N.A. Mohov, începând cu anul 1956 și până la începutul anului 1972, parcurge a doua, cea mai rodnică, perioadă a activității sale.

Anume în această perioadă N.A. Mohov se include dinamic în procesul de cercetare a unor probleme științifice cu o tematică referitoare la istoria social-economică a Moldovei în Epoca Medievală, care se încadra în direcțiile de bază ale cercetătorilor medieviști din țările vecine și republicile baltice.

În cadrul ședinței din 4 septembrie 1956 a Prezidiului Filialei Moldovenești a AȘ a URSS cu privire la activitatea bibliotecilor Filialei, istoricul N.A. Mohov atenționa asupra dificultăților cu care se confruntau cercetătorii științifici în vederea asigurării cu literatură de specialitate: „Problema achiziției de literatură străină trebuie simplificată, deoarece dacă completăm o cerere, solicitarea este realizată peste un an. Nu avem o sală de lectură și este foarte greu să obții o carte, deoarece aceasta este depozitată undeva departe, și până este adusă durează foarte mult timp" [44, ff.281-232]. Totodată, N.A. Mohov, fiind inclus în Comisia Prezidiului Filialei Moldovenești a AȘ a URSS de selectare a cărților din fondul special ce urmau a fi transmise bibliotecilor pentru accesul liber al cititorilor, era atenționat asupra faptului că nu-și onora satisfăcător obligațiunile în cadrul acesteia [45, f.90; 46, ff.43-44]. Dorind să devină cunoscut peste hotarele RSSM și să fie într-un pas cu noile abordări actuale din timpul respectiv, N.A. Mohov prezintă la o serie de manifestări științifice unionale și internaționale referate cu teme discutate la acele foruri [47, p.226-227]. O atenție deosebită se acordă participării sale la sesiunile Simpozionului Unional de Istorie Agrară din Europa de Est (inaugurat în anul 1958 de istoricii estonieni), unde a prezentat referate (publicate apoi în culegeri de studii) „Corelația dintre creșterea vitelor și cultivarea plantelor în agricultura Moldovei feudale", „Particularitățile trecerii de la feudalism la capitalism în Europa de Sud-Est", „Prezentarea relațiilor agrare din Moldova perioadei de tranziție de la feudalism la capitalism în istoriografia contemporană" [48, f.87,89,91] etc. Un referat cu tema „Drumul comercial moldovenesc din secolele XIV–XV" a fost prezentat la o conferință de istorie sovieto-poloneză (1971, Moscova), publicat în anul 1974 [49, f.85]. Cu subiecte axate pe teme istoriografice N.A. Mohov a prezentat, de asemenea, comunicări la Congresul Internațional al Istoricilor (Stockholm, 1960) și la Congresul I al Asociației de Studiere a Europei de Sud-Est (Sofia, 1966). Studii bazate pe surse documentare, consacrate unor probleme sociale și politice din Moldova medievală, au fost, de asemenea, publicate de N.A. Mohov în reviste academice din România în anii 1953–1958 [50, ff.226-227; 51].

În iunie 1958, la o conferință științifică sovieto-română de la București, N.A. Mohov a prezentat un referat expus în limba română [52].

Considerăm că cel mai important aport științific al lui N.A. Mohov din perioada menționată a fost participarea la editarea documentelor medievale inedite, referitoare la istoria Moldovei și Țării Românești. În 1962 publică în România (în colaborare) studiul „Documente din arhivele sovietice privitoare la istoria medievală a Moldovei și Țării Românești" [53, p.65-95; 54, f.85].

Însă cea mai valoroasă a fost publicarea, în colaborare cu cunoscuții istorici români (A.Oțetea, D.Bogdan, V.Costachel), ruși (L.Cerepnin, A.Novoselski, L.Pușcariov, L.Semenova) și colegi de la Institutul de Istorie al AȘ a RSSM (I.Grosul, E.Russev, E.Podgradscaia), a colecției în trei volume sub denumirea „Relațiile istorice dintre popoarele URSS și România în veacurile XV – începutul celui de-al XVIII-lea" [55], editate conform rigorilor arheografice contemporane, fără comentarii de ordin ideologic.

Setului de lucrări, elaborate de N.A. Mohov conform cerințelor științifice ale medievisticii din timpul respectiv, îi poate fi alăturat și monografia sa de sinteză „Moldova în Epoca Feudală" (cu un volum total de 29 coli de autor) [56], susținută în octombrie 1965 în calitate de teză de doctor (habilitat) în istorie la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Kiev [57, f.58,76].

Publicarea unor studii în România, colaborarea cu cunoscuți istorici români la editarea documentelor medievale referitoare la istoria Moldovei și Țării Românești, participarea cu referate științifice la congrese, conferințe și simpozioane internaționale și unionale au contribuit în perioada respectivă la perceperea sa drept un om de știință cunoscut în cercurile științifice ale istoricilor din instituțiile academice de la Moscova și din alte republici unionale, precum și din țările vecine.

Pe de altă parte, participarea la aceste activități era posibilă doar cu acceptul conducerii Academiei de Științe a RSSM și al organelor diriguitoare de partid. Lui N.A. Mohov, marcat de o „pată biografică", chiar și în condițiile „dezghețului" regimului totalitar nu i s-ar fi permis și avansarea în cariera academică, și participarea la congrese și conferințe științifice sau stagii de cercetare, și călătorii turistice peste hotare.

Pentru a profita de suportul politic, la etapa examinată, își concentrează efortul și asupra elaborării unor lucrări cu tematică politizată, publică broșuri și articole în care promovează viziunea oficială asupra istoriei Moldovei.

Tema principală politizată asupra căreia se concentrează se referea la istoria relațiilor moldo-ruso-ucrainene. Acestei tematici îi sunt consacrate monografia sa „Schițe de istorie a relațiilor moldo-ruso-ucrainene" (1961) și mai multe broșuri editate în limbile rusă și moldovenească (română); „Rolul popoarelor rus și ucrainean în destinele poporului moldovenesc" (1963, coautor Ch.Stratievschi), „Prietenia popoarelor frățești" (1971) etc., precum și un șir de articole publicate în ediții științifice și reviste republicane („Comunistul Moldovei", „Octombrie") [58, f.73; 59, c.3-48; 60, c.10-3; 61, c.8; 62, 213 c.; 63, 138 p.].

În aceeași perioadă participă la elaborarea unei noi ediții a volumului „Istoria RSS Moldovenești" (vol.I, 1966) în calitate de coautor și coredactor, precum și la elaborarea primelor manuale școlare de istorie a RSS Moldovenești [64, f.77].

În calitate de membru al Societății „Știința" prezenta anual câte 10–20 de lecții, publica 1-5 articole în presă. La capitolul diseminarea rezultatelor științifice se prezenta ca o persoană bine ancorată în realitățile timpului, evocând, de exemplu, „biruința Puterii Sovietice în Moldova în 1918" [65, f.83], personalități revoluționare și activiști de partid contemporani [66, p.2; 67, c.146-148].

Toate aceste activități, după cum am menționat *supra*, puteau servi drept bază pentru un suport politic în cariera sa academică. Totuși, într-o societate cu regim totalitar un rol hotărâtor în promovare aveau relațiile personale cu șefii. N.A. Mohov a reușit să stabilească relații de colaborare atât cu directorul Institutului m.c. E.Russev, cât și cu președintele AȘ a URSS Iahim Grosul. Astfel, într-o caracteristică eliberată lui N.A. Mohov de directorul E.Russev se menționa că „cercetările acestuia reprezintă o contribuție substanțială la interpretarea marxist-leninistă a relațiilor socioeconomice și politice ale istoriei Moldovei din Epoca Feudală" [68, f.44]. Iar Iachim Grosul într-o caracteristică constata că N.A. Mohov „folosea clar metodologia marxist-leninistă în cercetarea unor evenimente complexe și adesea contradictorii din istoria medievală a Moldovei" [69, f.47].

Perioada 1972–1983

Caracteristicile prezentate mai sus i-au deschis calea spre un parcurs fulminant în obținerea titlurilor și gradelor științifice. Astfel, după ce i s-a acordat în 1965 titlul de doctor (habilitat), peste un an i s-a conferit gardul didactic de profesor universitar la specialitatea „Istoria URSS", iar la 27 decembrie 1972 a fost ales în calitate de membru corespondent al Academiei de Științe a RSS Moldovenești. În același an i-a fost acordat

Premiului de Stat al RSSM în domeniul științei și tehnicii pentru participarea la editarea volumului „Istoria RSS Moldovenești" (în două volume) [70, f.192].

Gradele științifice și titlurile respective i-au fost acordate lui N.A. Mohov contrar unui incident de caracter personal cu acad. I.G. Budac, noul director al Institutului de Istorie al AȘ a RSSM numit în funcție după demisia lui E.Russev în anul 1970 [71, p.252].

Situația creată a fost de la bun început aplanată de președintele AȘ a RSSM Iachim Grosul, care îl susținea pe N.A. Mohov, colaborând la editarea unor lucrări, cea mai importantă fiind „Știința istorică din RSS Moldovenească" (în l. rusă), publicată la Moscova, editura „Nauca" în anul 1970. Drept urmare, printr-un ordin din 8 iulie 1971, semnat de Iachim Grosul, N.A. Mohov a fost transferat în Secția de etnografie și studiul artelor al AȘ a RSSM în funcția de cercetător științific superior [72, f.168].

Transferul lui N.A. Mohov în Secția respectivă s-a produs în perioada în care relațiile dintre România și URSS continuau să se răcească, îndeosebi după invazia sovietică în 1968 în Cehoslovacia, imixtiune militară condamnată de autoritățile românești. Drept urmare, conducerea de partid din RSSM a luat măsuri pentru a stopa influența culturală și politica românească. A fost intensificată cenzura literaturii istorice românești și organizată combaterea așa-numitei falsificări a istoriei Moldovei de către „istoriografia burgheză". Au fost publicate culegeri de articole consacrate acestor „falsificări" ale istoricilor burghezi [73], la elaborarea cărora a participat și N.A. Mohov [74].

În realitate, deoarece istoriografia română trata multe probleme istorice de pe poziții apropiate de istoriografia „burgheză", pe această cale se critica indirect și știința istorică din România.

În 1974, istoricii români au fost criticați de acum deschis în „lucrarea–monument" „Statalitatea sovietică moldovenească și problema basarabeană" (în l. rusă), semnată de acad. A.M. Lazarev. Istoricii români au caracterizat această publicație drept o scriere propagandistică, tendențioasă și elaborată la comandă ideologică [75, p.535].

În aceste circumstanțe, instituțiilor umanistice din AȘ RSSM le-au fost fixată sarcina concretă de a promova „punctul de vedere al istoriografiei sovietice" referitoare la istoria „poporului moldovenesc". Astfel, Secției de etnografie și studiul artelor, împreună cu Institutul de Istorie, le-a revenit sarcina prioritară de a studia în colaborare problemele etnogenezei „poporului moldovenesc" și ale prieteniei lui seculare cu „marele popor rus".

În realizarea acestei tematici un rol de frunte îl avea N.A. Mohov, care aborda aceast subiect de la începutul activității sale în cadrul instituțiilor academice.

Începând cu anul 1970, N.A. Mohov a fost președinte al Consiliului științific „Relațiile slavo-volohe și formarea poporului moldovenesc" [76, p.537; 77, f. 14].

Sarcina principală a Consiliului era realizarea unor studii interdisciplinare privind relațiile slavilor cu romanicii și formarea „poporului moldovenesc" realizate cu participarea istoricilor, etnologilor, arheologilor și lingviștilor, atât de la Chișinău, cât și, îndeosebi, de la Moscova, Lvov, Kiev ș.a.

Încadrat în tematica Consiliului, N.A. Mohov, la a treia etapă a activității sale, abandonează, cu unele excepții*, studierea problemelor de istorie socioeconomică, editarea documentelor medievale și publicarea unor studii în România despre care s-a menționat *supra* și se concentrează asupra tematicii impuse de organele diriguitoare. Astfel, el completează conținutul unor publicații din perioadele precedente ale activității sale [78] elaborând monografia „Eseu de istorie a formării poporului moldovenesc" (Chișinău, „Cartea moldovenească", 1976, în l. rusă). În baza unor materiale arheologice tratate unilateral și a unor citate rupte din context din surse narative, N.A. Mohov încearcă să demonstreze că „poporul moldovenesc" s-a format în urma simbiozei romanicilor cu slavii de răsărit, spre deosebire de români, care s-au format în urma simbiozei cu slavii de sud, exagerând apoi rolul statelor medievale în afirmarea separată a popoarelor. Aceeași tematică N.A. Mohov o promovează în capitolul consacrat etnogenezei „moldovenilor" în lucrarea colectivă de sinteză „Moldovenii" (Chișinău, Știința, 1977, în l. rusă), iar în 1978 în culegerea de articole „Relațiile slavo-volohe" (în colaborare cu V.Zelenciuc și P.Sovetov, Chișinău, Știința, în l. rusă).

În ceea ce privește activitatea Consiliului menționat, ea se reducea la prezentarea unor referate preponderent de către cercetătorii din alte centre academice, în primul rând de la Moscova (V.D. Koroliuc, G.B. Feodorov, m.c. Litavrin ș.a.). Dar, odată cu „perestroika" lui Gorbaciov, cercetătorii din alte centre și-au sistat activitatea în cadrul Consiliului, care și-a încheiat în felul acesta activitatea [79, p.160-171].

---

* În anul 1971 a participat la Sesiunea științifică sovieto-poloneză, desfășurată la Moscova, cu referatul „Drumul comercial moldovenesc din sec. XIV–XV" (*ACAȘM,* ff.75,96).

O altă tematică considerată din punct de vedere politic deosebit de actuală, căreia N.A. Mohov îi acorda o atenție sporită pe parcursul întregii sale activități, o constituia istoria relațiilor moldo-ruso-ucrainene. În perioada examinată, de rând cu unele broșuri [80-82], el publică în anul 1980 o variantă revăzută și adăugită a monografiei menționate *supra:* „Schițe de istorie a relațiilor moldo-ruso-ucrainene" (1961, în l. rusă), care apoi este reeditată postum în limba română („moldovenească" sub denumirea „Prietenia călită de veacuri", Chișinău, „Știința", 1983).

În monografia respectivă, precum și în broșuri și articole în reviste, orice contact politic sau religios dintre Țara Moldovei și Cnezatul Moscovit era prezentat exagerat drept mărturie a prieteniei moldo-ruse, iar campaniile de jaf ale cazacilor de la sfârșitul sec. al XVI-lea – drept o frăție de arme moldo-ucraineană împotriva cotropitorilor otomani. Adresările domnilor moldoveni către țarii moscoviți cu cerere de protecție erau tratate drept o dorință de a intra în supușenia rusă, fără a se lua în considerare că Moldova se adresa cu asemenea cereri și altor țări vecine [83, p.125-197].

Participarea unor moldoveni în calitate de voluntari în armata rusă, în schimbul scutirii de impozite, în timpul războaielor ruso-turce din sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea, era tratată drept luptă comună de eliberare de sub „jugul otoman".

La sfârșitul anilor 1970, vizibilitatea istoricului N.Mohov era cuantificată cantitativ prin 50 de referințe la numele său în presa sovietică; 15-20 de ori în presa românească; „5-10 trimiteri în presa anticomunistă burgheză" [84, ff.66-67].

Într-o caracteristică informativă emisă de conducerea AȘ RSSM din 1969 se constata că „citește și poate contacta în limbile română, germană, franceză și poloneză" [85, f.74].

În calitate de autor/coautor, redactor a participat și în perioada examinată la elaborarea unor noi ediții ale manualelor de istorie a Moldovei pentru învățământul preuniversitar. Acestea au fost publicate în limbile rusă și română în 36 de ediții [86, f.77; 87, ff.79-80; 88, f.11; 89, f.94; 90, f.137; 91, f.11; 92, ff.204-206]. Pentru a realiza această activitate i se acorda concediu de creație [93, f.1].

A coordonat științific mai multe teze de doctorat în științe istorice (I.Ivanov [94], I.Cotenco [95], E.Certan [96], A.Novac [97], Vl.Potlog [98] ș.a.). Aceste lucrări, la fel ca și opera științifică a conducătorului științific, au fost scrise în spiritul timpului respectiv [99].

În calitate de membru al Societății „Știința" prezenta anual câte 10-20 de lecții, publica câte 1-5 articole în presă, avea prezențe în mass-media republicană [100].

N.A. Mohov a fost distins cu „Insigna de Onoare" (1949), cu diplome de onoare ale Sovietului Suprem al RSSM (1949; 1979), cu titlul onorific „Om Emerit". Laureat al Premiului de Stat al RSSM în domeniul științei și tehnicii (1972).

Activitatea profesională oficială a lui N.A. Mohov este o latură esențială, care îi caracterizează personalitatea. O altă latură a personalității este cea neoficială, manifestată prin relațiile sale cu colegii, în care avea încredere și își exprima față de ei unele convingeri pe care nu le putea declara în public în condițiile unui regim totalitar.

Persoanele care întrețineau relații de serviciu cu N.A. Mohov nu puteau să nu observe nivelul lui intelectual înalt, format în mediul universitar de la Leningrad, unde i-au fost mentori profesori numele cărora era cunoscut la nivel european. Această particularitate a personalității sale era deosebit de vizibilă în Chișinăul postbelic, unde o mare parte a „elitei", promotoare a ideologiei comuniste în mediul academic și universitar, era arogantă și superficială, mai ales cei cu studii în instituții de învățământ realizate în RASSM.

Despre caracterul echilibrat al lui N.A. Mohov ne vorbește un caz, nuanțat cu mult haz, de la sfârșitul anilor 1950. Atunci prof. N.A. Narțov executa funcția de director al Muzeului de Arheologie al Filialei Moldovenești a AȘ a URSS, iar N.A. Mohov exercita funcția de director adjunct al Institutului de Istorie. Nemulțumit de o dispoziție a acestuia, N.A. Narțov s-a apropiat de masa de lucru a lui N.A. Mohov strigând și gesticulând nervos, la care acesta îi spune pe un ton calm: „Naum Arianovici, aveți grijă că puteți răsturna călimara de pe masa mea și atunci vă veți murdări pantalonii".

N.A. Mohov își alegea ca prieteni oameni de știință cu studii în centre cunoscute din URSS sau în România, care posedau viziuni critice referitoare la regimul existent, expuse în cercul lor restrâns (E.Russev, Gh.Feodorov, V.Koroliukc, P.Sovetov, I.Levit, mai târziu N.Corlăteanu, cu care devenise vecini în casa de pe bd. Lenin, nr.159).

Despre „naturalizarea" sa în Moldova vom aduce un caz deosebit. Unul dintre autorii acestui material (D.D.) era la un jubileu al lui N.A. Mohov la el acasă. E.Russev, care interpreta cu mult talent romanțe, unele

cu anumite aluzii, se apropie de N.A. Mohov interpretându-i: „Normand în ţară străină" („Vareag v strane ciujoi"), la care acesta îi răspunde româneşte: „Greşiţi! Moldova de acum este şi ţara mea. Nu mă consider nici cuceritor, nici eliberator!".

La sfârşitul anilor 1960, N.A. Mohov a fost invitat de Gh.Feodorov să întreprindă împreună cu colegii săi apropiaţi o excursie la locul unde acesta făcea săpături arheologice, în sudul Basarabiei, pe malul lacului Ialpug. În timpul excursiei, la care am luat parte (D.D.), angajaţii lui Gh.Feodorov, discutând despre vestigiile arheologice, mai în glumă făceau comparaţii nefaste cu contemporaneitatea. La aceste glume Gh.Feodorov spunea că „ei s-au molipsit de disidenţă de la mine!". Seara, la un pahar de vorbă, ne-am convins că gluma avea un suport real. Gh.Feodorov îi vorbea lui N.Mohov despre evenimentele nefaste ale regimului, realităţi ascunse de autorităţi, despre distanţarea oamenilor de cultură din Apus de ideile comuniste, acceptate de ei cândva. N.A. Mohov vorbea şi el despre superioritatea nivelului de trai şi al culturii din lumea occidentală, văzută de el personal în timpul unui tur turistic cu vaporul în jurul Mării Mediterane şi la Congresul Internaţional al Istoricilor de la Stockholm. Discuţia liberă a lui N.A. Mohov referitoare la societatea apuseană m-a făcut (D.D.) să-mi pun întrebarea: cum poate el să creadă în schemele artificiale „moldoveniste" pe care le promovează? Răspunsul a venit pe la sfârşitul anilor 1960, într-o discuţie la care a participat şi colegul Pavel V. Sovetov. La un moment, N.A. Mohov a exclamat: „Pot să vă lămuresc deosebirea dintre moldoveni şi români simplu: „moldoveanul strămutat la apus de Prut devine român, iar românul strămutat la răsărit de Prut devine moldovean". La înierbarea noastră: „De ce nu scrieţi aceasta?", N.A. Mohov a răspuns: „Încercaţi să scrieţi voi ceva de felul acesta şi veţi vedea consecinţele". O asemenea contradicţie dintre ceea ce gândea un intelectual sovietic şi ceea ce el scria şi declara oficial era pe larg răspândită printre oamenii de ştiinţă şi cultură. O mare parte dintre intelectualii ruşi din breasla istoricilor pe care i-am cunoscut (D.D.) aveau o „dublă gândire" cu viziuni liberal-democratice (acad. L.V. Cerepnin, prof. I.D. Koroliuk, prof. Gh.Feodorov ş.a., la Chişinău – m.c. P.V. Sovetov ş.a.), iar cei români basarabeni – viziuni naţionale (Pavel Dimitriu, Ion Hâncu ş.a.), ca şi în alte republici unionale. Doar o parte din ambele categorii, care posedau studii superficiale, urmau sincer în fapte şi gândire ideologia marxist-leninistă.

Consideraţii finale

Numele lui N.A. Mohov a rămas în istoriografie drept unul dintre fondatorii şi promotorii concepţiei oficiale sovietice asupra istoriei Moldovei. Totodată, în memoria celor care l-au cunoscut îndeaproape este apreciat drept un intelectual cu „dublă gândire". Marcat de „pata sa biografică", el promova consecvent politica dictată de partid, sau cum se spunea pe atunci „oscila în politică împreună cu partidul". Este un studiu de caz referitor la mentalitatea unui intelectual sovietic, marcat de vicisitudinile acelor timpuri, care sperăm că nu se vor mai întoarce.

Referinţe:

1. Arhiva Centrală a Academiei de Ştiinţe a Moldovei (infra: ACAŞM), F.1, inv.3, d.7085, f.6,8.
2. *Ibidem*, f.11v.
3. *Ibidem*, f.12.
4. *Ibidem*, f.42.
5. *Ibidem*, ff.4-5.
6. *Ibidem*, f.5.
7. *Ibidem*, f.12.
8. *Ibidem*.
9. *Ibidem*.
10. Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova (infra: AOSPRM), F.51, inv.4, d.331, ff.3-8
11. ROTARU, L. (ed.). *Crearea şi consolidarea sistemului de învăţământ superior în RSSM: studiu, documente şi materiale*. Chişinău: Lexon-Prim, 2021, doc. 207, p.442.
12. AOSPRM, F.51, inv.7, d.314, ff.126-128.
13. EREMIA, I. (coord.), Rotaru, L., Tomuleţ, V., Cocârlă, P. *Istoria Universităţii de Stat din Moldova în documente şi materiale*. Vol.I. Chişinău: CEP USM, 2018, doc.71, p.149.
14. ROTARU, L. (ed (ed.), *Op. cit*., doc.194, p.412.
15. ACAŞM, F.1, inv.3, d.7085, f.6,19.
16. *Ibidem*, f.19.
17. *Ibidem*, f.5.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.10(160)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.46-56

18. ANRM, F.2991, inv.5, d.11, f.51.
19. AOSPRM, F.51, inv.3, d.224, f.48
20. *A se vedea:* DRAGNEV, D. PARASCA, P. Cum a fost inventat „punctul de vedere al istoriografiei sovietice" asupra istoriei noastre naţionale. În: Demir Dragnev. *Istorie şi civilizaţie medievală şi modernă timpurie în Ţările Române. Studii şi materiale*. Chişinău: Cartidact, 2012, p.523-525.
21. AOSPRM, F.51, inv.5, d.527, ff.168-177; 245-247.
22. *Ibidem*, d.14, ff.395-398.
23. ВОРОНОВ, К. Как и чему учит профессор Н. Нарцов. В: *Советская Молдавия*, 8 августа 1947, №155 (965).
24. COZMA, V. DOLGHI, A. Primul manual universitar – prima sinteză de istorie a Moldovei. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, 2007, nr.3, p.45.
25. ACAŞM, F.1, inv.3, d.7085, ff.78-81.
26. *Ibidem*, f.73.
27. DEMIR, D., XENOFONTOV, I.V. Campaniile ideologice staliniste în instituțiile științifice din RSS Moldovenească (1946–1953). În: *Destin românesc*. Revistă de istorie și cultură. Serie nouă, 2018, an XIII (XXIV), nr.1-2 (103-104), p.134-156.
28. ACAŞM, F.1, inv.3, d.7085, f.78.
29. *Ibidem*.
30. *Ibidem*.
31. *Ibidem*.
32. *Ibidem*, f.73.
33. *Ibidem*, f.78.
34. *Ibidem*, f.25.
35. *Ibidem*.
36. *Ibidem*, f.26.
37. МОХОВ, Н.А., РУЖИНА, В.А. Антимарксистские извращения в работах проф. Н.Нарцов. В: *Ученые записки Института истории, языка и литературы Молд. науч. исслед. Базы АН СССР*, 1949, т.2, с.61-78.
38. ACAŞM, F.1, inv.3, d.7085, f.61v.
39. *Ibidem*, f.31.
40. *Ibidem*.
41. *Ibidem*, f.3.
42. AOSPRM, F.51, inv.20, d.35, f.49.
43. *Ibidem*, ff.114-131.
44. ACAŞM, F.1, inv.1/1, d.102[a], ff.281-282.
45. *Ibidem*, inv.1/2, d.28, f.90.
46. ACAŞM, F.1, inv.1/2, d.67, ff.43-44.
47. *Membrii Academiei de Ştiinţe a Moldovei: Dicţionar. 1961–2006* /Academia de Ştiinţe a Moldovei /Colecția Academica. Chişinău: Ştiinţa, 2006, p.226-227.
48. Lista articolelor în l. rusă *a se vedea* în: ACAŞM, F.1, inv.3, d.7085, f.87,89,91.
49. *Ibidem*, d.7080, f.85.
50. *Ibidem*, ff.75,94.
51. Tendințe de creștere a populației din Modlova în Epoca Feudală (coautori: P.Sovetov, I.Cotenco). În: *Probleme de istorie* /Institutul de Studii Româno-Ruse și Româno-Sovietice, București, 1957, nr.3.
52. Relațiile feudale din Moldova în secolele XIV–XV. În: *Studii de cercetări de istorie medi*evală, t. II, nr.2, București: Editura Academiei Române, 1953.
53. MOHOV, N.A. Relațiile politice dintre Rusia și Moldova în al doilea pătrar al veacului al XVII-lea. În: *Studii privind relațiile româno-ruse și româno-sovietice*. București, 1958, p.65-95.
54. ACAŞM, F.1, inv.3, d. 080, f.85.
55. Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII. В: *Документы и материалы.* В 3-х т. / сост.: В.А. Костакел, Н.А. Мохов и др.; ред. колл. тома: В.А. Костакел, Л.Н. Пушкарев (отв. ред.), Е.М. Руссев. Том 1-й: 1408-1632 г., Москва: Наука, 1965. 363 с. Том 2-й: 1633–1673 гг. Москва: Наука, 1968. 446 с.
56. МОХОВ, Н.А. *Молдавия эпохи феодализма*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1964. 440 с.
57. ACAŞM, F.1, inv.3, d.7080, f.58,76.
58. *Ibidem*, f.73.
59. МОХОВ, Н.А. Боевое содружество украинских казаков и молдован в 70-80 годах XVI в. и деятельность И.Подковы. В: *Ученые записки Института истории, языка и литературы Молд. фил. АН СССР*. Т. 6. (Серия ист.), 1957, с.3-48.
60. МОХОВ, Н.А. О формах и этапах молдавско-русско-украинских связей в XIV–XVIII веках. В: *Вековая дружба: Материалы научной сессии Ин-та истории Молд. филиала АН СССР, 27–29 ноября 1958 г.* Кишинев, 1961, с.10-32.

61. МОХОВ, Н.А. Русско-молдавские отношения в 1637-1648 гг. В: *Юбилейная научная сессия Совета Молд. филиала АН СССР, посвященная 40-летию Великой Октябрьской соц. революции: тез. докл. (Отдел истории и археологии)*. Кишинев, 1957, с.8.
62. МОХОВ, Н.А. *Очерки истории молдавско-русско-украниских связей*. Кишинев: Штиинца, 1961. 213 с.
63. MOHOV, N.A. *Pagini din istoria unei prietenii multiseculare*. Chişinău: Ştiinţa, 1977. 138 p. (cu grafie chirilică)
64. *Ibidem*.
65. *Ibidem*.
66. MOHOV, N., MUNTEANU, N. Nicolae Zubco-Codreanu. În: *Cultura Moldovei*, 1957, nr.39, 16 mai, p.2. (cu grafie chirilică)
67. МОХОВ, Н. Историк-коммунист: К 60-летию А.М. Лазарева. В: *Кодры*, 1974, №10. с.146-148.
68. ACAŞM, F.1, inv.3, d.7086, f.44.
69. *Ibidem*, f.47 (caracteristica din martie 1966).
70. *Ibidem*, f.192
71. *Membrii Academiei de Ştiinţe a Moldovei: Dicţionar. 1961–2006* /Academia de Ştiinţe a Moldovei /Colecția Academica. Chişinău: Ştiinţa, 2006, p.252.
72. ACAŞM, F.1, inv.3, d.7086, f.168.
73. *Против фальсификации истории и культуры Молдавии*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1972.
74. МОХОВ, Н. Фальсификация истории Молдавии в современной буржуазной литературе. В: *Против фальсификации истории и культуры Молдавии* (în colaborare cu B.M. Kalker și V.I. Țaranov).
75. *A se vedea*: DRAGNEV, D., PARASCA, P. *Op. cit.*, p.535.
76. *Ibidem*, p.537.
77. ACAŞM, F.1, inv.3, d.7086, f.14.
78. МОХОВ, Н.А. *Формирование молдавского народа и образование молдавского государства*. Кишинев, 1959.
79. MATVEEV, S. Aspecte din activitatea Consiliului științific pentru studiul complex al problemei relațiile slavo-volohe și formarea poporului moldovenesc. În: *Destin Românesc* (serie nouă), Chișinău, an. II (XIII), 2007, nr.1-2, p.160-171.
80. МОХОВ, Н.А. *Дружба народов братьев*. Кишинев: Об-во «Знание», 1971.
81. МОХОВ, Н.А., МУНТЯН, Н.А. *Дмитри Кантемир – мыслитель и политик*. Кишинев: Об-во «Знание», 1973.
82. МОХОВ, Н.А. ШЕВЧЕНКО, Ф.П. и др. *Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов*. Киев, 1978.
83. СОВЕТОВ, П.В. Типологические аспекты молдавского феодализма (в период турецкого ига и в проектах о вступлении в подданство России, Польши и Австрии). В: *Карпато-Дунайские земли в средние века*. Кишинев: Штиинца, 1975, с.125-197.
84. ACAŞM, F.1, inv.3, d.7085, ff.66-67.
85. *Ibidem*, f.74.
86. *Ibidem*, f.77.
87. AOSPRM, F.51, inv.5, d.23, ff.79-80.
88. *Ibidem*, inv.9, d.103, f.11.
89. *Ibidem*, inv.11, d.57, f.94.
90. *Ibidem*, inv.12, d.47, f.137.
91. *Ibidem*, inv.13, d.109, f.11.
92. ACAŞM, F.1, inv.1/1, d.101, ff.204-206.
93. ANRM, F. P-2848, inv.10, d.718, f.1.
94. *Рабочее движение и социал-демократия в Молдавии в 1896–1903 гг* (1956).
95. *Освободительная борьба молдавского народа против турецких поработителей и укрепление русско-молдавской дружбы (1768–1774)* (1958).
96. *Россия и борьба Румынии за независимость (1859–1877гг.)* (1964).
97. *Влияние первой русской революции на революционное движение в Румынии* (1966).
98. *Димитри Кантемир – историк* (1973).
99. *Interviu cu profesorul Vladimir Potlog, născut la 1 august 1927, realizat la 31 octombrie 2014 de Ion Valer Xenofontov și Lidia Prisac*.
100. ACAŞM, F.1, inv.3, d.7085, f.15.

Anexă Sursă iconografică

Membru corespondent al AȘ RSSM Nikolai Andreevici Mohov
Sursa: ACAȘM, F.1, inv.3, d.7085, f.4.

Un grup de cercetători în fața blocului administrativ al Academiei de Științe a RSS Moldovenești. De la stânga: m.c. E.Russev, acad. N.Frolov, acad. A.Lazarev, m.c. S.Afteniuc, acad. I.Grosul, m.c. P.Sovetov, m.c. N.Mohov, m.c. C.Stratievschi, dr. hab. D.Șemeakov, dr. hab. I.Levit, 1976. Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond foto. Cota arhivistică: 39895.

Date despre autori:
Demir DRAGNEV, doctor habilitat în istorie, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, consultant științific, Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: demir.dragnev@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7152-1634
Ion Valer XENOFONTOV, doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: ionx2005@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-5993-1235

Prezentat la 18.11.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.10(160)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.57-62

CZU: 930.2:[94:338.24.021.8](478) **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7473013**

CU PRIVIRE LA METODOLOGIA CERCETĂRII PERIOADEI DE TRANZIȚIE: CAZUL REPUBLICII MOLDOVA

Oleg URSAN
Universitatea de Stat din Moldova

Studiul fenomenului de tranziție în istoria contemporană este dictat de relevanța acestuia și de lipsa unei formulări și a unei abordări metodologice unice. În cazul Republicii Moldova, stat suveran și independent, unitar și indivizibil, din 1991 aceasta urmează calea trecerii de la vechea ordine sovietică în domeniul economiei și vieții politice, dictată de o dictatură și o singură ideologie comunistă, la o cale democratică de dezvoltare atât în politică, cât și în economie. Tranziția economică a devenit o perioadă dificilă din istoria țării, agravată de confruntarea militară împotriva Rusiei, sub forma unui conflict armat în Transnistria, formarea teritoriului separatist al Găgăuziei etc. Astfel, s-a încercat explicarea metodelor de studiere a acestei probleme prin prisma tranziției în toate manifestările și contradicțiile ei.
Cuvinte-cheie: *tranziție, Republica Moldova, proces social-economic, naționalism, cultură, istorie, dezvoltare.*

REGARDING THE RESEARCH METHODOLOGY OF THE TRANSITION PERIOD: THE CASE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

The study of the phenomenon of transition in modern history is dictated by its relevance and the lack of a single formulation and methodological approach. In the case of the Republic of Moldova, the democratically formulated Government of 1991 followed the path of transition from the old Soviet order in the field of economics and political life, dictated by a dictatorship and one ideology, to a democratic path of development and economic transition. The economic transition has become a difficult period in the history of the country, aggravated by the military confrontation against Russia, in the form of an armed conflict in Transnistria, the formation of the separatist territory of Gagauzia. Thus, an attempt was made to explain the methods of studying this issue through the prism of transition in all it's manifestations and contradictions.
Keywords: *transition, Republic of Moldova, social-economic process, nationalism, culture, history, development.*

Introducere

La 27 august 1991 Republica Moldova „evadează" dintr-un regim totalitar comunist și devine, citând Constituția: un stat independent, suveran, unitar și indivizibil. În realitate, Republica Moldova în cei peste 30 de ani de existență rămâne dependentă atât de piața de desfacere a Federației Ruse, cât și de gaze, produse petroliere rusești. La fel, statul nostru este dependent parțial și de afacerile cu capital rusesc în telecomunicații, industria alimentară, sistemul bancar. Apriori, Republica Moldova nu poate avea la etapa actuală pe teritoriul său un sistem liber, transparent și concurent, fiind în mare măsură într-o relație economică și politică de „vasalitate contemporană" față de Rusia.

Ideea expusă este foarte importantă, fiind o supoziție la încercarea de a pune în discuție caracteristicile istorico-decisive și general-individuale ale perioadei de tranziție a Republicii Moldova. Dicționarul Explicativ Român explică noțiunea „tranziție" astfel: „trecere lentă sau bruscă de la o stare, de la o situație, de la o idee la alta". Iar Dicționarul Economic Românesc explică noțiunea evocată ca un „proces de trecere de la economia centralizată, de comandă, bazată pe monopolul proprietății sociale socialiste asupra mijloacelor de producție, la o economie concurențială, de piață, care se întemeiază pe proprietatea privată, pe libera inițiativă și libertatea economică".

Așa fiind, din 1991 încoace societatea Republicii Moldova a trăit în spiritul psihosocial plin de speranțe într-un viitor democratic, cu valori și principii naționale românești și general morale. Doar că evenimentele istorice care au avut loc în perioada tranziției de la o idee comunistă la ideea proprietății libere private, de la un sistem totalitar la cel democratic, a perturbat totalmente speranțele societății și cursul economico-politic din țară.

Astfel, mişcarea de eliberare națională nu a fost „aprobată" de Moscova, care a provocat conflictul armat de pe Nistru, cu o înfrângere a Republicii Moldova în fața agresorului rusesc, mașinăriei ocupaționiste, fiind lipsită chiar de armată proprie și surse financiare. Ca urmare, în agenda politicii moldovenești rezolvarea conflictului transnistrian rămâne a fi actuală și peste 30 de ani de Independență și, totodată, subminează în mod direct și diplomatic esența noțiunii „stat unitar, suveran și indivizibil".

Pentru caracterizarea generală a procesului social-economic și politic prin prisma tranziției de la un sistem la altul, s-a luat în considerare unele caracteristici cu un impact determinant, cum ar fi:

a) metodologia cercetării „fenomenului de tranziție";

b) cadrul cronologic;

c) „perioada de tranziție" în percepția politicienilor din Republica Moldova.

A). Istoriografia din Republica Moldova nu formulează un set comun de analiză a perioadei de tranziție. Ca urmare, am recurs la formularea unei scheme de apreciere/analiză a caracteristicilor generale ale perioadei de tranziție din Republica Moldova prin sistemul britanic de cercetare a stării de tranziție umane: **change-increased stress-unexpected transition-result**.

Changes (schimbări) – schimbarea numelui formațiunii statale din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească în Republica Sovietică Socialistă Moldova, ulterior Republica Moldova; Declarația de Independență a Republicii Moldova pe 27 august 1991; semnarea Parteneriatului de Pace cu Tratatul Atlanticului de Nord în 1994; membru al OSCE, BERD, FMI și ONU; crearea GUAM; semnarea Acordului cu privire la parteneriat și colaborare între Republica Moldova și Uniunea Europeană în 1998; Ratificarea Cartei OCEMN în 1999; semnarea Planului de acțiuni RM-UE în 2005; semnarea Acordului de Asociere cu Uniunea Europeană și liberalizarea regimului de vize cu UE în 2014; reforme proeuropene și curs politic proeuropean al guvernelor conduse de Alianța pentru Democrație și Reforme în 1999 și de partidul PAS din 2021.

Increased stress (stres concrescut) – problema separatismului care a provocat crearea republicii separatiste Gagauz-Yeri și proclamarea aşa-numitei Republici Moldovenești Nistrene; conflictul armat de pe Nistru.

Unexpected transition (tranziție neaşteptată) – schimbarea guvernelor (Mircea Druc, Valeriu Muravschi, Andrei Sangheli) pe o perioadă atât de scurtă, încât nu s-a reușit să fie formulat un concept comun între instituțiile statului, în mersul istoric al unui stat tânăr apărut pe harta mondială; criza financiară și devalorizarea leului moldovenesc în 1998, care în mare parte a fost provocată de dependența energetică și de piața de desfacere a Rusiei, care în această perioadă s-a confruntat cu criza financiară și instabilitate politică; perioada guvernării Partidului Comunist din Moldova, care a perturbat speranțele societății într-un viitor democratic; creșterea inflației și „furtul secolului" din sistemul bancar moldovenesc.

Results (resultate) – nesoluționarea problemei transnistriene și a celei găgăuze, ce diminuează în mod direct principiul de suveranitate și unitate teritorială; absența unei orientări politice independente, cazul simpatizării sistemului CSI și, concomitent, a ideilor UE.

B). Problema evolutivă a studierii perioadei de tranziție constă în aceea că limita cronologică inferioară o constituie anul 1991, reieşind din evenimentul distins din istoria Republicii Moldova – declararea Independenței față de un sistem totalitar-comunist, fapt ce a condus la adoptarea valorilor democratice, libere și pline de aspirații pentru un viitor european. Aici ne referim la o tranziție din punct de vedere preponderent economic. Cu toate acestea, limita inferioară stabilită de noi poate fi indicată și din punctul de vedere al gândirii naționaliste și autodeterminării decisive, începând cu primii pași de protest față de un sistem dictatorial-comunist de către românii basarabeni și membrii Frontului Național Patriotic, ai cărui fruntași au fost Alexandru Usatiuc, Gheorghe Ghimpu, Valeriu Graur [1], arestați pentru activitatea lor antisistem ideologic în anii 1971-1972. În consecință, se admite începerea perioadei de tranziție a societății moldovenești la o nouă idee, numită democrație începând cu anul 1969, dar cu o apreciere istorico-emblematică și național-culturală. Deci, tranziția cu aspect naționalist și anticomunist s-a început cu mult timp până la apariția tranziției la un nou sistem economic (economie de piață).

Ulterior, tranziția merge în jos, fiind persecutată ideea libertății din Basarabia de către organele KGB. Un nou imbold se atestă în perioada anilor 1988-1989, prin transmiterea „Scrisorii deschise" către Sovietul Suprem, semnată de Valentin Mândâcanu, Serafim Saca, Vladimir Beşleagă (în total 66 de intelectuali), cerând trecerea la grafia latină și oficializarea limbii române ca limbă de stat. Drept urmare, 31 august 1989 devine un eveniment istoric prin oficializarea Zilei Limbii Române în Republica Moldova. Astfel, constatăm o tranziție la un nou sistem de idei și valori, în format lent, decisiv dar stabil.

Din punct de vedere istoric, ne confruntăm cu problema delimitării exacte a limitei cronologice superioare pentru perioada de tranziție a Republicii Moldova la o nouă idee politică și la un nou sistem economic. Drept urmare, este rațional să indicăm unele caracteristici generale, pe care le putem folosi în această problemă expusă, și anume – existența a trei indicii: tranziție în sus, tranziție în jos și tranziție stabilă. Astfel, toate trei pot fi utilizate începând cu anul autoproclamării, rezistenței în fața provocărilor din partea politicii de control a Federației Ruse pe teritoriul Republicii Moldova, până la semnarea Acordului de Asociere cu UE, perioada de tranziție fiind stabilă cu repercusiuni predominant pozitive.

La fel, este de menționat că unele țări care aderă la UE acceptă o nouă tranziție (idei, sistem) de la un sistem subdezvoltat economic la o economie dezvoltată, asumându-și urmări și provocări variabile în atingerea obiectivelor propuse și integrării complete în sistemul european de dezvoltare. Un exemplu poate servi cazul Republicii Portugheze, care, din stat cu indicii mari de migrație în muncă a cetățenilor în direcția Canadei, Elveției și Franței, după aderarea la UE a devenit țară de perspectivă pentru migranți din alte țări, cum ar fi: Brazilia, Angola, Mozambic, Cabo Verde, Ucraina, România. Prin urmare, limita cronologică nu poate fi indicată cu exactitate, ci poate fi caracterizată prin indiciile evocate: tranziție în sus, tranziție în jos, tranziție stabilă. De exemplu, ieșirea Regatului Unit al Marii Britanii din UE inițial își asuma o perioadă de tranziție de la 5 la 10 ani, dar indiciile economice și factorii politico-diplomatici indică o perioadă mult mai mare, folosind noțiunea de „tranziție stabilă".

C). Cu referire la percepția politicienilor a fenomenului complex de tranziție, putem menționa că pentru prima oară la nivel oficial acesta se pune în discuție cu caracter „de urgență" de către prim-ministrul Andrei Sangheli în 1992. Ca urmare, Executivul vine cu un program de activitate, reieşind din realitatea cu care se confrunta țara la acea etapă: „Din 1990 volumul produsului intern brut s-a redus cu peste 46%, iar producerea venitului național cu circa 45%. Scăderea nivelului de trai al populației, majorarea bruscă a prețurilor la mărfurile de consum necesită o susținere urgentă a populației". Se menționează și despre provocările social-economice și urmările tranziției la economia de piață, despre necesitatea promovării politicii sociale echilibrate. Drept urmare, Guvernul inițiază procesul de încheiere a acordurilor interstatale cu țările CSI și cu cele occidentale cu privire la reglementarea proceselor de migrație a forței de muncă și ratificarea convențiilor OIM privind utilizarea forței de muncă, șomajul și protecția socială a șomerilor [2].

În programul de activitate al Guvernului pentru anii 1994-1997 este menționat că „procesul de democratizare a societății, reformarea economiei, crearea premiselor pentru ridicarea nivelului de trai va fi posibil doar când acestea vor deveni un scop comun al tuturor forțelor politice sănătoase, instituțiilor de stat". Scopul primordial pentru Guvernul Andrei Sangheli II a constat în „consolidarea stabilității, suveranității politice și economice a Republicii Moldova" [2]. Ca urmare a instabilității politice, Guvernul Sangheli II demisionează, cererea fiind aprobată de Parlament pe 3 decembrie 1996 (publicată în Monitorul Oficial din 12.12.1996, nr.80, art.759).

La 25 ianuarie 1997 este format un nou guvern, prim-ministru fiind Ion Ciubuc, membru al Partidului Democrat Agrar din Moldova. În programul de activitate pe anii 1997-1998 au fost evidențiate trei scopuri de perspectivă în depășirea provocărilor în perioada de tranzițe la un nou sistem social-economic:

1. Consolidarea statalității, restabilirea integrității statului;
2. Continuarea reformelor în direcția constituirii unei economii de piață social orientate;
3. Asigurarea securității naționale, combaterea corupției și criminalității.

Este de menționat că în proiectul de activitate propus de Guvern sunt evocate urmările tranziției pentru Republica Moldova: „Economia țării și condițiile de trai ale populației se află și continuă sa se afle într-o stare extrem de dificilă, iar procesele de reformare a economiei naționale sunt contradictorii, cu mari cheltuieli sociale. Nu s-a reînnoit activitatea investițională. PIB-ul s-a redus cu 8%, producția industrială cu 8%, a agriculturii cu 13%. Astfel, la situația social-economică din țară se alătură și criminalizarea economiei, delapidările de bunuri materiale și ale producției de la întreprinderi, scurgerea capitalului din țară" [3].

În urma noilor alegeri, la 22 mai 1998 Guvernul Ion Ciubuc II revine la Coaliția pentru Democrație și Reforme pe o perioadă de cca 10 luni. Obiectivul principal al guvernării îl constituia „depășirea crizei, modernizarea țării, apropierea de Europa, aprofundarea relațiilor bilaterale în cadrul CSI, participarea activă în procesele integrării europene și internaționale". În proiectul vizat se menționează că situația precară din țară a fost cauzată de evenimentele care au avut loc începând cu anul 1991, la care se alătura și datoria externă la 1 ianuarie 1998 de 1,2 miliarde dolari SUA, ce constituie peste 64% din PIB, fiind un nivel critic pentru economia națională [4].

În aceste condiții, Guvernul s-a axat și pe politica socială, cu scopul diminuării ratei șomajului prin organizarea lucrărilor publice ca instrument de angajare temporară și prin reformarea sistemului de remunerare a muncii prin aplicarea mecanismelor de stimulare diferențiată a angajaților în funcție de performanța muncii prestate. La fel, Guvernul condus de Ion Ciubuc s-a orientat prioritar spre reforma sistemului de pensionare, prevăzând pensii minime garantate tuturor cetățenilor ajunși la vârsta de pensionare, indiferent de vechimea în muncă, precum și persoanelor inapte de muncă și alocarea pensiilor pentru vechime în muncă, stabilite în

dependență de vechimea în muncă și mărimea contribuției individuale. La capitolul migrație în muncă, Guvernul a propus crearea cadrului legislativ privind protecția migranților ce activează peste hotarele țării, semnând acorduri bilaterale cu țările CSI și cu România.

În 1999, pentru prima oară la nivel de Guvern s-a vorbit despre integrare europeană, ca fiind unica soluție de ieșire a Republicii Moldova din criza social-economică și instabilitate politică, care ar favoriza implementarea reformelor în perioada decisivă a tranziției la un nou sistem de valori sociale, economice, politice și culturale. În programul de activitate al Guvernului, numit „Supremația legii, revitalizare economică, integrare europeană", condus de Ion Sturza delegat din partea Coaliției „Alianța pentru Democrație și Reforme", au fost evidențiate scopuri prioritare pentru politica națională:

1. Afirmarea țării ca stat democratic și de drept;
2. Evitarea intrării țării în incapacitatea de plată;
3. Efectuarea schimbărilor structurale în economie.

Aceste idei au fost formulate reieșind din situația precară în care se afla Republica Moldova la acea etapă: datoria externă constituia peste 80% din PIB; dependența excesivă a exportului de piața din Federația Rusă; rata șomajului oficial a înregistrat peste 32 mii de persoane, numărul real fiind de 8 ori mai mare; problema corupției; migrația în muncă etc. Astfel, în procesul de diminuare a sărăciei și minimizare a pierderilor populației datorate efectelor negative ale perioadei de tranziție, vor fi elaborate programe de protecție socială, în prim-plan fiind achitarea la timp a salariilor și pensiilor, precum și prevenirea acumulării restanțelor la aceste plăți [5].

În decembrie 1999, în urma votului de neîncredere a 58 de deputați comuniști, creștin-democrați și independenți, Guvernul Sturza a fost demis, fiind investit un nou Guvern condus de Dumitru Braghiș, care vine cu programul numit „Legalitate, Consolidare și Reforme – întru Bunăstarea Națiunii". Prim-ministrul menționează că situația socioeconomică este încă în stare gravă, din cauza datoriilor externe acumulate și provocate de relațiile cu Transnistria, țara fiind divizată în două sisteme coexistente cu diferite cadre legislative și moduri de organizare economică. La fel ca și în proiectele de activitate guvernamentală anterioare, se vorbește despre probleme sociale, economice și politice în urma perioadei de tranziție, care, în opinia prim-ministrului, necesită o analiză minuțioasă. Ca urmare, din obiectivele propuse de Guvern, prioritar a fost considerată „creșterea gradului de responsabilitate socială a statului, în scopul susținerii categoriilor socialmente vulnerabile ale populației, reformării sectorului social, reducerii ratei șomajului și diminuării sărăciei" [6].

Reformele inițiate de Guvernul Dumitru Braghiș nu au fost duse până la capăt, din cauza instabilității politice care a avut loc în perioada 2000-2001. Pe 1 decembrie 2000 a avut loc prima tentativă de alegeri prezidențiale; în data de 4 decembrie 2000 – a doua tentativă fără un oarecare succes; pe 6 decembrie 2000 au avut loc alegeri repetate și în data de 21 decembrie a avut loc a treia tentativă de alegere a președintelui. Niciunul dintre candidații propuși de partide nu a acumulat 61 de voturi. În consecință, Președintele Republicii Moldova Petru Lucinschi a dizolvat organul legislativ. În urma alegerilor legislative din 2001 Partidul Comuniștilor din Moldova a acumulat 50,07%, Blocul electoral „Alianța Braghiș" 13,36% din voturi valabil exprimate, Partidul Popular Creștin Democrat (PPCD) 8,24%, Partidul Renașterii și Concilierii din Moldova (PRCM) 5,79%, Partidul Democrat din Moldova (PDM) 5,02%, Partidul Social Democrat (PSD) 2,47%, alte partide [7].

În perioada 2001-2009, Republica Moldova este guvernată de Partidul Comuniștilor din Moldova, în frunte cu Vasile Tarlev în calitate de Prim-ministru și Vladimir Voronin – Președinte de Stat. În programul de activitate numit „Renașterea economiei – renașterea țării" au fost criticate toate guvernele începând cu anul 1991 până în 2000. În opinia noului Executiv, agricultura și complexul agroindustrial au rămas în urmă în dezvoltare cu 40 de ani; PIB-ul s-a redus de 3 ori, veniturile populației s-au redus de 10 ori; la toate nivelurile puterii prosperă corupția; procesul de restabilire a integrității teritoriale a fost practic blocat [8].

Conceptul de „integrare europeană" la un nou sistem de valori este păstrat în agenda de activitate a Executivului în planul de activitate pe anii 2001-2005 și pe anii 2005-2009, dar în comparație cu proiectele de activitate ale guvernelor precedente apare un șir de obiective noi, care au fost, în opinia Guvernului Tarlev, de prioritate majoră:

– asigurarea executării Legii privind statutul juridic al Găgăuziei (Gagauz-Yeri);
– implementarea politicii lingvistice la toate nivelurile prin crearea condițiilor optime pentru studierea limbii moldovenești;

– neadmiterea reducerii artificiale a funcțiilor limbii ruse în societate;
– aderarea Republicii Moldova la Uniunea Vamală a Rusiei, Bielorusiei, Kazahstanului și Kârgâzstanului;
– aderarea Republicii Moldova la structurile economice ale Uniunii Rusiei și Bielorusiei [8].

În planul de activitate al Guvernului Tarlev pe anii 2005-2009 sunt păstrate aceleași obiective, dar apar și unele noi, cum ar fi: lupta cu corupția prin crearea Centrului Național Anticorupție și implementarea reformelor de prevenire și combatere a corupției la nivel național; majorarea salariului mediu lunar pe economie până la echivalentul a 300 dolari SUA, iar în sectorul bugetar – triplarea salariilor [8].

Pentru a da un verdict cu caracter general rezultatelor obținute sau obiectivelor nerealizate și pentru perceperea corectă a mersului istoric în perioada 2001-2009, vom utiliza date statistice pentru comparație. De exemplu, un factor important care poate provoca migrația în muncă este instabilitatea social-economică. Ca urmare, datele statistice demonstrează că un an până la instaurarea regimului comunist în Moldova, media anuală pe țară în 2000 constituia 138,3 mii persoane, din 2002 practic se dublează, iar în 2005, deci după 5 ani de guvernare comunistă, rata migrației practic se triplează ajungând la 394,5 total media pe țară (Biroul Național de Statistică).

La capitolul salarizare au fost analizate datele Biroului de Statistică în valută străină ($ americani) în perioada guvernării comuniste, pentru a demonstra nerealizarea scopului propus – majorarea salariului cu 300 $ SUA. Salariul mediu lunar brut pe țară în 2001 a constituit 42,3 $, după 4 ani de guvernare a constituit circa 104 $, iar la finele mandatului 2009 câștigul salarial mediu lunar brut constituia 247 $ americani. Salariul mediu brut pe țară de 300 $ SUA a fost înregistrat pentru prima oară doar în 2017 (BNS).

În perioada Executivului Tarlev 2001-2008, Republica Moldova nu a devenit membru nici în Uniunea Vamală cu Rusia, Belarus, Kazahstan și Kârgâzstan, nici în Uniunea Europeană. Ca urmare, politica externă în mare parte a fost orientată doar spre relațiile moldo-ruse, conceptul de „integrare europeană" fiind anihilat, iar relațiile moldo-române au fost calificate de politologi ca „reci" și „fără succes".

Evenimentele din aprilie 2009 au schimbat radical orientarea politică. În semn de protest și neacceptare a rezultatelor în urma alegerilor, parțial libere, parlamentare din 5 aprilie, peste 30 de mii de cetățeni din Piața Marii Adunări Naționale au scandat: „Jos comuniștii!", „Jos dictatura!", „Alegeri repetate!". În consecință, Executivul este condus pe o perioadă scurtă de către Zinaida Greceanîi până la investirea noului Guvern condus de Vlad Filat (2009-2013) din partea Coaliției „Alianța pentru Integrare Europeană".

Guvernarea proeuropeană a venit cu un plan de activitate numit „Integrarea Europeană: Libertate, Democrație, Bunăstare". Înainte de a fi expuse obiectivele pentru anii următori, a fost descrisă situația social-economică: scăderea producției interne cu -25% în sfera industriei, cu -63% în sfera transporturilor, cu -34% în sfera construcțiilor. La fel, s-a înregistrat descreșterea activităților investiționale, declinul comerțului exterior, creșterea deficitului bugetar cu 10% din PIB și creșterea datoriilor față de salariați [9].

În aceste condiții, Guvernarea a demarat planul de acțiuni în susținerea populației socialmente vulnerabile, majorarea pensiilor, combaterea sărăciei, creșterea calității vieții, promovarea participării active a femeii la luarea deciziilor în organele publice și diminuarea discriminărilor de orice natură, asigurarea egalității în domeniul social-economic, susținerea financiară a lucrătorilor migranți întorși de peste hotare în deschiderea afacerilor.

Drept rezultat al activităților Guvernului Filat, câștigul salarial mediu lunar brut pe țară a constituit cca 260 $ SUA în 2011 și 292 $ la finele mandatului de prim-ministru. Rata sărăciei absolute în 2014 a înregistrat 29,5 din media totală pe țară, iar rata șomajului a înregistrat un declin considerabil ajungând la 3,9%, în comparație cu 7,4% în 2006, 7,4% din proporția șomajului în 2010 și 6,7% în 2011. Conform studiilor Biroului Național de Statistică, rata șomajului în 2014 a fost estimată la 47,5 mii de persoane total pe țară, cca ce constituia cu cca 15 mii de persoane mai puțin decât în 2013, fapt ce se datorează politicii sociale implementate în susținerea populației în perioada 2011-2014. La fel, șomajul a afectat mai mult bărbații, constituind cca 60% din totalul șomerilor înregistrați (BNS).

În perioada 2013-2014 Cabinetul de Miniștri este condus de Iurie Leancă. Planul de activitate al Guvernului a rămas practic fără schimbări, întrucât s-a condus după obiectivele enunțate și parțial implementate de Guvernul Filat în perioada 2009-2013, având în vedere și susținerea Executivului din partea Coaliției PLDM, PDM, PLR. Iurie Leancă a condus Guvernul doar din 31 mai 2013 până la 18 februarie 2015, fiind în exercițiu din 10 decembrie 2014. Această perioada este marcată de unele evenimente majore care au avul loc în politica molovenească: condamnarea deputatului și ex-prim-ministrului Vlad Filat pentru corupere pasivă și trafic de in-

fluență la 9 ani de închisoare; retragerea lui Iurie Leancă și crearea Partidului Popular European din Moldova (PPEM); aprobarea Planului de acțiuni pentru implementarea Acordului de Asociere cu Uniunea Europeană, semnat de Iurie Leancă (șeful Cabinetului de Miniștri), Natalia Gherman (ministrul afacerilor externe și integrării europene), Andrian Candu (ministrul economiei); deconspirarea schemei de furt al miliardului în perioada 2012-2014 din sistemul bancar moldovenesc.

Drept consecință, din 2014 se agravează situația social-economică, care a adus la instabilitate politică, guvernare de scurtă durată și demiterea frecventă a miniștrilor. Conceptul de „integrare europeană" și tranziție rapidă către un sistem nou de valori democratice rămâne și în planurile de activitate ale guvernelor ulterioare, doar că viabilitatea implementării reformelor în susținerea vieții social-economice a fost perturbată de consecințele furtului din trei Bănci naționale și de ororile justiției moldovenești. În consecință, putem folosi noțiunea de „tranziție în jos", din cauza agravării situației sociale, economice și culturale din țară, cu o tendință de schimbare pozitivă și stabilă începând cu anul 2021, când, în urma alegerilor parlamentare, partidul proeuropean PAS este reprezentat atât în organul Legislativ cu 63 de mandate și Executiv, cât şi la nivel de Preşedinte de stat, condus de Maia Sandu. Perioada de „tranziție în sus" la sistemul european de valori marchează rezultate pozitive în atingerea scopului de bază – integrarea europeană.

În concluzie, menționăm importanța studierii procesului de tranziție a Republicii Moldova la economia de piață, utilizând metoda din cadrul sistemului britanic de cercetare a stării de tranziție umane „change-increased, stress-unexpected, transition-result", ca o alternativă de descriere și analiză a procesului de tranziție atât din punct de vedere economic, cât și politico-social.

Referințe:

1. CAȘU, I. *Mișcarea de eliberare națională în RSSM, 1989-1991: Unele contribuții.* Disponibil: www.oaji.net [Accesat: 20.05.2022]
2. Programul Guvernului Andrei Sangheli, 1992-1994/1994-1997. Disponibil: www.legis.md [Accesat: 20.05.2022]
3. Programul de activitate al Guvernului Ion Ciubuc pentru perioada 1997-1998. Disponibil: www.legis.md [Accesat: 19.05.2022]
4. Programul de activitate al Guvernului Ion Ciubuc pentru perioada 1998-2001. Disponibil: www.legis.md [Accesat: 18.05.2022]
5. Programul de activitate al Guvernului Ion Sturza pentru perioada 1999-2002. Disponibil: www.legis.md [Accesat: 08.05.2022]
6. Programul de activitate al Guvernului Dumitru Braghiș pentru perioada 2000-2002. Disponibil: www.legis.md [Accesat: 08.05.2022]
7. Auditul de gen în cadrul Comisiei Electorale Centrale. Disponibil: www.cec.md [Accesat: 20.05.2022]
8. Planul de Activitate al Guvernului Vasile Tarlev pentru perioada 2001-2009. Disponibil: www.alegeri.md [Accesat: 18.05.2022]
9. Programul de activitate al Guvernului Republicii Moldova „Integrarea Europeană: Libertate, Democrație, Bunăstare" pentru perioada 2009-2013. Disponibil: www.legis.md [Accesat: 20.05.2022]

Date despre autor:
Oleg URSAN, doctorand, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: olegursan@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-6869-7949

Prezentat la 18.11.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.10(160)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.63-68

CZU: 811.135.1`26 DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7473041

NORMĂ ȘI LIMBĂ LITERARĂ – INTERFERENȚĂ ȘI VARIAȚIE

Liliana BOTNARI

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

Noțiunile *normă* și *limbă literară* au generat permanent dezbateri, fiind indisolubile una de alta și calificate deseori cu trăsături similare de către lingviști consacrați preocupați de subiectul în discuție. Norma este mereu determinată de variabilitatea naturală, evoluând și prezentând fluctuații racordate la dezvoltarea și evoluția firească a comunității vorbitoare, este un set de reguli fixate în gramaticile normative, în dicționare, în îndreptare ortografice sau lucrări de cultivare a limbii. Prin urmare, revenirea periodică asupra acestor noțiuni este firească; or, norma are un caracter stabil pe plan sincronic, într-un anumit moment, și dinamic pe plan diacronic, cunoscând un proces continuu de evoluție și perfecționare, aflat sub imperiul autorității uzului la intersecția funcționării instrumentului cu cerințele realității sociale.

Cuvinte-cheie*: normă, limbă literară, variabilitate naturală, variație, principiu diacronic, plan sincronic, variantă.*

NORM AND LITERARY LANGUAGE – INTERFERENCE AND VARIATION

The notions *norm* and *literary language* have constantly generated debates, being inseparable from each other and often qualified with similar features by the linguists. The norm is always determined by the natural variability, evolving and presenting fluctuations related to the development and natural evolution of the speaking community, it is a set of rules included in normative grammars, dictionaries and other similar works. Therefore, the periodic return to these notions is natural, or, the norm has a stable character in synchrony, at a certain moment, and dynamic on a diachronic level, being characterized by a continuous process of evolution and improvement, under the use's authority, functioning in accordance with the requirements of the social reality.

Keywords*: norm, literary language, natural variability, diachronic principle, variation, synchronic plan, variant.*

Se știe că noțiunile *normă* și *limbă literară* au generat permanent dezbateri, fiind analizate într-o serie de lucrări de specialitate, semnate de către lingviști consacrați, precum: Eugeniu Coșeriu, Iorgu Iordan, Dumitru Irimia, Nicolae Corlăteanu, Iraida Condrea ș. a., care au ilustrat caracteristicile esențiale ale acestora, definindu-le în mod corespunzător. De cele mai multe ori, noțiunile „normă" și „limbă literară" au fost cercetate împreună, fiind indisolubile una de alta, și calificate cu trăsături similare care frecvent se suprapun.

În lingvistica românească, noțiunile *normă* și *limbă literară* au fost studiate încă de adepții Școlii Ardelene, care doreau un instrument de comunicare unic pentru poporul român, o limbă română modernă, de cultură. Drept lucrări „de căpătâi" în formarea caracterului normat al limbii, I.Gheție [1] consideră că merită a fi citate: *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, scrisă în 1904 de P.V. Haneș, *Arta prozatorilor români*, de Tudor Vianu, în 1941, *Limba română actuală* și *O gramatică a „greșelilor*" de I.Iordan, scrise în 1943 și, nu în ultimul rând, *Problemele capitale ale vechii române literare* de G.Ivănescu, în 1947.

În concepția profesorului basarabean E.Coșeriu, ***norma*** „este un sistem de realizări obligatorii, acceptate în societatea și cultura dată; norma corespunde nu cu ceea ce se poate spune, dar cu ceea ce s-a spus deja și ce prin tradiție se spune în societatea examinată. Sistemul cuprinde formele ideale de realizare a unei anumite limbi, adică tehnica și etaloanele pentru activitatea corespunzătoare a limbii; norma însă încorporează modelele realizate de acum istoricește cu ajutorul acestei tehnici și după aceste etaloane" [2, p.78]. Norma se modifică, evoluează odată cu limba, fiind, la rândul său, influențată nu doar de factorii lingvistici, dar și de cei extralingvistici. În acest sens, relevantă este teoria coșeriană referitoare la cele două principii universale de care este guvernat limbajul: *creativitatea* și *alteritatea*. Lingvistul susține că „datorită alterității, și de acord cu coeziunea comunităţii, pe deasupra acestei varietăţi, mai ales pe deasupra varietăţii dialectale, se formează, prin procese istorice naturale şi prin voinţa vorbitorilor, limbi comune, adică limbi care sunt, în sens ideal cel puţin, limbi pentru toată comunitatea unei limbi istorice şi pentru toate acele treburi care sunt treburi ale comunităţii întregi. Se formează o *koine*. Însă şi aceste limbi comune prezintă diferenţe (chiar şi diferenţe regionale); se creează în această limbă comună, de obicei, forme regionale – dialecte secundare – şi atunci este nevoie, tocmai pentru aceste treburi ale comunităţii în general, de o **normă** superioară acestei limbi comune,

un fel de limbă comună a limbii comune, o limbă standard – o limbă pentru toată comunitatea şi pentru educaţia şi identitatea ei etnică faţă de alte identităţi etnice, o limbă pe care eu o numesc exemplară" [3, p.178]. Într-o altă lucrare, distinsul autor afirmă că „fiecare individ trăiește într-o serie de sfere de alteritate, mai întâi în familia lui (chiar și cu privire la limbă), apoi în sfere din ce în ce mai largi, până la această sferă a limbii istorice" [4, p.140]. Autorul o numeşte drept alteritate superioară, care învinge mereu alteritățile minore, locale; or, fiecare vorbitor nu se mărginește doar la un singur „cerc de alteritate", ci este conștient că trebuie să vorbească o limbă care să corespundă comunității majore, comunității limbii istorice, să comunice în limba standard, cea care e normă pentru întreaga comunitate. Astfel, pentru a „ține în frâu" funcționarea și evoluția unei limbi, pentru a împiedica uzul să diferențieze tot mai mult variantele lingvistice și pentru a păstra caracterul unitar al limbii, asigurând inteligibilitatea mutuală într-o comunitate de-a lungul timpului, este necesară norma, cea care decide legitimarea sau refutarea unor noi eventuale reguli dictate de uz.

G.Ivănescu punctează cu câteva observații extrem de pertinente, cum sunt acestea: „aspectul literar este rezultatul unei selecții operate asupra unei variante geografice, contactele cu membrii celorlalte comunități pot aduce cu sine propunerea de elemente dinspre acele variante geografice ale aceleiași limbi naționale, la care se adaugă în mod obligatoriu elemente (modele) împrumutate din alte limbi de cultură, cel mai adesea mai exersate sub aspectul construcției și utilizării acestui tip de normă" [*apud* 5, p.86]. Lingvistul se referă la mecanismul de formare, stabilire și fixare a normei într-o limbă, precum și la formarea limbii literare, ca variantă supradialectală, supra tuturor varietăților regionale de limbă, sub supravegherea avizată a celor instruiți.

Așadar, norma se formează în diacronie, prin participarea învățaților, a oamenilor de cultură și a lingviștilor, care stabilesc un set de principii și reguli ce edifică instrumentul superior de comunicare – limba literară – și asigură buna funcționare a acesteia. Totodată, norma cunoaște un parcurs ascendent; or, ea se nutrește din limba comună, limba vorbită, uzuală: noile principii și reguli, care actualizează norma de-a lungul timpului printr-un proces îndelungat și anevoios, fiind reglementate riguros în funcție de structura și tiparul principiilor deja existente, precum și de frecvența aparițiilor acestora în limba vorbită și necesitatea lor pentru aspectul cult al limbii. Cât de interconectată este norma cu uzul aflăm și dintr-o lucrare scrisă de Constantin Tănase, în care putem citi următoarele rânduri: „Întreaga istorie a evoluției unei limbi nu este altceva decât un mare câmp de luptă unde își încrucișează săbiile norma și uzul. Dacă biruie norma, imixtiunea cuvintelor, formelor, sensurilor etc. intruse este blocată, ele sunt împinse tot mai spre periferia zonei de impact, dacă biruie uzul – acestea obțin viză și legitimitate în limba literară, violând echilibrul existent până atunci" [6, p.103]. Același autor observă că lupta dintre uz și normă nu este un act de scurtă durată ce se consumă în câteva zile, luni sau ani: procesul de acceptare drept normă a unui element – cuvânt, sens sau formă – poate dura sute de ani sau poate fi neacceptat nici măcar atunci. Prin urmare, raportul *normă* și *uz* este o confruntare dintre două forțe: una, conservatoare – a stabilității și cealaltă, revoluționară – a variabilității, a schimbării și a evoluției.

Diferențiem *norma lingvistică* – sistemul de reguli fixate în timp, drept rezultat al unui proces îndelungat de perfecționare și continuă evoluție, care sunt reglementate de lucrările de specialitate (gramatici, dicționare, lucrări metodice de cultivare a limbii, de ortografie și ortoepie etc.) și *norma literară* – set de reguli și rigori de exprimare corectă în scris și în vorbire, valabile într-o anumită etapă a evoluției limbii. Raportând norma la limbă şi vorbire, Eugeniu Coşeriu susţine că norma lingvistică „arată «cum se spune», având caracter «natural» şi abstract, iar norma literară, «cum trebuie să se spună», fiind concretă şi convenţională" [7, p.351].

Cercetând edificarea normei literare și respectarea acesteia de către comunitatea vorbitoare a unei limbi, Alexandru Gafton și Adina Chirilă observă că, pe de o parte, „viteza, constanța și natura contactelor dintre participanții la normă, ierarhizarea acestora, precum și măsura în care limba satisface cerințele utilizării ei constituie elemente ale regularizării și stabilizării normei lingvistice" [5, p.85], iar, pe de altă parte, „evoluția socială, nivelul rezonabil al contactelor cu alte comunități și norme paralele, și succesiunea generațiilor constituie elemente de variabilitate naturală" [*Ibidem*]. Așadar, norma lingvistică se află sub incidența continuă a factorilor de stabilitate, precum și a celor ai variabilității, înregistrând o evoluție racordată permanent la dezvoltarea generală, la evoluția și transformările pe care le cunoaște comunitatea care o practică. Mai mult decât atât, autorul susține că „între stabilitatea sistemului și variabilitatea vorbirii, norma este o articulație, un intermediar conservativ orientat de funcțiile instrumentului de comunicare. Prin normă, sistemul își impune și își pune în act legile generale și se adaptează structurilor social-lingvistice sincronice, împlinindu-și existența" [*Ibidem*, p.93], asigurându-se astfel continuitatea, „reglarea vorbirii în sincronie, dar în relație și în acord organic cu diacronia" [*Ibidem*].

În opinia noastră, norma este mereu determinată de variabilitatea naturală, evoluând și prezentând fluctuații racordate la dezvoltarea și evoluția firească a comunității vorbitoare, este un set de reguli fixate în gramaticile normative, în dicționare ș. a., având un grad relativ de permisivitate; altfel spus, periodic acestea sunt revizuite, ajustate sau completate, prin selecție riguroasă, prin cultivarea și normarea tendințelor dictate de uzul și funcționarea limbii în sincronie, însă având obligatoriu drept reper principiul diacronic, respectând structurile și arhitectura proprii sistemului. Modificarea normei literare se realizează de-a lungul timpului, treptat, în concordanță cu apariția elementelor noi și a ieșirii din uz a celor vechi, în baza resurselor proprii ale limbii, precum și prin împrumuturi asimilate din alte limbi. Însă toate aceste posibile noi reguli sunt, evident, revizuite și prelucrate de către specialiști, apoi ridicate la rang de normă literară valabilă pentru întreaga comunitate de vorbitori. În aceeași arie conceptuală, lingvista Irina Condrea consideră că „norma este un ansamblu de condiționări, de esență socioculturală, impuse, implicit sau explicit, subiectului vorbitor în întrebuințarea limbii naționale „limitând posibilitatea de exprimare și comprimând posibilitățile oferite de sistem în marginile fixate de realizări tradiționale" [8, p.180]. În cheia celor menționate de către autoare, observăm că norma este cea care îngustează spectrul variantelor sau mijloacelor de exprimare, este restrictivă impunând anumite condiționări, optând pentru varianta cea mai corectă, mai îngrijită și, bineînțeles, adecvată mediului și contextului de comunicare. Acestea fiind menționate, este indiscutabil faptul că elementele dialectale, populare, de oralitate nu sunt acceptate de normă.

Prin prisma interpretării lingvistului D.Irimia [9, p.158], norma se impune sub două forme: *norma generală,* care reprezintă setul de reguli stabilite de către lingviști în gramatici, dicționare etc., adică ***limba literară,*** ce necesită a fi respectată în mod conștient, și *norma colectivă*, care se manifestă ca model condiționat de o anumită comunitate sociolingvistică, care este respectată, de obicei, în procesul activ al comunicării. Observăm că lingvistul se referă la norma lingvistică și la norma literară, ale căror definiții le-am prezentat mai sus, însă D.Irimia consideră că individul vorbitor, modelându-și vorbirea conform setului de reguli impus majorității, își „construiește" propria normă – *norma individuală*. Prin urmare, locutorul optează, în funcție de identitatea sa socială, de mediul sociocultural în care se află, de context sau de abilitățile de percepție ale interlocutorului său (identitatea socială a destinatarului), pentru o anumită variantă de limbă, permițând, intenționat sau neintenționat, unele abateri și devieri de la normă, individualizându-și discursul, reliefându-și propriul stil. Mai mult decât atât, stilul individual se atestă în scrierile beletristice, reprezentând, de fapt, stilul de a scrie al autorului, „miezul" expresivității sale artistice. Remarcăm, din această perspectivă, că norma a fost creată pentru a organiza, în funcție de diverse criterii socioculturale, posibilitățile oferite de sistemul limbii, însă acest set de reguli este variabil în timp, fiind sensibil, după cum am menționat și mai sus, la modificările suferite de comunitatea lingvistică în diacronie, reprezentând imaginea sistemului la un moment dat, precum și la intențiile individului vorbitor, la modul în care vrea dânsul să fie interpretat mesajul transmis, la fluctuațiile componentei sociale a comunității lingvistice. Altfel spus, norma cade deseori sub incidența variației în funcție de stratificarea socială – *diastratică*, a variației în funcție de uz – *diafazică,* a variației în funcție de mediul geografic în care este situat vorbitorul – *diatopică,* precum și a variației în funcție de canalul de transmitere a mesajului (scris sau oral) – *diamezică*, acestea manifestându-se în cadrul tuturor nivelurilor limbii: fonetic, morfologic, sintactic și lexical. Bineînțeles, cel mai vulnerabil este lexicul, în care se atestă cele mai multe abateri de la normă: utilizarea regionalismelor, a provincialismelor, a argotismelor sau jargonismelor, a împrumuturilor de cuvinte din alte limbi etc.

Școala lingvistică franceză, reprezentată aici de lingviștii T.Bulot [10], Cl. De Vaugelas, L.Martinet, are opinii similare concepțiilor lui W.Labov, susținând că variabilitatea nu se manifestă în cadrul tuturor faptelor de limbă la fel. În acest sens, T.Bulot distinge trei tipuri de reguli sau norme:

1) ***reguli categorice***, bine stabilite și însușite pe parcursul procesului de învățare a unei limbi (la grădiniță, în școală etc.), pe care niciun locutor nu trebuie să le neglijeze;
2) ***reguli semicategorice*** („dites, mais ne dites pas" / spuse, dar nespuse).

Lingvistul își argumentează poziția printr-un exemplu preluat, bineînțeles, din limba franceză: spunem *aller* ***chez*** *le coiffeur / a merge la coafor* și nu *aller* ***au*** *coiffeur / a merge la coafor*; sunt genul de reguli-interacțiuni, utilizate frecvent și condamnate de norma lingvistică.

Referindu-ne la limba română, am putea exemplifica prin atât de cunoscuta și populara dilemă: *A se duce la Italia/Franța* etc. sau *A se duce în Italia/Franța* etc. Firește, varianta a doua este cea corectă, însă o mare parte dintre vorbitorii de limbă română de pe teritoriul Republicii Moldova utilizează, spre regret, prima variantă.

3) ***reguli de variabilitate***, ce reprezintă concurența a două sau mai multe forme în cadrul aceluiași context. Anume aceste reguli – selecția de mijloace de exprimare –, susține lingvistul, ilustrează efectiv discriminarea socială („formele elevate se opun formelor stigmatizate, provocând tensiuni sociale și raporturi de dominanță între grupurile sociale cărora le sunt atribuite formele lingvistice respective" [10, p.8]. Respectiv, utilizarea unei anumite variante de limbă – a unui dialect, grai – sau a unui sociolect ori tehnolect plasează vorbitorul într-o anumită categorie socioculturală, facilitând incluziunea acestuia în grupul social sau provocând excluziunea și stigmatizarea.

Prin urmare, norma lingvistică se reflectă în așa-numita ***limbă standard***, formă de limbă care respectă anumite prescripții fonologice, lexicale, sintactice, stilistice. Varianta standard a limbii ocupă un loc de frunte printre celelalte varietăți, este o unitate structurală de rang superior, supradialectală, caracteristică unui teritoriu mai larg, dispunând de prestigiu social, cultural și politic și având drept consecință coeziunea socială.

Preocupându-se de îngrijirea și cultivarea limbii literare, E.Coşeriu numește limba literară drept *limbă exemplară*: „pe deasupra limbii comune se formează (...), de obicei printr-un proces istoric care poate fi ajutat intenționat, o limbă exemplară, o normă a acestei limbi comune, adică o limbă comună a limbii comune, limbă pe care o putem numi limbă standard sau, cum am preferat eu s-o numesc, limbă exemplară" [*apud* 11, p.97] – „normă ideală pentru toată comunitatea, deci o limbă standard, care este aproape numai un ideal de limbă, (...) o limbă omogenă, unitară, o limbă care se vrea unitară pentru toată comunitatea, cel puțin pentru acele treburi care sunt treburi ale comunității întregi: educația, cultura majoră a comunității, politica comunității, administrația comunității" [4, p.141]. Altfel spus, limba exemplară reprezintă norma lingvistică, care este specifică unei anumite comunități, deasupra varietății, fiind modelată și stabilită de către intelectuali – lingviști, literați, scriitori ş. a., cei care contribuie nemijlocit la crearea „modelului ideal de limbă". Norma este un „instrument" de reglementare a utilizării corecte a limbii în vorbire și în scris de către o comunitate lingvistică, iar limba literară, varianta cea mai îngrijită sub toate aspectele – fonetic, gramatical, lexical, stilistic și sintactic –, forma de limbă exemplară, fixată în gramatici, dicționare și în alte lucrări normative, este interconectată normei, fiind inseparabilă de aceasta. Între normă și limba literară există un raport de interdependență, de interferență; or, norma reglementează uzul limbii, dirijând procesul de evoluție al acesteia sau, mai degrabă, trasând niște granițe în fața „tabieturilor" limbii de a se îmbogăți necontenit, de a „se lăsa ispitită" de inovații. Cu alte cuvinte, limba literară se supune normei, iar norma se modifică în funcție de uzul limbii de-a lungul timpului, fiind un fel de scut de apărare împotriva a tot ce e nou. Însă chiar dacă, uneori sau într-un anumit moment istoric, unele inovații sau elemente neobișnuite par inadmisibile sau nu sunt tolerate de către specialiști, ulterior acestea se afirmă și își fac loc printre reguli. De exemplu, să luăm lucrarea etalon a limbii literare – *Dicţionarul Ortografic, Ortoepic şi Morfologic al Limbii Române* (DOOM), care este un dicționar normativ și corectiv publicat de Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti" al Academiei Române, sursa de aplicare corectă a normelor academice în domeniul ortografiei limbii române. În ediția a doua a acestuia, apărută în 2005, apar formele de plural ale substantivelor: **croasant** (croa-) s. m., pl. **croasanți**; **ecler** (e-cler) s. n., pl. **ecleruri**, însă ediția a treia a dicționarului, apărută în 2022, optează pentru variantele **croasant** – **croasante**, **ecler** – **eclere**. Evident, uzul a dictat norma: odată ce vorbitorii au folosit mai frecvent formele indicate în ediția a treia a dicționarului, acestea, pe parcursul a 17 ani, au pătruns în normă, fiind fixate în lucrarea normativă menționată. Respectiv, norma are un caracter stabil pe plan sincronic, într-un anumit moment, și dinamic pe plan diacronic – procesul continuu de evoluție și perfecționare a normelor limbii literare, aflat sub imperiul autorității uzului la intersecția funcționării instrumentului cu cerințele realității.

Varianta literară are un spectru larg de utilizare, aceasta fiind limba mediilor academice, politice, universitare și școlare, a mediilor de afaceri, a mass-mediei etc. N.Corlăteanu, în cadrul conferinței științifice „Limba română este numele corect al limbii noastre", desfășurate la Chișinău, în 1995, menționează: „Limba literară, adresându-se unui public larg, include de fapt un caracter monologic sub forma unei stilizări a modului oral de comunicare. Are loc ceea ce se numește proces de sublimare, perfecționare, înălțare la cel mai înalt grad de desăvârșire a vorbirii vii, populare. (...) Limba literară are un caracter supradialectal, ea e superioară dialectelor, graiurilor, vorbirii populare vii, mijloacelor expresive de conversație obișnuită, degajată, nestingherită" [12, p.13]. Lingvistul menționează că varianta literară a unei limbi se distinge în plan sincronic de varianta populară „printr-o aplicare mai strictă și mai consecventă a sistemului de norme academice, aflate în dicționare și în gramatici", iar în continuare autorul observă: „Normele literare constituie un sistem de reguli unitare de întrebuințare a mijloacelor expresive, conferindu-i limbii literare o anumită stabilitate, unitate, ferind-o de

utilizări subiective și incorecte" [*Ibidem,* p.15]. Altfel spus, limba este nu doar un mijloc de comunicare interumană, ci și un act creator, aflându-se într-un proces de transformare continuă, între normă și limbă fiind mereu o interconexiune. Norma este influențată de uzul și funcționarea unei limbi într-o realitate sincronică, iar uzul este constrâns să se conformeze normei valabile într-o comunitate într-o anumită perioadă de timp.

Cert e că fiecare limbă literară are propriul set de norme fixate conform principiului diacronic, care se transformă necontenit sub influența factorilor externi și interni, în mod natural sau, uneori, artificial. În perioada sovietică s-a încercat punerea bazelor unei noi limbi literare – *limba moldovenească* – deosebită de limba română, care nu a fost altceva decât ridicarea la rang de limbă literară, ca variantă națională a R.A.S.S.M. și, mai târziu, a R.S.S.M., a unui grai teritorial impregnat cu elemente lexicale calchiate după modelul limbii ruse, o formă lingvistică aservită unor interese politice. Însă tentativele autorilor de „limbă moldovenească" au eșuat; or, o limbă literară nu apare peste noapte sau la ordinile unei guvernări, ci se formează de-a lungul secolelor, fixându-și legile interne și normele conform unei tradiții lingvistice și literare. Limba exemplară, în care se scrie și se vorbește în sferele oficiale ale Republicii Moldova, nu reflectă specificul varietății locale, ci respectă normele limbii literare române.

Sintetizând, susținem că norma este un produs al scriitorilor, al cărturarilor, al savanților tuturor timpurilor, asupra căruia se lucrează continuu, fiind mereu modificat și totuși invariabil la un moment dat al limbii, adică transformările normei se efectuează în timp, treptat și nu pot fi atestate într-un timp prezent anume. Mai mult decât atât, necesitatea normei a fost impusă de diversitatea variantelor limbii; or, acestea oferă o largă varietate de mijloace de exprimare, uzul limbii și noile realități aducând în prim-plan elemente noi, inovații care trebuie sistematizate, restructurate și corelate normei și uzului corect, cunoscut de către toți indivizii vorbitori ai unei limbi, căci fiecare vorbitor stăpânește cel puțin două variante de limbă – varianta literară, însușită la școală și în instituțiile de învățământ superior, și o alta care poate fi predominant diatopică (în funcție de regiunea, localitatea în care este stabilit) sau diastratică, prin adaptarea la comunicarea interlocutorului său și aproape întotdeauna – diafazică. Să nu uităm însă care este datoria fiecărui vorbitor al comunității, îndemnul lingvistului E.Coșeriu: obligația de a vorbi nivelul cult al limbii comune, adică limba exemplară, astfel participând la dezvoltarea culturii comunității respective. Respectarea și cultivarea unei exprimări corecte, într-o limbă literară frumoasă, normată, de către toți care vorbesc și scriu în limba respectivă, asigură unitatea limbii în timp, precum și creșterea prestigiului ei.

Referințe:

1. GHEȚIE, I. *Introducere în studiul limbii române literare*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1982. 192 p.
2. COȘERIU, E. *Introducere în lingvistică* / Trad. E.Ardeleanu, E.Bojoga. Cluj: Echinox, 1995. 143 p.
3. COȘERIU, E. Unitatea limbii române – planuri și criterii. În: *Limba română este patria mea. Studii. Comunicări. Documente*. Ediția a II-a. Chișinău: Casa Limbii Române, 2007, p.177-182. Disponibil: https://limbaromana.md/ carte/d11.pdf [Accesat: 02.03.2022]
4. COȘERIU, E. *Limba română – limbă romanică* / Texte manuscrise ed. de Nicolae Saramandu. București: Editura Academiei Române, 2005. 178 p. ISBN 973-27-1292-9
5. GAFTON, A., CHIRILĂ, A. Principiul diacronic în edificarea normei literare. În: *Analele Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași. Secțiunea IIIe. Lingvistică, LXI.* Studia linguistica et philologica in honorem Constantin Frâncu. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2015, p.81-107. ISSN 1221-8448Disponibil: https://www.diacronia.ro /ro/ indexing/details/A24852/pdf . [Accesat: 25.03.2022]
6. TĂNASE, C. Limba națională a Republicii Moldova și corelația dintre limba literară și limba vorbită. În: *Limba română. Congresul al V-lea al Filologilor Români. 4-9 iunie 1994. Rapoarte. Comunicări. Acte. Documente*, nr.3(15). Iași – Chișinău: Tipografia Editurii „Universul", 1994, p. 101-107. Disponibil: https://limbaromana.md/ arhiva/Nr.% 203,%201994.pdf [Accesat: 12.03.2022]
7. SPORIȘ, V. Abateri frecvente în exprimarea actuală. Solecismul. În: *The proceedings of the International Conference "Communication, Context, Interdisciplinarity". Section: Language and Discourse*, 1. Tîrgu-Mureș: „Petru Maior" University Press, 2010, p.350-355. ISSN: 2069-3389
8. CONDREA, I. *Curs de stilistică*. Chișinău: CEP USM, 2008. 196 p. ISBN 978-9975- 70-743-5
9. IRIMIA, D. *Curs de lingvistică generală*. Ediția a III-a. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2011. 468 p. ISBN: 978-973-640-649-2
10. BULOT, T. Variations et normes d'une langue [online]. In: Bulot T., Blanchet P. *Dynamiques de la langue française au 21ième siècle: une introduction à la sociolinguistique.* 2011. Disponibil: http://www.sociolinguistique.fr/ cours-4-1.html [Accesat: 09.04.2022]

11. BOJOGA, E. Limba română din Republica Moldova şi problemele ei. Reflecţiile „reci" pe o temă „fierbinte" ale lui Eugeniu Coşeriu. În: *Analele Universității „Ovidius" din Constanța. Seria Filologie*. XXVII (2). Constanța: Ovidius University Press, 2016, p. 89-111. ISSN 1224-1768 (print), ISSN 2734-7060 (online). Disponibil: https://litere.univ-ovidius.ro/Anale/documente-z/articole-2016-2/8%20Bojoga_2_2016_art.pdf [Accesat: 05.04.2022]
12. CORLĂTEANU, N. Limba națională a Republicii Moldova și corelația dintre limba literară și limba vorbită. În: *Limba română. Ediție specială. Conferința științifică „Limba română este numele corect al limbii noastre",* Chişinău, 20-21 iulie 1995. nr.4(22). Chişinău: Tipografia Editurii „Universul", 1995, p.10-19. ISSN 0235-9111. Disponibil: https://limbaromana.md/arhiva/Nr.%204,%201995.pdf [Accesat: 02.03.2022]

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, cifrul 20.80009.1606.01, finanțat de Agenția Națională pentru Cercetare și Dezvoltare a Republicii Moldova.

Date despre autor:
Liliana BOTNARI, doctor în filologie, cercetător științific, Centrul de Lingvistică, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu".
E-mail: botnari.liliana86@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9909-2982

Prezentat la 08.06.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.10(160)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.69-72

CZU: 81`271 DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7473055

JOCUL DE LIMBAJ ÎN CORECTITUDINEA POLITICĂ

Adela MANOLII

Universitatea de Stat din Moldova

Funcția ludică a limbajului se referă la posibilitatea construirii unor asociații verbale de efect (de la simplul joc de cuvinte până la creația artistică), răspunzând nevoii umane de joc. Jocul de limbaj presupune un context prin care cei doi actanți (locutorul și interlocutorul) își comunică acțiunile și comportamentele, cuvintele schimbându-și uneori semnificația în context; limbajul este, de fapt, o colecție de jocuri de limbaj. Astăzi însă jocul de limbaj ajunge un instrument al *corectitudinii politice* (sintagmă relativ nouă în spațiul românesc, calchiată după englezescul *Political Correctness*), mișcare care ia amploare, dând limbajului un caracter ambiguu, peiorativ și ilar. Corectitudinea politică impune noi standarde comportamentale, generând un set de reguli care trebuie respectate în defavoarea altora, modificând, de fapt, limbajul curent.

Cuvinte-cheie*: limbaj, corectitudine politică, funcție ludică, joc de limbaj, redefinirea realității, eufemizare, parafrază, limbaj curent.*

THE LANGUAGE GAME IN POLITICAL CORRECTNESS

The *playful function* of language refers to the possibility of building some effective verbal associations (from simple word play to artistic creation), responding to the human need for play. The language game assumes a context through which the two actants (the speaker and the interlocutor) communicate their actions and behaviors, the words sometimes changing their meaning in the context; language is actually a collection of language games. Today, however, the language game becomes an instrument of *political correctness*, a movement that is gaining momentum, giving the language an ambiguous, pejorative and hilarious character. Political correctness imposes new behavioral standards, generating a set of rules that must be followed to the detriment of others, in effect changing the current language.

Keywords: *language, political correctness, playful function, language game, redefining reality, euphemism, paraphrase, current language.*

O funcție interesantă a limbajului (pe lângă cele de comunicare, de cunoaștere, emoțional-expresivă, imperativ-persuasivă etc.) este cea *ludică*, care se referă la posibilitatea construirii prin limbaj a unor asociații verbale de efect (de la simplul joc de cuvinte până la creația artistică). În felul acesta, limbajul, prin caracterul său ludic, răspunde nevoii umane de joc. În baza teoriei jocurilor de limbaj (Wittgenstein) constatăm că:

a) limbajul este analog jocurilor – așa cum jocul presupune anumite reguli, actori, roluri, acțiuni, context, jocul de limbaj presupune un interlocutor și un locutor, un context prin care cei doi își comunică acțiunile și comportamentele, cuvintele schimbându-și uneori semnificația în context; limbajul este, de fapt, o colecție de jocuri de limbaj: ca să înțelegi o expresie, de exemplu, trebuie să știi anumite reguli, a urma o regulă, presupune a-ți forma un obicei etc.;

b) vorbirea este parte a unei activități sau a unei forme de viață [*apud* 1, p.73-95]. Așadar, este important ca omul să fie atent la cuvintele pe care le folosește, pentru că ele devin gânduri, iar gândurile pot deveni fapte (suntem ceea ce gândim). Prin limbaj poate fi schimbată gândirea, iar de aici și viața.

Asistăm astăzi la o amploare a funcției ludice a limbajului, care, făcând parte dintr-un imens joc social, ajunge să devină un instrument al corectitudinii politice. Sintagma *corectitudine politică* este una relativ nouă în spațiul românesc, calchiată după englezescul *Political Correctness*. În context românesc, se atestă și forma englezească căreia i se atașează articolul hotărât *political correctness*-ul, mai rar și forma adjectivală *corectă din punct de vedere politic* (abrevierea CP).

Interesant este a urmări evoluția conceptului de ***corectitudine politică,*** fundamentat ideologic pe lucrările reprezentanților „Școlii de la Frankfurt": H.Marcuse, Th.Adorno, E.Fromm [*apud* 2]:

- în secolul XIX:
  - urmărea scopul nobil de a e evalua corectitudinea (gramaticală, morală și juridică) a limbajului judiciar, administrativ și politic, privind dreptul constituțional sau civil;
  - intenționa menajarea și protejarea unor minorități discriminate;

- din a doua jumătatea a secolului al XX-lea:
  - termenul a fost utilizat pentru a descrie o preferință pentru *limbajul incluziv*;
  - se urmărea evitarea limbajului sau a comportamentului care poate fi perceput ca modalitate de a exclude sau de a insulta persoanele dezavantajate (în special, grupurile definite de etnie și de sex);
  - reprezentanții de stânga utilizau la început (1970–1980) termenul în sens ironic (în Statele Unite, termenul a luat amploare în războiul cultural dintre liberali și conservatori);
- în secolul XXI:
  - se insistă pe înlocuirea expresiilor și termenilor din limba curentă care pot jigni minorități etnice, de gen, orientare sexuală, religioase, persoanele cu handicap fizic sau psihic, în vârstă, de altă rasă etc. (*apud* wikipedia);
  - se referă la conformarea cu credința că limbajul și practicile care ar putea ofensa sensibilități politice (precum în chestiunile care țin de sex sau rasă) ar trebui eliminate [*apud* 3];
  - înseamnă evitarea formelor de exprimare sau de acțiune percepute ca modalitate de excludere, de marginalizare sau de insultă a unor grupuri de persoane dezavantajate din punct de vedere social sau discriminate [*apud* 4];
  - principiu corector aplicat realității care face apel la o normă morală, plecând de la o senzitivitate fundamentală a grupului sau a individului și impunând tabuuri în numele unei obligații absolute;
  - inginerie politico-socială care susține drepturile colective, de grup, neglijând drepturile individului;
  - decret de comportament social pe care o minoritate „iluminată” i-l impune unei majorități „înapoiate” (H.-R. Patapievici);
  - formă de cenzură (George Bush; Camilla, Ducesă de Cornwall);
  - formă de fascism lingvistic (scriitoarea britanică Phyllis Dorothy James, n. 1920);
  - negare a realității (Pascal Bruckner, romancier și eseist francez);
  - tumoare a postmodernității (James Finn Garner, umorist american);
  - un pumn democratic pus în gura omului liber al secolului XXI;
  - termenul este uneori aplicat în bătaie de joc, în scopul de a ridiculiza ideea că limbajul este capabil de schimbare sau că percepțiile publicului și prejudecățile împotriva anumitor grupuri pot schimba prin limbaj.

În spiritul gândirii CP, a admira pe cineva sau creația cuiva este o blasfemie, pentru că ar însemna a recunoaște și a promova inegalitatea între oameni; ideea de a acorda premii pentru anumite merite este condamnată, pentru că premiind pe unul, îl jignești sau îl pui în inferioritate pe altul. Grosso modo, rivalitatea, emulația sunt declarate nule.

Se știe că literatura constituie unul dintre cei mai importanți indicatori culturali, un barometru semnificativ al nivelului de civilizație al unei societăți, o fereastră spre cultură [5, p.57]. Numeroase lucrări din literatura universală sunt catalogate drept *incorecte politic* („Pe aripile vântului” de M.Mitchell, „Neguțătorul din Veneția” de Shakespeare etc.), existând și în cultura românească scriitori și cărturari catalogați incorecți politic (M.Eminescu, I.-B. Deleanu, M.Eliade, C. Noica ș.a.) [*ibidem*, p.122]. Pe de altă parte, James Finn Garner a scris „Povești corecte politic de adormit copiii” (tradusă și în limba română) [6], în care recurge la tehnica postmodernistă a „rescrierii” tradiției și modernității spre a crea parodii în noul limbaj corect politic.

Așa cum menționează H.-R. Patapievici, mișcarea corectitudinii politice, „începută ca o pedantă purificare a modului în care sunt întrebuințate cuvintele”, „a devenit, de fapt, o mișcare care, astăzi, transformă orice critică la adresa ei într-un stigmat infamant”. Astfel, ajungem să ni se spună că apelativele *tată, mamă, domnule, doamnă* sunt considerate discriminatorii (de către cei corecți politic); ni se propune să substituim termenii *soț, soție* prin *partener* și *parteneră,* iar *mamă, tată* prin *părinte 1 și părinte 2*.

Postul de televiziune BBC a renunțat la sintagmele *ante Christum natum* (a.Ch.n.) / *anno Domini* (a.D.) în favoarea structurilor „înaintea erei noastre” (î.e.n.) / „era noastră” (e.n.), argumentând că n-ar vrea să-i lezeze pe cei care nu sunt de religie creștină; CP vorbește mult despre islamofobie și nu pomenește deloc despre cristianofobie. În perioada sovietică, în Basarabia, substituirea sintagmei *Moș Crăciun* cu îmbinarea *Moș Gerilă* (calchiată după modelul rusesc *Дед Мороз*) are ca scop scoaterea din memoria culturală a unor cuvinte sau imagini pline de sevă teologică. Astăzi se observă tendința de a substitui urarea *Crăciun fericit* cu *Sărbători fericite*, ca să nu se facă trimitere la o anumită religie.

„A scrie *i.e.* (id est) sau *et al.* (*et alii / aliae / alia*) este un reflex scolastic adorabil. A te simți jignit de aceste latinisme e corectitudine politică... Corectitudinea politică nu este bunăvoință politicoasă și acceptare a diversității (inclusiv gramaticale și culturale), ci resentiment țâfnos și militant. Instrumentul ei nu e penița, ci bastonul. În urma ei, civilizația nu sporește, ci se chircește." (A.Papahagi, Facebook)

Deseori se pune semnul egalității între *sex* (masculin sau feminin) și *gen*. Corectitudinea politică pledează totuși pentru cel de-al doilea, considerând că *genul* nu coincide neapărat cu sexul biologic, somatic, ci e mai curând o categorie fluidă de ordin psiho-socio-emoțional, *id est* un mod în care individul „se simte" (fie că se simte bărbat, fie femeie, fie vreo variantă *transgender*; a fi bărbat sau femeie, în viziunea adepților CP, nu mai e un dat natural, ci unul de marketing: alegi să fii ceea ce (crezi că) te face mai „competitiv pe piață") [5, p.25,283)].

Termenul *rom* (sau *rrom*) în limba țigănească înseamnă „om", „persoană de origine țigănească" (spre deosebire de termenul *gadjo* care înseamnă tot om, dar de alte etnii; preluat de lexicul românesc sub forma *gagiu* „om, individ; ibit"). Denumim deci fiecare etnie așa cum este acceptată de norma literară a limbii române, nu în limba etniei respective (englezilor nu le spunem *english*, germanilor nu le spunem *deutsch* etc.). Or, în română, termenul corect este cel de *țigan*, la fel cum în alte limbi el este *gipsy, Zigeuner, gitan* etc. Termenul *orb* este corect, pe când *nevăzător* este forțat, utilizat incorect în cele mai frecvente cazuri. De cele mai dese ori, persoanele definite astfel sunt, de fapt, persoane cu deficiențe de vedere (care au vederea parțială). Interesant e că cei din comunitatea orbilor își zic „orbi", pe când cei din afară, care se referă la aceștia, le zic „nevăzători". Discriminarea, de fapt, este un fenomen social și comportamental, nu verbal. Prin înlocuirea termenilor (considerați) jignitori cu alții neutri (care ar reduce discriminarea și ar promova buna înțelegere), CP încearcă a masca, a cosmetiza, a ascunde după cuvinte, impunând o nuanță semantică care vine cu reforme în limbaj. Este paradoxal, dar încercând a favoriza minoritățile, CP disciminează, de facto, majoritatea.

Analizând limbajul corectitudinii politice, observăm că acesta se caracterizează prin:

a) caracter ambiguu:

prost – persoană cu logică opțională
boșorog – persoană în vârstă
biserică – casă de rugăciune
avort – întrerupere de sarcină

b) caracter ilar:

(om) *gras* – provocat orizontal
(om) *scund* – provocat vertical
chelie – regresie foliculară
pitic – entitate cu dezavantaj vertical
prost – inteligent asimptomatic
femeie – persoană cu menstruație

c) caracter peiorativ:

- *invalid* – persoană cu necesități speciale (CP condamnă lexemul *invalid*, înlocuit de *handicapat*, este substituit treptat cu „persoană cu dizabilități" sau, mai nou, cu „persoană cu necesități speciale");
- *bețiv* vs *alcoolic* (lexemul *bețiv* face trimitere direct la persoană, la iresponsabilitatea cu care bea; pune accent pe om, pe patima acestuia, iar *alcoolic* îl exonerează pe om de vina lui, punând accent pe alcool – „alcoolul e de vină").

În mișcarea corectitudinii politice se simte o grijă patologică pentru limbajul flaușat, care să nu rănească, un limbaj fără tăiș (or, limba e frumoasă tocmai pentru că are variate nuanțe). Credem că a institui cenușiul în limbă este în detrimentul limbii ca mijloc de comunicare între oameni. Adepții corectitudinii politice recurg, de cele mai dese ori, la două procedee lingvistice:

- **eufemizarea:**
  - *sodomie* – orientare comportamentală;
  - *pedofilie* – intimitate intergenerațională;
  - *pornografie* – program pentru adulți;
  - *propagandă* – gestionarea percepției.

Însă eufemismele la care recurge CP sunt echivoce, mai ales cele din industria sexului, exempli gratia, *club pentru gentelmeni* (clienții căruia sunt departe de a corespunde titlului de *gentelmen*), având rolul de mască pentru a deghiza manifestări josnice și depravate.

- **perifraza**:
  - *pedofil* – persoană cu atracție sexuală față de minori;
  - *căsătorie* – contract de ajutor reciproc;
  - *prost* – entitate cu acces limitat la logică.

Menționăm, de asemenea, și ***calchierea*** (în special cea după model englezesc) ca modalitate de formare a structurilor specifice limbajului corectitudinii politice, la care vorbitorii recurg destul de frecvent.

Așadar, limbajul corectitudinii politice este:

- un limbaj „întors pe dos":
  Ex.: *capitalism* – societate neoliberală
  pervers – persoană cu opțiune sexuală diferită
- un limbaj care utilizează o sofistică vicleană în scopul redefinirii realității:
  Ex.: *gunoier* – lucrător salubrizare / tehnicieni igienizatori
  șomer – om fără ocupație pe durată nedeterminată
  prostituată – lucrătoare sexuală / lucrătoare a sexului comercial (LSC)
- abundă în cuvinte infamante: *negru* – om de culoare / afro-american.

Dincolo de aspectele caricaturale și absurde, încercând să dizolve „lumea veche" întemeiată pe tradiție și să distrugă normalitatea, corectitudinea politică relativizează valorile și pervertește limbajul, impunând „coduri de limbaj" restrictive și vag formulate.

Observăm deci că jocul de limbaj oferit de „apostolii non-gândirii" se axează pe metaforă și ficțiune, încercând abolirea logos-ului, care este purtătorul unor sensuri inteligibile, durabile, coerente [7]. Aceste câteva exemple de substituire a lexemelor confirmă faptul că adepții corectitudinii politice recurg la metode de spălare și de anesteziere a conștiinței prin divertisment, prin stimularea, până la paroxism, a dorințelor și patimilor, și „descătușarea" de normele moral-religioase, prin repudierea oricărei autorități [5, p.138].

Așadar, la origini, CP a fost un mecanism de bun simț, dar încetul cu încetul s-a transformat într-o ideologie în care nu mai ai voie să spui lucrurilor pe nume, petru că, spunând exact ceea ce gândești, riști să fii arătat cu degetul, să fii pus la stâlpul infamiei. Considerată, pe bună dreptate, o poliție a gândirii care rescrie istoria, stabilește noi „norme", impune noi standarde comportamentale, generând un set de reguli care trebuie respectate în defavoarea altora, corectitudinea politică modifică, de fapt, limbajul curent. Cuvintele, fiind la îndemâna oricui, pot pune mintea în mișcare sau, din contra, o pot bloca. Este în puterea vorbitorilor să mențină vie limba, continuând tradiția limgvistică (probată în timp), fără a renunța cu ușurință (de dragul unei „mode lingvistice noi") la cuvintele ce au nuanțe semantice esențiale.

Referințe:

1. GRAYLING, A.C. *Wittgenstein. Maeștrii spiritului*, 1996.
2. https://ro.qaz.wiki/wiki/Political_correctness.
3. https://www.merriam-webster.com/dictionary/politically%20correct.
4. https://www.lexico.com/definition/political_correctness
5. *Corectitudinea politică. „Religia" marxistă a Noii Ordini Mondiale* / Coord. William S. Lind, Dîrlău A., Bazon I. București: Rost, 2015. 314 p.
6. GARNER, J.F. *Povești corecte politic de adormit copiii* / Trad. din engleză de Mardale F. București: Humanitas, 2006.
7. Mureșan V. *Dialog fără logos*. // www.ideiindialog.ro.

Date despre autor:
Adela MANOLII, doctor în filologie, conferențiar universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: adela.manolii@usm.md
ORCID: 0000-0003-1936-9708

Prezentat la 21.10.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.10(160)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.73-76*

CZU: 81`42:82-92 **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7473061**

TRĂSĂTURI DE BAZĂ ALE DISCURSULUI PAMFLETAR

Ana FERAFONTOV

Universitatea de Stat din Moldova

Pamfletul se caracterizează printr-o serie de trăsături care îl individualizează în raport cu alte specii publicistice. În ceea ce privește forma, menționăm brevilocvența – pamfletul este o scriere concisă. Pamfletul abordează subiecte de actualitate, în special din sfera social-politică, și se caracterizează prin adaptabilitate continuă: pamfletarii caută în permanență să-și adapteze discursul în funcție de subiectele tratate, de schimbările sociale și de evoluția limbajului. Totodată, trebuie subliniat și caracterul unilateral al expunerii pamfletarului, întrucât realitatea este prezentată doar dintr-o perspectivă, așa cum o vede pamfletarul. De asemenea, pamfletul se caracterizează prin umor, prin latura retorică a discursului, prin onestitate. În ceea ce privește limbajul propriu-zis al pamfletului, menționăm că acesta se caracterizează prin expresivitate sporită, violență și printr-un grad înalt al creativității. Totalitatea trăsăturilor pamfletului contribuie la crearea tonalității pamfletare și la construcția unei stilistici inconfundabile.

Cuvinte-cheie: *pamflet, trăsături, originalitate, expresivitate, violență verbală, creativitate.*

BASIC CHARACTERISTICS OF PAMPHLET DISCOURSE

The pamphlet is characterized by a series of features that individualize it in relation to other publishing species. In terms of form, we mention breviloquence – the pamphlet is a concise writing. The pamphlet addresses current topics, especially from the socio-political sphere, and is characterized by continuous adaptability: the pamphleteers constantly seek to adapt their discourse according to the topics covered, social changes and the evolution of language. At the same time, the one-sided nature of the pamphleteer's exposition must be emphasized, since reality is presented only from one perspective, as the pamphleteer sees it. Also, the pamphlet is characterized by humor, by the rhetorical side of the speech, by honesty. As for the actual language of the pamphlet, we note that it is characterized by increased expressiveness, violence and a high degree of creativity. All of the features of the pamphlet contribute to the creation of the pamphlet tone and the construction of an unmistakable style.

Keywords: *pamphlet, characteristics, originality, expressiveness, verbal violence, creativity.*

Discursul pamfletar se caracterizează printr-o serie de trăsături care îl individualizează în raport cu alte tipuri de discurs publicistic, conferindu-i o tonalitate specifică.

Întâi de toate, trebuie să menționăm că pamfletul nu are o formă precisă. Majoritatea definițiilor subliniază *brevilocvența* acestei specii: „un gând formulat scurt și concis", „o scriere din puține pagini, doar o pagină sau două" [1], „gen scurt" al literaturii [2 p.8], „dimensiunile în general restrânse" [3, p.326], „Referitor la forma pamfletului, o singură remarcă: concizia sa" [4, p.94]. De obicei, pamfletele sunt scurte, dar există și pamflete de proporții, foarte puține la număr, cum ar fi *Cimitirul Buna-Vestire* de T.Arghezi (200 de pagini), care reprezintă un mesaj protestatar împotriva putreziciunii societății, sau *Napoléon le Petit* de V.Hugo (130 de pagini), în care autorul îl atacă pe Napoleon al III-lea, numindu-l „ultimul dintre oameni", „criminal" și „furător" [5].

Pamflete de proporții

Autor	Titlul pamfletului	Volum (nr. de pagini)
T.Arghezi	Cimitirul Buna-Vestire	200 p.
V.Hugo	Napoléon le Petit	130 p.
d'Aubigné	Les Tragiques	9360 versuri
Bernanos	Les Grands cimetières sous la Lune	400+ p.
L.Rebatet	Décombres	700 p.

Sursa: elaborat de autoare

În *Le pamphlet des pamphlets* Courier scrie: „Șaisprezece pagini, sunteți pamfletar și mergeți la gara Sainte-Pélagie. Faceți de acestea șaisprezece sute și veți fi prezentat regelui" [1]. Autorul abordează raportul dintre forma pamfletului și receptarea acestuia de către contemporanii săi (sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea): orice scriere scurtă (mai ales când conținea o critică a autorităților) era dis-

prețuită, în timp ce scrierile de proporții, indiferent ce conțineau în ele, erau considerate lucrări valoroase. Pentru o scriere scurtă puteai fi trimis la închisoare, iar pentru o lucrare de proporții ți se aduceau laude și erai luat în seamă de rege.

O trăsătură esențială a pamfletului este *actualitatea* sa. Pamfletul tratează subiecte importante de la ordinea zilei, alimentând curiozitatea publicului dornic de a înțelege cum funcționează lucrurile în societate. Pamfletarul trebuie să reacționeze imediat și să-și exprime viziunea atâta timp cât subiectul este încă fierbinte și prezintă interes pentru public. Însă, datorită legăturii strânse cu realitatea imediată, pamfletul își pierde repede actualitatea, odată cu consumarea evenimentului. În acest sens, P.Șeicaru scria: „Articolele de ziar se ofilesc repede; ceea ce fusese ecoul vibrant al unor evenimente sau al unui moment de intensă încordare a spiritului public nu mai prezintă niciun interes, așa cum rămân, noaptea, vitrinele, după ce s-au stins luminile" [6, p.50]. Odată cu consumarea evenimentului pe care îl abordează, pamfletul devine istorie și nu mai prezintă un interes sporit. Dar pe de altă parte, datorită atributelor sale de ordin stilistic, pamfletul poate fi citit și peste ani, fiind interesant prin strălucirea sa verbală. Când ne referim la actualitatea pamfletului, presupunem nu doar actualitatea subiectelor abordate, ci și actualitatea limbajului. Pamfletul poate fi luat drept mostră de utilizare a limbajului la o anumită etapă, întrucât conține o varietate de elemente aparținând unor registre diferite: neologisme, cuvinte și expresii populare, regionale, familiare, argotice, frazeologisme, ocazionalisme, anglicisme etc., precum și numeroase lexeme ce denumesc persoane publice, localități, întreprinderi, organizații, publicații etc. Așadar, un pamflet nu poate fi înțeles în afara contextului extralingvistic, fără a determina la ce fapte se referă, ce persoane atacă și în ce condiții sociopolitice apare. Totodată, pamfletul rămâne interesant posterității grație valorii culturale și istorice a limbajului.

O altă trăsătură a pamfletului, care este legată de actualitatea sa, o reprezintă *adaptabilitatea*. Limbajul publicistic se află în dinamică, fiind în corespundere cu tendințele novatoare și urmărind întotdeauna să satisfacă așteptările publicului. Cercetătorul V.Vișinescu afirmă că mesajul presei „se află într-o mișcare permanentă de adaptare a principalelor structuri la cerințele economice și sociopsihoculturale ale momentului istoric respectiv" [7, p.V]. Specie publicistică de opinie, pamfletul caută să se adapteze necesităților și mentalității publicului, luând în considerare contextul social, politic, economic și cultural. Prin urmare, pamfletarii își ajustează textele atât din punctul de vedere al conținutului, urmărind să satisfacă așteptările publicului prin abordarea unor subiecte interesante și actuale, cât și din punctul de vedere al stilisticii, utilizând diverse mijloace de sporire a expresivității limbajului.

Totodată, adaptabilitatea ține și de statutul propriu-zis al pamfletului, de modul de receptare a acestuia de către societate: când pamfletul era considerat o scriere clandestină, pamfletarii redactau scrieri anonime pe care le răspândeau; în Epoca Medievală, când biserica avea o influență majoră asupra vieții sociale, pamfletul se infiltra în predici și scrieri religioase; în prezent, în situația în care pamfletul este strict monitorizat sau chiar interzis în presă, pamfletarii caută alte mijloace de exprimare, mai ales pe internet, care oferă variate posibilități de manifestare.

În opinia lui N.D. Cocea, „esențiala trăsătură a pamfletului este *sinceritatea* și onestitatea lui" [*apud* 8, p.18]. Sinceritatea este o trăsătură determinativă pentru pamflet, care îl face credibil pentru public: „Pamfletul, prin negativismul său fățiș, este întotdeauna sincer, calitate ce poate lipsi celor doi verișori ai săi, tableta și editorialul. Înjurătura este mereu sinceră, spre deosebire de laudă" [8, p.23]. Pamfletul dă impresia că autorul este foarte sincer și spune exact ce gândește și tot ce gândește. Atitudinea de indignare, de dispreț și batjocură față de obiectul pamfletizat nu pare a fi artificială, ci una cât se poate de naturală, iar modul de exprimare al pamfletarului – tăios și dur – conferă credibilitate discursului. Totodată, se pare că doar pamfletarul deține adevărul și încearcă din răsputeri să-l facă cunoscut publicului, astfel că cititorul este interesat să afle acest adevăr, pentru care pamfletarul se expune riscului făcând afirmații tari și directe.

Deosebit de importantă pentru un pamflet este *originalitatea* sa. Pentru a avea impactul scontat asupra publicului, pamfletul trebuie să fie original și să surprindă. Dacă în cazul altor specii publicistice există anumite șabloane de redactare (cum ar fi în cazul știrii sau al reportajului), în cazul pamfletului nu există repere de redactare. În acest sens pamfletul este considerat cea mai liberă specie publicistică – pamfletarul are libertate în exprimare, alegând mijloacele lingvistice după bunul său plac. Evident, această libertate nu este absolută, avându-se în vedere necesitatea respectării dreptului la imagine al persoanelor vizate.

De menționat că pamfletul se caracterizează, de asemenea, printr-o *dimensiune retorică*: pamfletarul ține un discurs prin care urmărește să convingă publicul, să reveleze un adevăr fundamental care să pară credibil.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.10(160)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.73-76

Pamfletarul se află în centrul scenei și încearcă, în mod foarte expresiv, să impresioneze publicul și să-i câștige încrederea și simpatia.

Caracteristică pentru pamflet este și *unilateralitatea* abordării. Pamfletarul prezintă situația doar dintr-un punct de vedere, așa cum o vede el. Pe de o parte, el încearcă să convingă că este sincer și spune adevărul, dar, pe de altă parte, acesta este doar adevărul său, care ar putea arăta altfel dacă ar fi privit din altă perspectivă. Pamfletarul nu prezintă argumente logice pentru a-și susține punctul de vedere, așa cum o face polemistul, de exemplu; lui îi este îndeajuns să-și pună în aplicare talentul de pamfletar înflăcărat, pentru a convinge prin „cuvinte", nu prin „idei".

Un pamflet nu poate exista fără *o doză de umor*, concretizată în lexeme și expresii ironice, sarcastice, grotești. Umorul înviorează receptorul și, prin aceasta, creează o legătură între emițător și receptor, făcându-l pe receptor să se simtă pe o undă cu pamfletarul și „complice" la ridiculizarea atacatului. Pamfletul reclamă un receptor avizat, care să poată citi printre rânduri și să poată descifra intențiile ironice ale autorului. Formele de comic specifice pamfletului, îndeosebi ironia și autoironia, necesită un anumit grad de inteligență pentru a fi decodificate. Comicul este o trăsătură fundamentală a pamfletului, fără de care textul ar deveni o simplă înșiruire de atacuri agresive. Datorită nuanțelor comice, violența verbală a pamfletului este atenuată și efectul lecturii este unul estetic. În mâinile unui pamfletar iscusit tonalitatea satirică și injurioasă devine un instrument de contracarare a răului și de instruire a societății în spiritul dreptății și adevărului.

Rezistența în timp a pamfletului se explică prin relevanța trăsăturilor sale de *limbaj*, care îl caracterizează cel mai bine și care îl diferențiază de alte specii publicistice: „El [pamfletul – *n.n.*] e capabil să reziste pe termen lung grație tocmai atributelor sale literare" [8, p.12]. Cercetătorul G.Vignoux, dimpotrivă, susține că pamfletul rezistă în timp mai degrabă datorită valorii sale istorice decât literare: „considerat ca un gen minor, condamnat la efemeritate, salvat uneori datorită la ceea ce reprezintă el din punct de vedere istoric, mai rar datorită eleganței stilului său" [9, p.283]. Chiar dacă valoarea istorică a pamfletului este de necontestat, fiind un document care certifică condițiile de viață și mentalitatea unei societăți într-un anumit punct istoric, considerăm totuși că tocmai grație limbajului său pamfletul reușește să se impună și să-și păstreze valoarea în timp.

Trăsătura de bază a limbajului pamfletar este *expresivitatea*. Având în vedere că presa cultivă emoția, este evident că expresivitatea este cea care asigură conectarea cu publicul și „supraviețuirea" textului în spațiul publicistic. Fiind o specie publicistică de opinie, pamfletul trebuie să fie atractiv, bogat din punct de vedere stilistic și cu un limbaj inovativ, întrucât urmărește să convingă, să seducă, să influențeze atitudinea receptorului față de anumite situații sau persoane. Pamfletarii mânuiesc un șir de mijloace prin care urmăresc să amplifice expresivitatea discursului și să fie convingători.

Pamfletul este terenul unde se întâlnesc tradiția și modernitatea, neologisme dintre cele mai sofisticate se învecinează cu arhaisme, regionalisme, cuvinte populare, argouri și ocazionalisme. Toate acestea au menirea să facă mesajul dinamic, expresiv, viu, pentru a prinde și surprinde publicul. Definitorie în acest sens este creativitatea pamfletarului, iscusința sa de a combina diferite tehnici de limbaj. Cu referire la limbajul mass-mediei, V.Ungureanu remarcă: „Un rol foarte important în difuzarea inovațiilor lexicale are presa, care este și un important factor cultural-educativ. Prin larga sa audiență, prin autoritatea pe care o impune, presa scrisă și audiovizuală ia parte la „educarea lingvistică" a publicului, dar și la diversificarea și difuzarea inovațiilor lexicale" [10, p.349]. Cercetătoarea subliniază în special rolul educativ al limbajului presei: datorită largii sale audiențe și autorității sale, presa educă publicul în plan lingvistic. Constatăm că pamfletele abundă în lexeme cu tentă negativă, elemente vulgare, triviale, care descriu persoane, împrejurări, realități și pamfletarii deseori sunt acuzați de exces de agresivitate în exprimare, lipsind în acest fel cititorul de dreptul la opinie. Evident, acuzarea pamfletarilor de agresivitate este fundamentată, întrucât mass-media trebuie să furnizeze modele de exprimare, pentru a cultiva o vorbire corectă în cadrul societății. Pe de altă parte, limbajul utilizat de pamfletari contribuie la conturarea tonului pamfletar al textului și la realizarea scopurilor pamfletului. În viziunea lui M.Hastings, mânia care stăpânește pamfletarul și-l face să ia penița în mână îndreptățește, de fapt, și scuză „neatenția" verbală și injuria [11]. Prin urmare, violența limbajului nu ar trebui considerată un defect al pamfletului, ci, dimpotrivă, o trăsătură definitorie. Tocmai limbajul vulgar, injurios, agresiv constituie o trăsătură distinctivă a pamfletului față de alte specii publicistice, iar impunerea restricției de a utiliza un astfel de limbaj ar lipsi pamfletul de substanță.

De asemenea, este de menționat faptul că pamfletul se caracterizează printr-un grad ridicat al creativității limbajului. Creativitatea se manifestă la toate nivelurile limbii, fiind deosebit de productivă la nivel lexico-

semantic, deoarece limba oferă o infinitate de posibilități de îmbinare a lexemelor. În acest sens este relevantă alternarea registrelor discursive, împrumuturile din alte limbi, formațiunile neologice, cuvintele inventate, jocul de cuvinte, numele de personaje, intertextul și diferite figuri de limbaj. Aceste mijloace de limbaj au rolul de a exercita o influență asupra receptorului, constituind niște chei de decodificare a mesajului. Datorită elementelor de creativitate a limbajului utilizate de pamfletar, publicul nu este doar un receptor pasiv, ci tinde să devină un emițător activ, participând la procesul de creare a limbii. Așadar, creativitatea în pamflet are următoarele finalități: de a comunica idei, intenții, atitudini și de a influența, de a seduce și de a manipula cititorul.

Parcurgerea celor mai relevante trăsături ale pamfletului ne confirmă dualitatea naturii sale: pe de o parte, actualitatea, senzaționalul și originalitatea îl încadrează în publicistica de opinie; pe de altă parte, ficționalitatea, plasticitatea limbajului și funcția estetică puternică îl apropie de literatură. Ca specie publicistică, pamfletul corespunde trăsăturilor de bază ale limbajului publicistic: accesibilitate, actualitate și noutate. În ceea ce privește accesibilitatea, discursul pamfletar se compune din elemente clare și cunoscute publicului, fiind evitate, de obicei, frazele complexe, cuvintele rar întâlnite, exagerarea neologismelor etc. Totodată, pamfletele veritabile necesită un anumit grad de cultură din partea receptorului, ironia fină, aluziile și alte figuri solicitând un efort de descifrare a mesajului. De asemenea, pamfletul este actual, el nu trăiește în afara contextului sociopolitic în care se naște. Anume strânsa legătură cu realitatea face ca viața unui pamflet să fie scurtă, pamfletul fiind în vigoare atâta timp cât este valabil referentul său. De asemenea, pentru a capta și a reține atenția publicului, pamfletul trebuie să vină cu o noutate, care constă atât în abordarea originală a unei probleme/situații, cât și în mânuirea dibace a limbajului. Trăsăturile de limbaj specifice îi conferă pamfletului literaritate și îi evidențiază funcția estetică, pamfletul transformându-se într-o operă cu valoare artistică și cu pretenții de autonomie.

În concluzie, putem menționa că totalitatea trăsăturilor pamfletului pe care le-am enumerat *supra* definesc genul ca atare și contribuie la crearea tonalității pamfletare. Specificitatea pamfletului rezidă tocmai în tonul său: pamfletul este violent, impulsiv, absolut, direct, se referă la un obiect concret (de cele mai multe ori o persoană cunoscută din spațiul public) și are scopuri răutăcioase (să distrugă adversarul, să-l ridiculizeze și să-și impună punctul de vedere). Brevilocvența, actualitatea, adaptabilitatea, sinceritatea, originalitatea, unilateralitatea, umorul, dimensiunea retorică, expresivitatea limbajului, violența verbală și creativitatea limbajului se numără printre cele mai importante trăsături ale discursului pamfletar, contribuind la construcția unei stilistici inconfundabile.

Referințe:

1. COURIER, L.P. *Pamphlet des pamphlets*. Disponibil: https://www.bmlisieux.com/litterature/courier/courie03.htm. [Accesat: 20.09.2022]
2. RĂDUȚĂ, M. *„Nici mănuși, nici milă." Trei pamfletari interbelici*. Editura Universității din București, 2013. 264 p.
3. IOSIFESCU, S. *Literatura de frontieră*. Ediția a II-a revăzută. București: Editura enciclopedică română, 1971. 408 p.
4. BELLENGER, Y. *Le pamphlet avant la pamphlet: le mot et la chose*. Disponibil: http://www.persee.fr/doc/caief_0571-5865_1984_num_36_1_1923. [Accesat: 22.09.2022]
5. HUGO, V. *Napoléon-le-Petit.* Disponibil: https://archive.org/details/napolonlepetit00hugouoft/page/2. [Accesat: 22.09.2022]
6. ȘEICARU, P. *Nicolae Iorga*. București: CLIO, 1991. 144 p.
7. VIȘINESCU, V. *Valori lexicale și stilistice în publicistica literară românească*. București: Albatros, 1981. 312 p.
8. MIHULEAC, C. *Pamfletul și tableta. Jurnalism sau literatură?* Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2009.
9. VIGNOUX, G. L'Argumentation pamphlétaire: effets de sens, effets de pouvoir. In: *Études littéraires*, 1978, no.11(2), p.283-297. Disponibil: https://www.erudit.org/fr/revues/etudlitt/1978-v11-n2-etudlitt2207/500464ar/. [Accesat: 22.09.2022]
10. UNGUREANU, V. Dinamica unităților lexicale în textul publicistic. În: *Colocviul Internațional „Filologie modernă: realizări și perspective în contextul european. Abordări interdisciplinare în cercetarea lingvistică și literă", ediția a VI-a* (coord. Inga Druță, Viorica Răileanu). Chișinău: Institutul de Filologie al AȘM, 2015, p.347-351.
11. HASTINGS, M. De la vitupération. Le pamphlet et les régimes du „dire vrai" en politique. In: *Mots. Les langages du politique*, 91/2009, p.35-49. Disponibil: http://journals.openedition.org/mots/19188. [Accesat: 22.09.2022]

Date despre autor:
Ana FERAFONTOV, doctorandă, Școala doctorală *Științe Umanistice*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: anaferafontov@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0413-6461

Prezentat la 07.11.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.10(160)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.77-81

CZU: 81`276.6:327 **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7473096**

INTERACȚIUNEA FUNCȚIILOR LIMBII CU LIMBAJUL DIPLOMATIC

Galina BOBEICĂ
Universitatea de Stat din Moldova

Obiectivul de bază al acestui articol este studiul limbajului diplomatic din perspectiva procesului de comunicare și observarea modului în care funcțiile limbajului descrise de Roman Jakobson se oglindesc în limbajul diplomatic, evidențiind *scopul* pe care aceste funcții le urmăresc. Totodată, acest articol se centrează pe aserțiunea potrivit căreia nicio activitate de ordin diplomatic nu este posibilă fără comunicare. Comunicarea și cunoașterea ca funcții generale ale limbii sunt esențiale în vederea stabilirii și menținerii relațiilor internaționale dintre state. Canalul de comunicare este de obicei oral (în timpul sesiunilor, întâlnirilor, interviurilor) sau scris (comunicate de presă, declarații, note verbale), care este transmis prin diverse dispozitive tehnice și resurse media.
Cuvinte-cheie: *limbaj diplomatic, eufemism, comunicare, funcțiile limbajului, mesaj, cod, context.*

INTERRELATION OF LANGUAGE FUNCTIONS WITH DIPLOMATIC LANGUAGE
The basic objective of this article is to analyse diplomatic language from the viewpoint of a comprehensive representation of the communication process and observe the manner the functions of the language described by Roman Jakobson are mirrored in the diplomatic language, highlighting the purpose these functions pursue. At the same time, this article focuses on the assertion that no diplomatic activity is possible without communication. Communication and knowledge, as general functions of language, are essential in order to establish and maintain international relations between states. The communication channel is usually oral (during sessions, meetings, interviews), or written (press releases, statements, note verbale), which is sent through various technical devices and media resources.
Keywords: *diplomatic language, euphemism, communication, functions of the language, message, code, context.*

Procesul de comunicare sau actul lingvistic este îndreptat de la *emițător* spre *receptor*. Pentru ca *mesajul* transmis să-și îndeplinească funcția de comunicare are nevoie de un *context* la care se referă, pe care destinatarul să-l poată percepe, care să fie verbal sau capabil de a fi verbalizat, de un *cod* comun atât emițătorului, cât și destinatarului, precum și de *contact*, legătura psihologică între cei doi, care le dă posibilitatea să stabilească și să mențină comunicarea. Fiecare dintre factorii constitutivi ai comunicării umane determină funcții diferite: emotivă, conativă, poetică, metalingvistică, fatică și referențială.

1. Funcția *emotivă* sau *expresivă* este generată de relația dintre emițător și conținutul mesajului. Primul participant al situației de comunicare, emițătorul, „brodează în culori" agreabile canavaua eufemismelor [1, p.74]. Utilizarea deliberată a eufemismelor ne propulsează în mod automat spre identificarea intenției sau scopului pe care emițătorul îl urmărește în situația de comunicare. Astfel, emițătorul recurge la un limbaj echivoc, deliberat eufemistic și implicit, construind un mesaj cu o anumită încărcătură expresivă, urmărind scopul de a influența sau a modela percepția receptorului. Această funcție vizează expresiile care relevă atitudinea emițătorului față de ceea ce vorbește, punându-i în evidență personalitatea ce iese sau tinde să iasă din anonimat. Expresivitatea limbajului diplomatic se manifestă prin utilizarea eufemismelor exprimate prin diverse mijloace stilistice. Generarea mijloacelor stilistice în procesul de constituire și exprimare a mesajului duce la dezvoltarea dimensiunii stilistice a textului/canalului de transmitere. Stilul, ca unitate fundamentală a dimensiunii stilistice, se manifestă în planul expresiei, dar se dezvoltă ca identitate specifică în interiorul raportului dintre *text* și *mesaj*, cu alte cuvinte – între planul expresiei și planul semantic al textului lingvistic. Astfel, prezența funcției emotive trădează atitudinea emițătorului față de ceea ce vorbește și se manifestă prin utilizarea eufemismelor exprimate prin diverse mijloace stilistice. Un exemplu în acest sens poate servi mesajul doamnei Maia Sandu, Președintele Republicii Moldova, la cea de-a 76-a sesiune a Adunării Generale a Națiunilor Unite: *Vedem din ce în ce mai multe* ***crize de securitate*** **(litotă)** *care apar în diferite părți ale planetei, iar într-o lume interdependentă, precum e cea în care trăim astăzi,* ***replicile lor pot fi resimțite pe tot globul*** **(metalepsă)**. *Când ne referim la regiunea noastră,* ***suntem serios preocupați de deteriorarea situației de securitate din zona Mării Negre*** **(metaforă);** sau exemplul excerptat din discursul Președintelui Joe Biden la cea de-a 76-a sesiune a Adunării Generale a Națiunilor Unite: *The future will belong to* ***those who give their people the ability to breathe free, not those who seek to suffocate their people with an iron hand*** **(metaforă/antiteză).**

2. Funcția *conativă* sau *de cunoaștere, persuasivă, injonctivă* este orientată predominant către receptorul mesajului și are tendința de a-l provoca sau de a-i impune ceva. Destinatarul intră în mod voit sau întâmplător în posesia mesajului transmis de către emițător. Emițătorul urmărește să-l influențeze pe receptor în sensul formării anumitor convingeri, impunerii punctului de vedere sau determinării unei anumite atitudini a destinatarului față de obiectul comunicării. Scopul funcției conative este de a persuada, de a schimba atitudinile și comportamentul asociat receptorului în conformitate cu convingerile sau scopul emițătorului.

Arta convingerii sau retorica este practica și studiul resurselor lingvistice care îi ajută pe diplomați să-și atingă obiectivele și presupune utilizarea tuturor resurselor limbajului pentru a convinge. Studiul retoricii se bazează în mod tradițional pe trei piloni:

a) pathos (gr. „emoție") – denumită în general „apel la emoții" și care include capacitatea de a angaja simpatia și imaginația publicului;

b) „logos" (gr. „cuvânt") – apelul la argumentul motivat, care implică alegerea plăcută a cuvintelor, utilizarea gândirii logice și argumentarea solidă *și*

c) „ethos" – care este un apel la caracterul bun al vorbitorului: credibilitatea, experiența, cunoștințele și autoritatea lui; autenticitatea intereselor și obiectivelor declarate și natura probelor lor sau, cu alte cuvinte – arta de a vorbi într-o manieră amiabilă, eufemistică.

Deci, dimensiunea eufemistică a limbajului diplomatic se află la intersecția patosului cu logosul, care rezultă în ethos. Dacă ar fi să ajustăm termenii tradiționali ai retoricii la realitatea de astăzi, am putea asuma că patosul se traduce prin „convingere ușoară", logosul prin „convingere dură", iar combinația celor două, împreună cu etosul, devine „convingere inteligentă".

Un exemplu al funcției conative creionat explicit în limbajul diplomatic poate servi apelul de îndemn al Președintelui Republicii Moldova, Maia Sandu, de a participa la alegerile parlamentare din 11 iulie 2021: *Cine poate face ordine în stat? Cine e în stare să conducă țara ca să o scoată din criză?* [2]. Această funcție servește la incitarea receptorului la acțiune, urmărindu-se un anumit răspuns din partea lui. În acest mod emițătorul încearcă să dirijeze, prin anticipare, reacțiile de răspuns ale receptorului. Receptorul, la rândul său, devine un participant activ la situația de comunicare, construindu-și propriul context interpretativ.

3. Funcția *poetică* sau *estetică, imaginativă* este orientată spre mesaj, care orientează limbajul spre sine, spre propria organizare. Mesajul reprezintă volumul de informații comunicate lingvistic sau, cu alte cuvinte, include datele transmise care intenționează să ofere un mesaj specific, particular acestor date. Mesajul se caracterizează prin coerență, cursivitate, claritate, fiind determinat de loc, de timp și de starea psihică a emițătorului. Funcția poetică pune accentul pe modul cum se spune, cum se vorbește și este orientată către profunzimea mesajului, privit în toată complexitatea lui. „Prin acțiunea funcției poetice, semnele lingvistice sunt selectate în legătură cu capacitatea lor de a se armoniza între ele sub aspectul strict al expresiei, din perspectiva unei estetici a limbii sau a textului" [3, p.13]. Deși se creează impresia că această funcție s-ar reduce nemijlocit la sfera poeziei sau a artei în general, Roman Jakobson consideră că această funcție este dominantă în limbajul uman, deoarece are capacitatea de a îmbrățișa întreaga comunicare umană [*apud* 3, p.15]. Funcția poetică a limbajului diplomatic se creionează în combinarea semnelor lingvistice selectate din planul paradigmatic al limbii în planul sintagmatic al textului, devenind concomitent o alegere lingvistică (semantico-sintactică) și stilistică. Într-un enunț precum: ***În ciuda manipulării masive*** *din partea unor* ***mijloace de informare în masă****, dar și din partea unor* ***politicieni din această țară****, cred că majoritatea moldovenilor sunt* ***suficient de inteligenți*** *pentru* ***a discerne adevărul de fals și pentru a lua decizii conștiente*** [4], combinarea semnelor lingvistice reprezintă o urmare intenționată, pregătită în mod conștient de către emițător prin însuși modul de selectare a semnelor lingvistice, optând pentru anumite semne lingvistice și pentru o anumită modalitate de combinare a acestora. Astfel, subiectul vorbitor optează din diferite motive pentru o categorie de semne lingvistice, fiind conștient de consecințele opțiunii sale asupra structurării textului. Operarea selecției și apoi combinarea în enunț a semnelor lingvistice este rezultatul emițătorului de a construi un mesaj profund, capabil să pună accent pe *ce* se spune, precum și pe *modul* în care este conceput acest mesaj. Prin urmare, combinarea semnelor lingvistice din enunțul de mai sus se află în legătură cu:

a) compatibilitatea semantico-sintactică reciprocă, intrând într-o relație sintactică de interdependență *manipulare din partea mijloacelor de informare în masă, dar și din partea unor politicieni din această țară*;

b) capacitatea relațiilor sintactice în care aceste semne intră pentru interpretarea lingvistică a unor raporturi extralingvistice: primul raport extralingvistic este exprimat lingvistic printr-o relație de dependență, prin in-

termediul locuțiunii conjuncționale *în ciuda manipulării masive (...) cred că majoritatea moldovenilor sunt suficient de inteligenți (...) pentru a lua decizii conștiente,* iar al doilea raport extralingvistic pune în evidență latura palpabilă a semnelor lingvistice și se stabilește între substantivul *manipulare* (ca influențare a opiniei publice printr-un ansamblu de mijloace, presă, radio etc., prin care, fără a se apela la constrângeri, acesteia i se impun anumite comportamente) și eufemismul *mijloace de informare în masă* (marcând obiectele realității de referință) care aparțin *unor politicieni din această țară.*

Solomon Marcus menționează că deopotrivă cu funcția poetică, orientată spre mesaj, ar putea fi investigată și *funcția perturbătoare*, fiind orientată asupra zgomotului semantic ce vine nu din exterior, ci din interiorul actorului angrenat în situația de comunicare, și asupra interpretării mesajului [5, p.30]. Potrivit liniei de gândire a lui Solomon Marcus, componenta zgomotului intervine în câmpul limbajului diplomatic referindu-se la tot ceea ce poate constitui sursa deteriorării sau denaturării, parțiale sau totale, a mesajului. Zgomotul semantic cauzează diferențe în interpretarea mesajului care duc la distorsionarea comunicării sau chiar la întreruperea ei. Funcția perturbatoare constă deci în orice acțiune care provoacă diferențe între mesajul trimis de emițător și cel ajuns la destinatar. Respectiv, această funcție poate afecta sensul și referentul mesajului, prin introducerea unor surse de ambiguitate semantică. Complexitatea și importanța acestei noi *funcții perturbătoare* constă din diverse surse de ambiguitate, imprecizie, neînțelegeri pe care codul sau eufemismul fie le poate conține în structura sa internă, fie le poate genera prin utilizarea sa socială. Academicianul român consideră pe bună dreptate că cercetarea acestei funcții este de o importanță majoră în limbajul diplomatic și în negocierile internaționale, întrucât una dintre sarcinile sale vizează investigarea diverselor tipuri de distorsiuni ale mesajului și posibilitatea de a le diminua sau de a le evita complet, iar dimensiunea eufemistică a limbajului diplomatic reprezintă o modalitate de atenuare a efectelor potențial ofensatoare.

4. Funcția *metalingvistică* permite controlul funcționării codului și urmărește înțelegerea corectă și completă a mesajului. Este important să observăm că funcția metalingvistică se referă la trei componente ale procesului de comunicare: codul (care vizează elementele din care se constituie mesajul), emițătorul și receptorul. În lucrarea „Comunicarea diplomatică" Solomon Marcus observă că „într-o investigație mai detaliată am putea defini încă două funcții, orientate către emițător și receptor: funcția de codificare și respectiv decodificare" [5, p.30]. Cercetătorul susține că aceste funcții sunt foarte importante în timpul întâlnirilor organizațiilor internaționale, unde „schimbarea codurilor și procesele de traducere au loc frecvent" [*Ibidem*].

Diplomații utilizează eufemismele în calitate de coduri pentru încriptarea mesajului implicit în scopul construirii sensului ascuns. Întrucât „orice comunicare nu este un proces linear", este primordial să se țină cont atât de volumul informației care se ascunde în spatele acestor coduri, cât și de informația implicită. Respectiv, receptorul, în baza cunoștințelor pe care le posedă, are sarcina „să decodeze atât mesajul explicit, cât și cel implicit" [6, p.76]. Astfel, funcția metalingvistică servește pentru evaluare și interpretare, centrându-și atenția asupra modului în care trebuie decodate eufemismele utilizate. Chiar dacă, pentru început, prezența acestor coduri conferă un caracter echivoc limbajului diplomatic, în urma unei decodări conștiente sensul termenilor pe care i-au înlocuit se va recupera în totalitate. Totodată, acestui sens i se va adăuga și intenția emițătorului de a evita și a modela realitatea. Funcția metalingvistică a limbajului diplomatic, fiind îndreptată spre evaluare și comentariu asupra limbajului folosit, poate fi observată în conferințele de presă, interviuri, glosare de termeni diplomatici sau în situațiile când codul nu este înțeles. Invocăm în această ordine de idei interviul în care Președintele Federației Ruse, Vladimir Putin, a fost întrebat de către un jurnalist NBC dacă este un asasin: *Mr. Putin, are you a killer?* Drept răspuns, Putin a zâmbit. Zâmbetul în această situație de comunicare poate fi perceput drept un cod care ascunde în spatele său o realitate dură, dar care este folosit cu scopul de a ascunde această realitate, de a se evita un răspuns prompt, de a câștiga timp pentru formularea unui răspuns evaziv și echilibrat sau (de ce nu?) de a păstra armonia și buna înțelegere în timpul situației de comunicare. Funcția metalingvistică se reflectă mai cu seamă în argumentele invocate de către președintele rus, după o scurtă pauză: *De-a lungul mandatului meu, m-am obișnuit cu* ***atacuri din tot felul de unghiuri*** *și din* ***tot felul de zone****, sub* ***toate tipurile de pretext și motive****,* ***la diferite calibre*** *și* ***înverșunări*** *și nimic nu mă surprinde.*

5. Funcția *fatică* este cea prin care limbajul diplomatic asigură menținerea contactului lingvistic între interlocutori și este orientată spre text/contact. Pentru realizarea și menținerea comunicării este important să se stabilească o conexiune nu doar de ordin fizic, ci și o conexiune de ordin psihologic. Funcția fatică verifică funcționarea canalului și servește la stabilirea, menținerea sau întreruperea contactului ori comunicării, asigurând o cale coerentă de comunicare între emițător și receptor.

6. Funcția *referențială* sau *denotativă, cognitivă*, orientată spre context sau spre semnificația mesajului, este preocupată de conținutul obiectiv al mesajului transmis. Această funcție este cea prin care se dezvăluie conținutul referențial al mesajului, adică modul de folosire a limbajului pentru exprimarea unei realități, acel ceva din lumea exterioară discursului la care mesajul face referire, așa cum o percepe emițătorul. Funcția referențială a limbajului diplomatic se regăsește în transmiterea de informații, făcând trimiteri la context și stabilind referentul. Interlocutorii situației de comunicare trebuie să se asigure de echivalența contextului comunicării, sau, cu alte cuvinte, dacă funcția referențială este identică. Această necesitate se explică, de exemplu, în efortul de a ajunge la un acord general cu privire la ceea ce se înțelege prin termenii *agresiune* sau *libertate*.

Analizând minuțios modul de corelare a funcțiilor limbajului conform câmpului semiotic al lui Roman Jakobson cu limbajul diplomatic, constatăm că acestea se influențează în mod constant și reciproc, respectiv optimizarea simultană a tuturor funcțiilor ar fi nejustificată, iar stabilirea unei ierarhii de importanță nu este deloc ușoară. Prin urmare, considerăm că identificarea unei ponderi de importanță a funcțiilor limbajului diplomatic pentru anumite categorii de procese de comunicare ar fi mai utilă și mai bine argumentată.

În majoritatea cazurilor, diplomații folosesc un limbaj neobișnuit, eufemistic, eclectic, care scoate în evidență în mod pregnant funcția expresivă a limbajului și creionează voalat sentimentele emițătorului față de problema dezbătută. Considerăm totuși că în raportul emițător-receptor funcția conativă are prioritate față de cea expresivă din simplul motiv că încearcă să influențeze și să modeleze gândurile receptorului. Totodată, funcția conativă este un instrument puternic de persuadare și câștigare a sprijinului public, în special în perioada actuală a revoluției informaționale. Însă puterea funcției conative este diminuată sau, mai cu seamă, modificată de pluralitatea codurilor sau de utilizarea sistematică a expresiilor eufemistice în limbajul diplomatic. Deseori, rolul funcției poetice este reliefat și intensificat de importanța mesajului ca valoare în sine. Să amintim în această ordine de idei faimosul discurs al generalului Charles de Gaulle din 18 iunie 1940, care a pus bazele organizării rezistenței franceze împotriva Germaniei în timpul celui de al Doilea Război Mondial și care, datorită impactului pe care l-a avut, este considerat unul dintre cele mai importante discursuri din istoria Franței.

Deși este dificil să realizăm o ierarhie generală de importanță a acestor funcții, considerăm totuși că funcția care are prioritate față de celelalte funcții în limbajul diplomatic și care are un rol privilegiat este cea fatică. Prioritatea funcției fatice prezumă păstrarea contactului în orice condiții, ceea ce este, de fapt, esența diplomației. Drept exemplu poate servi dialogul din timpul războiului rece dintre SUA și URSS, când „telefonul direct între președintele SUA și cel al URSS era vital pentru prevenirea declanșării unui război nuclear din cauza unei neînțelegeri sau comunicări defectuoase între cele două superputeri" [7, p.149]. Acest „fir roșu" stabilit între președinții SUA și URSS a dovedit că condiția fundamentală a păcii este păstrarea contactului cu toți partenerii, independent de atitudinea și comportamentul acestora. Cel mai periculos semn al deteriorării relațiilor diplomatice este încetarea funcționării canalelor de comunicare internațională. Astfel, păstrarea păcii este, în mare măsură, arta de a menține dialogul dintre state în stare funcțională. Funcția fatică urmărește scopul de a găsi formulări care evită să ofenseze și sunt acceptabile pentru toate părțile. Această abilitate diplomatică permite găsirea unui anumit consens atunci când părțile aflate în proces de negociere nu pot ajunge la un acord comun. Importanța funcției fatice în limbajul diplomatic este argumentată și de faptul că dialogul bilateral și multilateral reprezintă pentru diplomați o formă preferată de soluționare a conflictelor pe cale pașnică, care recurge la resursele de negociere urmărind scopul de identificare a instrumentelor necesare pentru sprijinirea avansului decisiv al proceselor politice de rezolvare a conflictelor *prelungite*, *înghețate sau nu*, din vecinătatea estică – zona Mării Negre: *Our* ***discussion was frank, but necessary****. Allies and Russia hold* ***fundamentally different views****. But we are* ***committed to continuing our dialogue****. Without dialogue, we cannot solve our* ***differences*****.**

În perioada actuală, menținerea contactului devine din ce în ce mai dificilă, contrar asertiunilor potrivit cărora dezvoltarea tehnologiilor informaționale contribuie esențial la menținerea relațiilor diplomatice și la evoluția diplomației digitale. Concomitent cu dezvoltarea fulminantă a tehnologiilor informaționale au apărut, la fel de fulminant, și anumite grupări teroriste care reprezintă pentru lumea contemporană o adevărată amenințare. În condițiile în care între președinții marilor puteri și creierul mișcărilor teroriste nu există niciun fel de contact („telefon roșu"), funcția fatică pierde din valoare. Odată cu deteriorarea funcției fatice se diminuează sau uneori se reduce la zero și funcția metalingvistică, tocmai pentru că ambele se află într-o reciprocitate deosebit de puternică; iar diminuarea funcțiilor limbajului determină crize nu doar de comunicare, dar și politice.

Voltaire afirma: „Când un diplomat spune *da*, a subînțeles *poate*; când spune *poate*, a subînțeles *nu;* iar când spune *nu*, atunci nu este diplomat". Această aserțiune ne dovedește faptul că mesajul diplomatic este

perceput drept un cod care urmăreşte scopul de a fi recepţionat agreabil, fără a stârni efecte secundare nedorite care ar ofensa demnitatea sau ar deteriora buna înțelegere. Această perspectivă de evaluare a importanței funcțiilor limbajului diplomatic accentuează valoarea funcției metalingvistice (evidențiate de Roman Jakobson) deopotrivă cu funcția de codificare și decodificare orientată către emițător și receptor (potrivit lui Solomon Marcus). În procesul de decodificare și, respectiv, de percepere a mesajului pot interveni anumite obstacole, determinate de zgomotul semantic care se raportează la funcția de perturbare și care conferă limbajului diplomatic caracteristica de a fi un limbaj imprecis și echivoc. Această imprecizie se manifestă prin prezența termenilor generali, ambigui, neclari sau polisemantici, ceea ce exprimă, de fapt, dimensiunea eufemistică a limbajului diplomatic. Ambiguitatea și generalitatea sunt presupoziții de bază ale limbajului diplomatic, contribuind la buna desfăşurare a relațiilor internaționale.

O altă funcție a limbajului diplomatic, analizată de către Solomon Marcus în lucrarea „Diplomatic Communication", care merită a fi luată în considerare în cercetarea noastră, este cea terapeutică sau de observare, îndreptată spre un al treilea participant la situația de comunicare, și anume – asupra *observatorului*. Potrivit liniei de gândire a savantului român, relațiile de prietenie dintre participanții la comunicare nu sunt tranzitive, întrucât „A ar putea fi în relații bune cu B, iar B cu C, dar aceasta nu implică faptul că A ar fi în relații bune cu C" [8, p.546]. Solomon Marcus preia componenta observațională și funcția terapeutică sau de arbitraj corespunzătoare acesteia, pentru a le include în structura generală a procesului de comunicare diplomatică. Prin urmare, în situația în care cei doi participanți la comunicare nu ajung la un consens, se apelează la un al treilea participant, care are funcția de intermediere sau de arbitrare. Este important să menționăm că o mare parte a comunicării diplomatice se referă la asemenea intermedieri din motiv că *observatorul* se află în afara conflictului și are o viziune diferită asupra problemei existente între cei doi participanți. Într-o asemenea situație, funcția terapeutică urmărește scopul de a preveni declanșarea unui conflict sau de a realiza o înțelegere între două sau mai multe părți adverse. Rolul major al funcției terapeutice se manifestă prin modul în care comunitatea diplomatică monitorizează evenimentele de ordin politic din alte țări. Delimitarea și, respectiv, stabilirea unei ponderi de importanță dintre funcția terapeutică și cea metalingvistică nu este deloc ușoară, tocmai din motiv că influența lor reciprocă este deosebit de puternică.

În prezent lumea se află într-o perpetuă schimbare care se manifestă prin pași rapizi. Se consideră că diplomația este o activitate dinamică și deschisă schimbărilor, ceea ce implică, printre altele, o mobilitate mare a vocabularului diplomatic. Astfel, esența și practicile diplomatice se modelează în dependență de natura schimbătoare a lucrurilor. Epoca democrației a adus presiuni pentru o diplomație deschisă și transparentă, negocieri și tratate. Drept rezultat, atât caracterul diplomatic cât și mijloacele tradiționale de politică externă și-au schimbat forma, în timp ce funcțiile de bază ale diplomației au rămas aceleași. Astfel, statele și reprezentanții lumii diplomatice interacționează în mod constant pe arena mondială bazându-se pe noile resurse ale diplomației publice.

Referințe:

1. ZBANȚ, L. Analiza categoriei intensității prin prisma categoriilor funcțional-semantice de bază ale discursului. În: *Limbaj și Context*, 2012, anul IV, vol.I, p.67-75.
2. Apelul Maiei Sandu către locuitorii din Chișinău, 2021. Disponibil: https://www.youtube.com/watch?v=Y3dmZxldB-g [Accesat: 8.07.2021].
3. IRIMIA, D. *Structura stilistică a limbii române contemporane*. București, 1986. 261 p. OCLC 17621320
4. Editorial semnat de Ambasadorul Britanic Steven Fisher pentru Ziarul de Gardă, cu titlul *Poate o misiune diplomatică să comenteze procesele electorale din Republica Moldova?,* 2021. Disponibil: https://www.zdg.md/blog/editoriale/poate-o-misiune-diplomatica-sa-comenteze-procesele-electorale-din-r-moldova/?fbclid=IwAR0MIUzl1c8BYI-FMN5SlmMocIO9LLx6Faj-g9jzugKJrDsvwDHRDmGOJEQ [Accesat: 7.07.2021].
5. MARCUS, S. Diplomatic Communication. In: *Revue Roumaine de Linguistique*, 1981, no.1, p.25-35.
6. ROȘCOVAN, N. *Dimensiunea Intertextuală a Editorialului în limbile română, engleză și franceză*. Chișinău, 2018. 203 p.
7. MARCUS, S. *Paradigme universale*. Pitești, 2005. 316 p. ISBN 973-697-579-7
8. MARCUS, S. Dialogue Faced with Simulation. A Semiotic Aproach to Dialogue within International Organizations. În: *Revue Roumaine de Linguistique*, 1980, no.5, p.545-549.

Date despre autor:
Galina BOBEICĂ, doctorandă, Școala doctorală *Științe Umanistice*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: galina.bobeica@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-7235-3281

Prezentat la 05.10.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.10(160)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.82-86

CZU: 82.09 DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7473114

NARATORI ȘI REGIMURI NARATIVE

Carolina GABURA

Universitatea de Stat din Moldova

Regimul narativ este un ansamblu de convenții și de reguli care, organizându-se ierarhic, într-un sistem, determină codul narativ și, în același timp, o manieră specifică de enunțare. Naratorul și discursul său sunt, indiscutabil, niște convenții fundamentale pentru instituirea regimului narativ heterodiegetic ori homodiegetic. Regimul heterodiegetic este instaurat de un narator heterodiegetic, care prezintă lumea romanescă din perspectiva din „spate" și/ori din „afară", reprezentând un centru de orientare pentru cititor. Regimul homodiegetic este instituit de un „eu" homodiegetic care în cadrul acțiunii are rol de protagonist, martor ori reporter al ceea ce se narează și care reflectă evenimentele din perspectiva „odată cu". În acest fel, în dependență de rolul naratorului în acțiune, centrul de orientare se situează diferit, ceea ce atribuie regimului narativ un specific aparte.

Cuvinte-cheie: *narator, perspectivă, centru de orientare, omniscientă, obiectivitate, subiectivitate, regim narativ.*

NARRATORS AND NARRATIVE REGIMES

The narrative regime is a set of conventions and rules that, being organized hierarchically in a system, determine the narrative code and, at the same time, a specific manner of enunciation. The narrator and his discourse are, indisputably, fundamental conventions for the establishment of the heterodiegetic or homodiegetic narrative regime. The heterodiegetic regime is established by a heterodiegetic narrator, who presents the novelistic world from the „behind" and/or „outside" perspective, representing a center of orientation for the reader. The homodiegetic regime is established by a homodiegetic „I" who, within the action, has the role of protagonist, witness or reporter of what is being narrated and who reflects the events from the „along with" perspective. In this way, depending on the role of the narrator in the action, the center of orientation is located differently, which gives the narrative regime a special specificity.

Keywords: *narrator, perspective, center of orientation, omniscience, objectivity, subjectivity, narrative regime.*

Lumea ficțională se construiește sub semnul convențiilor care stau la baza regimului narativ − naratorul și discursul său. Coerența și plauzibilitatea acesteia sunt legitimate, într-o măsură mai mare sau mai mică, de intenția autorului de a-l face pe cititor să creadă în adevărul lucrurilor povestite, „mai precis, să-l facă să creadă în ele într-un mod obscur care nu exclude, ci presupune convingerea conștientă că nimic din cele spuse nu s-a întâmplat. El va trebui mai apoi să ridice un zid al povestirii, care desparte lumea enunțării (cea ai cărei cetățeni sunt el și ascultătorii săi) de lumea diegetică și s-o prezinte pe a doua ca pe o variantă exemplară și esențială a celei dintâi" [1, p.15].

Acceptarea sau cel puțin reperarea sistemului de convenții de care am vorbit mai sus îl determnă pe autor să facă din start alegeri obligatorii privind tipul enunțătorului (al naratorului) și privind perspectiva narativă, alegeri ce implică, inerent, instaurarea unui sau altui regim narativ.

Naratorul este o imanență a operei narative. Tz.Todorov subliniază, pe bună dreptate, că „nu există povestire fără povestitor" [2, p.73]. Acesta este, bineînțeles, o convenție, reprezentând instanța intermediară între autor și istoria romanescă relatată, și, totodată, este instanța de discurs. În această dublă ipostază naratorul se manifestă ca o portavoce a scriitorului: prin mijlocirea lui autorul se adresează cititorului, comunicându-i evenimente și acte ficționale. Al.Călinescu, citându-l pe W.Kayser, atrage atenția că „în orice roman autorul se metamorfozează pentru a face credibile minciunile sale", este vorba, prin urmare, de o convenție absolut necesară ce asigură acea „independență (firește și ea convențională) a universului fictiv" [3, p.35].

Bineînțeles, o atare „independență" convențională este asigurată de către narator, care trasează linii demarcaționale între lumea ficțională și cea reală, întreținând, în același timp, „iluzia literară", adică a verosimilității, ce reprezintă, după P.Bourdieu, „condiția rămasă aproape tot timpul neobservată a plăcerii estetice care este întotdeauna, fie și doar în parte, plăcerea de a juca jocul, de a lua parte la ficțiune, de a fi într-un acord deplin cu presupozițiile jocului" [4, p.449].

Naratorul își exercită aceste prerogative în două moduri: 1) neparticipând la acțiune în calitate de actor (în cazul dat el este numit heterodiegetic) sau 2) evoluând în povestire și ca pesonaj de acțiune (în acest caz el este numit homodiegetic).

Participarea sau nonparticiparea enunțătorului la evenimentele narate determină relațiile lui specifice cu personajele și cu universul ficțional, ceea ce implică, fără îndoială, și regimuri narative diferite. În concepția lui G.Genette, „disocierea dintre personaj și narator (N≠P) definește în mod evident (şi chiar tautologic) regimul narativ heterodiegetic, după cum identitatea lor riguroasă (N=P) definește regimul homodiegetic [5, p.147].

Cu siguranță, regimul narativ heterodiegetic este instituit de un eu narant impersonal ce se situează în afara diegezei și povestește la persoana a III-a. Se creează iluzia că cititorul asistă la desfăşurarea unui spectacol al cărui regizor rămâne în culise, invizibil. N.Manolescu notează că acest tip de narator „se află totdeauna de altă parte a baricadei decât personajele, evenimentele și simțirile lor, înfăţişează o lume care există în afara lui și poate fi foarte bine închipuită și în absența lui" [6, p.44]. În aceste condiții lumea ficțională este prezentată prin viziunea „din spate" (conform terminologiei lui J.Pouillon, preluată de Tz.Todorov). Bineînțeles, adoptând o atare perspectivă (numită de G.Genette „focalizare"), naratorul heterodiegetic cunoaște mai mult decât personajele de acțiune. Drept urmare, funcțiile sale de bază – de reprezentare și de control – sunt exercitate într-un mod aparte. Controlul pe care îl efectuează el asupra intrărilor și ieşirilor în/din acțiune este adeseori deosebit de sever, transformându-se într-un regim tiranic. Recurgând la omnisciență, una dintre strategiile sale caracteristice, naratorul heterodiegetic își permite intruziuni abuzive în interioritatea (în subiectivitatea) lor: adeseori el intervine pe parcursul narațiunii cu lungi și obositoare comentarii ce explică psihologia, comportamentul, viziunile personajelor implicate în evenimente.

E răspândită opinia că strategia omniscienței, care constă în simularea de către narator a unei cunoașteri absolute, imprimă regimului o tentă de obiectivitate. „Mitul omniscienței absolute, apreciază Gh.Glodeanu, oferă iluzia unor puteri absolute, a stăpânirii depline a mecanismelor sociale și psihologice" [7, p.22]. Naratorul omniscient creează impresia că deține toate informațiile, că știe totul despre faptele relatate. El se manifestă drept „un demiurg în lumea imaginarului" [*Ibidem,* p.22] care „creează iluzia vieții obiective" [*Ibidem*]. Luând ca reper acest fapt, criticul Gh.Glodeanu consideră regimul în cauză cod narativ obiectiv. Respectiv, proza în care narează un eu heterodiegetic el o califică drept model narativ obiectivat.

După noi, obiectivitatea narațiunii heterodiegetice este ceva foarte relativ. În primul rând, de multe ori, amestecurile abuzive ale naratorului omniscient în interioritatea personajelor sunt nu atât o probă a obiectivității, cât a subiectivității lui. În al doilea rând, practica literară demonstrează că omnisciența atestă fațete diferite, deci și obiectivitatea pe care o comportă ea are un caracter diferit. Astfel, se poate observa că uneori omnisciența este moderată sau chiar minimă. De exemplu, în romanul *Castelul* de F.Kafka sunt utilizate succesiv ambele tipuri de omnisciență. În cazurile în care omnisciența este moderată sau minimă, comentariile de „atotștiutor" ale naratorului heterodiegetic sunt mai puțin izbitoare. Or, în consecință, impresia de obiectivitate sporește, iar regimul narativ devine mai obiectivat.

De notat că specificul regimului narativ depinde și de atitudinile afective ale naratorului, de limbajul uzitat de acesta. Bineînțeles, atunci când naratorul adoptă un discurs sobru și imparţial, auster din punct de vedere emotional, și prefigurează lumea ficțională ca o alternativă a lumii reale, în care evenimentele se desfășoară conform unei cauzalități riguroase, narația lui este, cu preponderență, obiectivă. Ilustrativă în această ordine de idei este narațiunea în *Ion* de L.Rebreanu. Când însă eul narant adoptă un discurs emoțional, exteriorizându-și, într-o măsură mai mare sau mai mică, trăirile, sentimentele, atitudinile, narația, fără îndoială, se subiectivează. Subiectivitatea e și mai evidentă când eul exprimă atitudini lirico-afective revelatoare și evocă lumea printr-o prismă poetică, făcând uz de un limbaj uşor metaforizat, marcat de plasticitate, armonie și muzicalitate, cum e în *Creanga de aur* de M.Sadoveanu. În atare cazuri regimul narativ capătă o pronunțată tentă lirică.

Așadar, obiectivitatea narațiunii heterodiegetice este, uneori, îndoielnică, iluzorie. Atitudinile specifice ale naratorului față de personajele sale și față de lumea pe care el o modelează sporesc subiectivitatea relatării, pe care s-ar părea că o contestă. Nu sunt oare contrafăcute și nefirești intruziunile lui autoritare în psihologia personajelor sale? Este oare totdeauna credibil naratorul heterodiegetic? Bineînțeles, nu. Cu toate acestea, cititorul, printr-un acord tacit, acceptă regimul pe care îl impune ca pe un dat firesc.

La o analiză atentă, observăm că omnisciența maximală îi permite naratorului heterodiegetic să devină pentru cititor un centru de orientare. Potrivit lui J.Lintvelt, centrul de orientare constituie „poziția imaginară pe care cititorul o ocupă în plan perceptiv-psihic, pe plan temporal și pe plan spațial" [8, p.48]. Prin urmare, cititorul este silit să cunoască lumea ficțională prin optica dilatată, dar monovalentă a eului narant. Dimpotrivă, când omnisciența este moderată, centrul de orientare se situează în unul dintre personaje. În situația dată, naratorul omniscient se contopește cu eul unuia sau, succesiv, al mai multor personaje și prezintă evenimentele

românești prin prisma sensibilității și a spiritului lor de observație. Bunăoară, în *Concert din muzică de Bach* de H.Papadat-Bengescu „narațiunea surprinde evenimentele pe măsură ce personajul le descoperă, le luminează, lăsându-le câteodată să suporte mai multe interpretări, între care martorul însuși nu se poate hotărî să opteze" [9, p.115]. Personajele care-și asumă acest rol, numite reflectori, sunt Mini și Nory. Lucide, mereu curioase și perspicace, ele asistă la căderea spectaculoasă a măștilor ce ascund adevărata identitate a membrilor clanului Halipa. Astfel, cititorul participă la un subtil joc al aparențelor și esențelor, care-l face adeseori să rămână în incertitudine, fiind incapabil să opteze pentru o anumită soluție.

Așadar, naratorul își limitează dreptul de a comenta, nerezervat, evenimentele ficționale, acordând acest privilegiu personajelor-reflectori. Drept urmare, viziunea lui, unică și atotcuprinzătoare, se scindează în mai multe optici, restrânse, limitate, dar firești, ceea ce personalizează, oarecum, regimul narativ.

Alteori, centrul de orientare nu se situează nici în narator, nici în personaje. Aceasta se întâmplă atunci când eul narant adoptă viziunea „din afară", prin mijlocirea căreia el înregistrează detașat ceea ce se întâmplă în lumea ficțională. Naratorul se identifică parcă unei camere de luat vederi ce se plimbă în universul fictiv, fixând totul meticulous. Faptul subliniază caracterul impersonal al narației și, respectiv, al regimului narativ.

În cazurile în care naratorul este homodiegetic, deci el figurează în diegeză ca actor, exercitându-și nu doar funcțiile de reprezentare și de control, care țin nemijlocit de prerogativele sale de eu narant, dar și cele de acțiune și de interpretare, se instituie un alt regim narativ − homodiegetic. Specificul acestui regim este determinat, în principal, de statutul naratorului care povestește la persoana I, din perspectiva numită de J.Pouillon și de Tz.Todorov „cu", iar de G.Genette – „focalizare internă". Prezentate din perspectiva dată, evenimentele apar în scrierea epică așa cum le-a cunoscut și le-a trăit personal enunțătorul, fie cum i-au fost povestite de cineva. Oricum, acesta știe atât cât e omenește posibil, fapt ce imprimă o mai mare autenticitate narației lui. Să ne amintim că pentru Camil Petrescu autenticitatea înseamnă evitarea „arbitrariului", a „contradicțiilor grave" și a artificiilor pe care le implică simularea cunoașterii absolute. După el, calea de a le evita e doar una: „Să nu desciu decât ceea ce văd, ceea ce înregistrează simțurile mele, ceea ce gândesc eu…Aceasta-i singura realitate pe care o pot povesti…Dar aceasta-i realitatea conștiinței mele, conținutul meu psihologic… Din mine însumi eu nu pot ieși. Orice aș face, eu nu pot descrie decât propriie mele senzații, propriile mele imagini. Eu nu pot vorbi onest decât la persoana I" [10, p.27]. Evident, lumea evocată dintr-o astfel de perspectivă, a unui eu care, propunându-și să vorbească „onest", refuză omniscienta, este filtrată, într-o măsură mai mare sau mai mică, prin conștiința lui individuală și subiectivă. Totodată, această lume este răsfrântă prin optica lui personală care se dovedește a fi restrânsă și fragmentară: naratorul homodiegetic, spre deosebire de cel heterodiegetic, nu are, de obicei, o viziune a întregului, el insistând asupra detaliilor și momentelor particulare din care se constituie experiențele sale existențiale. Cu toate acestea, dacă optica cu care vine el se remarcă prin sensibilitate, inteligență și originalitate, amprenta individualității sale asupra celor povestite formează un fel de „liant" care recuperează fragmentarismul.

De notat că o atare amprentă a individualității (dar și a subiectivității) naratorului asupra lumii ficționale are o pregnanță diferită în funcție de rolurile lui diegetice: de protagonist, martor sau reporter. În consecință, regimul narativ, de la un caz la altul, capătă nuanțe diferite.

Naratorul care evoluează ca protagonist, bunăoară Ștefan Gheorghidiu din *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, povestește despre evenimente la care a participat nemijlocit. El constituie în narațiune centrul de orientare, deoarece știe mai mult despre evenimentele narate decât celelalte personaje. Totuși, el nu cunoaște cu exactitate decât ceea ce se întâmplă în propriul său for interior, de aceea nu-și permite să aserteze categoric privitor la gândurile, reacțiile, atitudinile personajelor, chiar dacă uneori le intuiește în profunzime. Or, el își exercită funcția de interpretare moderat, neostentativ și de pe poziția muritorului de rând, ceea ce umanizează narația și obiectivează regimul narativ.

Într-un mod asemănător își exercită acest narator și funcția de control. Controlul lui asupra eșafodării materialului romanesc nu este deloc tiranic ca cel al naratorului heterodiegetic. Regia lui, destul de liberă, decurge adeseori sub semnul impulsurilor conștiinței și memoriei sale, involuntare sau afective, având o motivație psihologică. De exemplu, fluxul memoriei și al conștiinței, la care recurge frecvent, prezintă o curgere spontană și uneori chiar haotică de fapte, impresii, trăiri.

Cu mult mai activ, uneori inventiv și spectaculos, își realizează naratorul-protagonist funcția de reprezentare. **Ce** și **cât** vede el, **cum** percepe el realitatea determină dimensiunile și esența lumii evocate, căci, după cum menționează K.Friedman, și, pe urmele ei, F.K. Stanzel, naratorul „în calitate de persoană care evaluează,

care simte, care privește" ne transmite o imagine a lumii așa cum o trăiește el, nu așa cum este aceasta în realitate" [11, p.35]. Substanța acesteia o formează, de obicei, experiențele lui personale, trăite parcă pe viu, în raport cu alte experiențe, individuale sau colective. Un rol aparte în configurarea imaginii evenimențiale îi revine privirii lui care selectează și reține fapte, detalii, dându-le relief de prim-plan sau de plan secund. Mobilitatea unei atare priviri, despre care vorbește S.Iosifescu într-un studiu al său (*Mobilitatea privirii. Narațiunea în secolul al XX-lea*), mărește dinamismul conținutului narativ. Iar relevanța artistică a privirii, concretizată în viziuni și imagini, precum și coloratura ei afectivă inconfundabilă (de exemplu: umoristică în *Amintiri din copilărie* de I.Creangă, ironico-sarcastică în *Craii de Curtea-Veche* de M.Caragiale, lirico-sentimentală în proza lui Z.Stancu) conferă expresivitate universului conturat și totodată imprimă o notă distinctă regimului narativ.

Privirea în sensul la care ne-am referit are o accepție vădit largă, incluzând și noțiunea de punct de vedere. Unii exegeți, printre care se înscrie J.Lintvelt, reduc punctul de vedere la perspectiva narativă. Alții, cum ar fi S.Iosifescu, E.Ţau [11], nu admit asemenea reducție, distingând între punct de vedere ca apreciere, ca înțelegere a lucrurilor. Găsim concepția în cauză pertinentă și subscriem la ea, pentru că ne ajută să vedem problema regimului narativ în complexitatea ei și sub aspecte noi. Se știe că regimurile narative de bază – heterodiegetic și homodiegetic, pe care le-am diferențiat pornind de la tipul naratorului și perspectiva narativă, cunosc, la rândul lor, diverse varietăți: liric, umoristic, fantastic etc. Acestea se conturează, nu în ultimul rând, în funcție de punctul de vedere-concepție sau punctul de vedere-apreciere și atitudine afectivă. Bunăoară, vehicularea consecventă de către naratorul-protagonist a unui punct de vedere realist, cum e în romanul *Cel mai iubit dintre pământeni* de M.Preda, conduce la instituirea unui regim narativ realist. Iar exprimarea unui punct de vedere liricizat, dezvoltat pe parcursul narațiunii prin comentarii, aprecieri, atitudini de aceeași coloratură afectivă, favorizează liricizarea regimului narativ.

Naratorul-martor ocupă, în general, o poziție marginală în diegeză. În virtutea acestui fapt, perspectiva lui narativă, comparativ cu cea a naratorului-protagonist, este mai restrânsă și nu așa de profundă. În măsura în care direcționează receptarea de către cititor a realității prezentate, naratorul-martor este centrul de orientare în operă. Atât funcțiile sale de bază (de reprezentare și de control), cât și cele secundare (de acțiune și de interpretare), el le exercită în dependență de gradul participării sale în acțiune. Acest narator (ca, de pildă, studentul din romanul *Creanga de aur*) se limitează mai mult să observe și mai puțin să interpreteze, de aceea sensibilitatea și viziunea lui aproape că nu se resimt în narație, ceea ce impersonalizează oarecum regimul narativ instituit de el.

Naratorul-reporter are un statut ambiguu. El nu e nici personaj și nici narator veritabil, limitându-se doar să înregistreze cu exactitate discursurile personajelor-naratori. Anume în această postură apare personajul-scriitor din *Patul lui Procust*, care reproduce fidel cele două „dosare de existență" ce aprțin, repectiv, Doamnei T. și lui Fred Vasilescu. Uneori naratorul-reporter se include în discursurile personajelor enunțătoare, declanșând narațiunea și regizând direct fluxul relatărilor. Cât privește contribuția lui la constituirea regimului narativ, aceasta este minimă, deoarece nu el servește drept centru de orientare, ci naratorii-actori.

Concluzii

Așadar, am constatat că în dependență de tipurile de naratori se configurează două regimuri narative de bază: heterodiegetic și homodiegetic. Acestea, la rândul lor, în funcție de mai mulți factori (strategiile, punctul de vedere la care recurge naratorul, alegerea unui centru de orientare ș. a.) cunosc diferite varietăți. Astfel, prin vehicularea unui punct de vedere obiectiv, naratorul instituie regimul narativ obiectivat, iar prin prin mijlocirea punctului de vedere liric – regimul narativ liricizat.

Referințe:

1. BREMOND, C. *Logica povestirii* / Traducere M. Slăvescu. București: Univers, 1981. 441 p.
2. TODOROV, Tz. *Poetica. Gramatica Decameronului*. București: Univers, 1975. 208 p.
3. CĂLINESCU, A. *Perspective critice*. Iași: Junimea, 1978. 238 p.
4. BOURDIEU, P. *Regulile artei*. București: Univers, 1998. 479 p. ISBN 973-34-0425-X
5. GENETTE, G. *Introducere în arhitext. Ficțiune și dicțiune*. București: Univers, 1994. 212 p.
6. MANOLESCU, N. *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc*. București: Gramar, 2008. 733 p. ISBN 978-973-591-594-0

7. GLODEANU, Gh. *Poetica romanului românesc interbelic – o posibilă tipologie a romanului*. București: Libra, 1998. 340 p. ISBN 973-9016-80-4
8. LINTVELT, J. *Punctul de vedere. Încercare de tipologie narativă*. *Teorie și analiză*. / Trad. de A.Martin, M.Martin. București: Univers, 1994. ISBN 973-34-0226-5
9. IOSIFESCU, S. *Mobilitatea privirii. Narațiunea în secolul al XX-lea*. București: Eminescu, 1976. 270 p.
10. PETRESCU, C. *Teze și antiteze*. București: Minerva, 1971. 312 p.
11. STANZEL, F.K. *Teoria narațiunii*. / Traducere de Valeriu P. Stancu și Silvia Chirilă. Iași: Institutul European, 2011. 385 p. ISBN 978-973-611-730-5
12. ȚAU, E. *Rolul perspectivei în orientarea interpretării textului*. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/481-486.pdf [Accesat: 8.10.2022]

Date despre autor:
Carolina GABURA, lector, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: cgabura3@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2286-1683

Prezentat la 13.10.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.10(160)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.87-96

CZU: 821.135.1-1(478).09 DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7473137

SENTIMENTUL EROTIC ÎN LIRICA LUI NICOLAE DABIJA

Liviu CHISCOP

Universitatea de Stat din Moldova

Sentiment complex, manifestat prin afecțiune puternică, dragostea reprezintă, fără îndoială, una dintre cele mai vechi teme întâlnite, în general, în manifestările artistice ale umanității și, în special, în cele cu conținut literar. Temă recurentă în literatura universală, iubirea n-avea cum să lipsească dintr-o creaţie poetică de anvergură ideatică și de bogăție imagistică precum cea aparținând lui Nicolae Dabija. Astfel, nu poate fi decât regretabil faptul că poezia cu mesaj erotic a lui Nicolae Dabija încă n-a ispitit condeiul vreunui universitar care să ne ofere un studiu la temă pertinent și conformat exigențelor academice în vigoare. Este ceea ce constata, cu ani în urmă, criticul literar Mihail Dolgan, într-o conferință din 2006, atunci când – omagiindu-l pe Dabija cu prilejul premierii acestuia de către Academia Română – spunea, între altele, că „despre frumoasa lirică de dragoste a autorului încă urmează să se mai scrie aparte".

Conștientizând pe deplin faptul că o abordare exhaustivă a subiectului în cauză excede competențele noastre, încercăm totuși a evidenția, în cele ce urmează, câteva aspecte privind imaginarul erotic în creația poetică a lui Nicolae Dabija, ilustrându-ne aserțiunile cu versuri dintre cele mai izbutite poezii de dragoste ale autorului.

Cuvinte-cheie: *iubire, dragoste, imaginar erotic, lirică de dragoste, sentiment erotic, exhaustiv, aserțiune, tradiționalism, modernism, postmodernism.*

THE EROTIC FEELING IN THE LYRICS OF NICOLAE DABIJA

Complex feeling, manifested by strong affection, love is undoubtedly one of the oldest themes encountered, in general, in the artistic manifestations of humanity and, in particular, in those with literary content. A recurring theme in universal literature, love could not be missing from a poetic creation of ideational scope and imagistic richness such as the one belonging to Nicolae Dabija. So, it can only be unfortunate that Nicolae Dabija's poetry with an erotic message has not yet tempted the pen of any university student to offer us a study on a topic relevant and in accordance with the academic requirements in force. This is what the literary critic Mihail Dolgan stated years ago, in a conference in 2006, when, paying homage to Dabija on the occasion of his premiere by the Romanian Academy, he said, among other things, that "about the beautiful lyric of the author's love is yet to be written separately."

Fully aware that an exhaustive approach to the subject exceeds our competencies, we still try to highlight, in the following, some aspects regarding the erotic imaginary in the poetic creation of Nicolae Dabija, illustrating the assertions with verses from the most successful poems of love of the author.

Keywords*: love, erotic imaginary, love lyrics, erotic feeling, exhaustive, assertion, traditionalism, modernism, postmodernism.*

Definiţii ale erosului

Precizarea sferei noționale a unor termeni, precum și delimitarea conceptuală a aspectelor pe care le incumbă retorica erosului în creația poetică a lui Nicolae Dabija, implică atât investigarea lor într-o formă diacronică, cât și hermeneutica semnificațiilor de ordin filosofic, psihologic și estetic, care le-au întemeiat înțelesurile. Este ceea ce ne propunem a realiza prin considerațiile de ordin prolegomenic care urmează.

Termenul *erotic* – pătruns în română, pe cale savantă, abia în secolul XIX –, este derivat de la numele lui Eros, zeul iubirii în mitologia greacă, fiu al Afroditei (zeița frumuseții, a iubirii, a voluptății și a fecundității) și al lui Ares (zeul războiului), soț al nimfei Psyche (personificare a sufletului uman). Mitul despre Eros (la romani – Amor) și Psyche este un simbol al vieții intime, al înțelegerii și neînțelegerii între doi tineri, două ființe, care trebuie să se supună unor legi stabilite în comun și peste care nu se poate trece… Explicat astăzi, în dicționare, prin cele două sinonime ale sale – *dragoste* și *iubire*, ambele cu etimonul în limba slavă veche (sau poate în și mai vechea limbă a pelasgilor, din care a evoluat și cea a traco-geților), *erotic* înseamnă ceea ce este propriu dragostei, care se referă la dragoste, care ține de dragostea fizică, de iubirea dintre două persoane. Din cauza complexității manifestărilor pe care le sugerează, dar și din cauza diversității legăturilor afective cuprinse în acești termeni, definirea conceptelor de *dragoste* și *iubire* sau de *eros* și *erotic* reprezintă un demers dificil.

În mitologia greacă Eros era zeitatea primordială, care îi unea pe îndrăgostiţi într-o esenţă unică, dragostea nefiind altceva decât „un nume pentru dorința noastră pătimașă de a fi din nou întregi" [1, p.116]. Această

definiție a lui Platon, inspirată de *mitul androginului*, va include, timp de secole, erosul în *filosofia unitivă* a contopirii eului cu ființa iubită, într-o dorință de atingere a comuniunii absolute, prin refacerea întregului unic, primordial. „În *Banchetul*, dar și în *Phaidros* – consideră Nina Corcinschi – *erotologia unitivă* se închează într-o ontologie pozitivă, senină a eului. De la Platon până la Evola și Ortega y Gasset desprinderea de sine în unirea cu celălalt este esențială" [2, p.28]. Nu e mai puțin adevărat însă că, pornind de la riscul unei fuziuni care să anuleze individualitățile în scenariul cuplului, au existat și reacții de respingere a ideii de contopire prin eros, pe care o presupunea *mitul androginului*. Aşa, de pildă, în *Scurt manifest hedonist,* Michel Onfray scria: „Nefericirea noastră vine din faptul că, închinându-ne acestei mitologii a dorinței înțeleasă ca lipsă, dublată de strădania de a restaura unitatea primordială a unui fabulos animal pierdut, urmărim o himeră. În materie de erotism, primul pas efectuat pe terenul post-creștin constă în a arunca la gunoi această schemă devastatore și creatoare de nevroze, de patologii mentale individuale și colective" [3, p.58]. Pentru a se evita eventualele neplăceri prilejuite de o astfel de fuzionare, ar fi de preferat o alternare a identității lor, adică o fuziune în care cei doi actori erotici aflați pe scena cuplului să recunoască misterul celuilalt, păstrând taina alterității care – conform unei concluzii formulate de Aurel Codoban – ar putea fi însăşi chezășia adevăratei iubiri. „Or, iubirea – consideră universitarul clujean – păstrează în același timp misterul alterității, al neidentității celuilalt cu mine, dar și ține deschisă comunicarea cu el, face ca potrivirea semnificațiilor noastre – a mea cu a celuilalt – să înceapă să schițeze un sens" [4, p.12].

Cert este că Platon, în calitatea sa de prim filosof al iubirii, ne-a oferit cea dintâi și cea mai importantă definiție a *sentimentului erotic*. Din perspectiva mitului androginului – povestit de Aristofan în *Banchetul* – iubirea înseamnă regăsire a sufletului-pereche și împlinire ontologică prin celălalt. Această expresie mitică memorabilă a stat la baza constituirii conceptelor de *eros androgin* și *dragoste platonică*.

Odată cu Aristotel, discipol al lui Platon, iubirea capătă accepția de *philia*, iubirea-prietenie fiind o formă superioară a binelui pentru aproapele. Erosului i se atribuie acum bunătatea și frumusețea Divinității. Creștinismul va impune distincția între Eros și *agapé,* disociind iubirea ca posesie a celuilalt (eros) de iubirea ca dăruire altruistă celuilalt (*agapé*). „De-a lungul secolelor – precizează tot Nina Corcinschi – *Eros, Agapé* și *Philia* sunt văzute în contradicție sau în comunicare, suprapunându-se și completându-se reciproc. Iubirea-pasiune (numită și iubire eretică) mizează pe *contopire,* iubirea-agapé înseamnă *comuniune,* iar iubirea prietenească, philia, sugerează *asemănarea* (de interese, preocupări, caractere)" [2, p.27]. Așadar, în înțelesurile ei fundamentale, iubirea se probează prin funcția întemeietoare, sau – cum spunea un istoric al fenomenului – prin „promisiunea înrădăcinării ontologice" [5, p.22].

Ajungem astfel la problematica pe care o incumbă erosul și erotismul în postmodernitate, temă care deja beneficiază de o bogată bibliografie. De pildă, în al său deja celebru *Eroticon. Tratat despre ficțiunea amoroasă*, universitara ieșeană Mihaela Ursa declară sentențios: „Aş spune că erotologia contemporană, la fel de monologică în proiectul său filozofic, este una de epuizare a dorinței înseși, derulat în golul unui corp amorțit de câte a simțit până acum, aproape un corp postcoital, care nu-şi mai recuperează libidoul decât estetic sau imaginativ" [6, p.199]. La rândul său, Fréderic Beigbeder își propune – în *Dragostea durează trei ani* – să demonteze „științific" mitul iubirii eterne. „Eşti lăsat să crezi – spune el – că dragostea e o chestie pe viață, când, de fapt, din punct de vedere chimic, dispare după trei ani. Am citit într-o revistă pentru femei că dragostea este o emisie, de scurtă durată, de dopamină, noradrenalină, prolactină, luliberină și ocitocină. O mică moleculă, feniletilamina (FEA), declanșează senzații de veselie, de exaltare, de euforie. Când te îndrăgostești la prima vedere, înseamnă că neuronii din sistemul limbic îți sunt saturați cu FEA. Tandrețea nu înseamnă altceva decât endorfine (opiul cuplului). Societatea te înșală: îți vinde marea dragoste, când, de fapt, s-a demonstrat științific că acești hormoni încetează să mai acționeze după trei ani" [7, p.117]. E foarte posibil ca autorul eseului mai sus menționat să aibă dreptate, mai ales că este confirmat de statisticile care arată că cea mai crescută rată a divorțurilor se înregistrează după patru ani de căsnicie.

Semantica iubirii în „Ochiul al treilea"

După hiatusul proletcultist al primelor două decenii postbelice, când realismul socialist – impus drept unică metodă de creaţie – a tabuizat câteva importante teme ale literaturii precum religia şi iubirea, generaţiile care l-au succedat au reabilitat esteticul, resuscitând modernismul interbelic şi acordând lirismului locul cuvenit în poezie. În Basarabia sovietizată acest rol a fost asumat de generaţia „şaptezecistă" – inspirat denumită, de Mihai Cimpoi, prin sintagma „generaţia ochiului al treilea", după titlul volumului de debut al lui Nicolae Dabija. „Lider de generație şaptezecistă – scrie Nina Corcinschi referitor la programul estetic al generației

Ochiului al treilea – Nicolae Dabija ilustrează poate cel mai pregnant, pe urmele scriitorilor şaizecişti, trecerea de la o literatură nonvalorică, dictată de oficialități, la una ce repune în drepturi imaginarul, jocurile fanteziei, evaziunea în mit" [8, p.8-9]. Remarcând apoi, cu justețe, faptul că promoția lui Nicolae Dabija – mergând pe aceeași lungime de undă cu discursul liric vierean – răstoarnă decisiv vechea concepție despre artă, reabilitând esteticul, Nina Corcinschi, erijându-se în avocat al amintitei generații, se înscrie în polemică cu cei care n-au priceput subtila strategie a reprezentaților acesteia. „Unii exegeți – spune Nina Corcinschi – susțin că generația *Ochiului al treilea*, instaurându-se într-o zonă poetică evazionistă, periferică convenienţelor și inconvenienţelor artistice din perioada postbelică, a făcut o literatură apatică la dezastrul politic, o literatură comodă statutului lor social. Or, acest evazionism este, *de facto*, de natură strategică – poezia lui Dabija, Lari, Suceveanu ş.a. se sustrage defensiv retoricii de frondă (ce ar fi avut un deznodământ fatal atunci), dar tot ea, prin reverberațiile metaforice, prin tatonarea registrului oniric și a lumii fictive, scenografiază o literatură marcată estetic, protestatară față de formele mediocre, dogmatice ale poeziei proletcultiste" [*Ibidem*, p.8].

Surprinzător poate părea faptul că, deși în perioada respectivă, în Basarabia erosul, realul tern sau licențiosul erau constant refuzate, totuși în poemele lui Nicolae Dabija din volumul său de debut apar frecvent vocabule precum *dragoste, iubire, suflet* ş.a., fiind invocată, în mai multe rânduri, însăşi iubita. „Termenul «suflet» – observă, în acest sens, Grigore Chiper – apare frecvent, cu conotații diverse, încât o lectură sumară îi descoperă pletora de valori poetice" [9, p.151]. Este, între altele, cazul poemului intitulat *Aceste peisaje ale sufletului*, din volumul *Ochiul al treilea*, în cuprinsul căruia întâlnim și cea dintâi referire a lui Dabija la *dragoste*, definită, firește, drept „un peisaj al sufletului". Într-o altă strofă a aceluiași amplu poem, autorul consideră că iubita însăși – cu care are, se pare, doar o relație platonică, întrucât o urmărește „de departe, zile-n şir,/ că știu exact ce face ea acum" – este doar o obsesie adolescentină, „un refren al sufletului/ despre care vorbesc la fiecare pagină". Adept al *iubirii-pasiune*, de sorginte romantică, autorul, copleșit de entuziasm juvenil, îndrăznește abia în secvența finală să se adreseze direct ființei iubite, sugerându-i eventualitatea unui parteneriat pe scena cuplului: „Aceste peisaje ale sufletului./ Eterne. Iubito – e primăvară!/ Sămânța stă pe masă,/ nesfârșirea ei începe în afară" (*Aceste peisaje ale sufletului*).

Plasat, parcă, într-o firească succesiune, poemul *Îndrăgostiți* evocă jocul celor doi prezumtivi actori erotici pe scena cuplului, în atmosfera romantică a unei nopți de vară, când, pe o ploaie torențială, înşişi locuitorii orașului împărtășesc, exuberant, fericirea celor doi: „O ploaie să sfărâme asfalturile,/ aşteptăm o ploaie să ne răzbune –/ peste noapte, pe străzi, să ţâşnească/ iarba închisă/ și noi s-alergăm prin ea, dând de vulpi,/ strecurate, nebune. // Să-nmugurească ușile,/ să sloboadă lăstari;/ dimineața, oamenii să deschidă-nfrunzită fereastra –/ mirați, fericiți, buimăciți să iasă în stradă…"

Vârstele iubirii

Sentimentul erotic la vârsta „primelor iubiri"

Ca și în cazul creațiilor altor celebri poeți ai iubirii, în poemele lui Dabija în care e transfigurată liric starea erotică dragostea se integrează marelui miracol al firii, fiind parcă un fel de recompensă în scurta noastră trecere spre neant. Principiul cosmic și cosmogonic, flacăra tremurătoare a dragostei este – după cum o numește Octavio Paz – „dubla flacără" [10, p.18]. Înălțat ca flacără albastră spre transcendent, unde iubirea și poezia se întâlnesc, sentimentul erotic este, în lirica lui Dabija, asemeni unui foc trăit cu acuitate încă de la o vârstă fragedă. Ca și în cazul poeziilor de tinerețe ale lui Labiș (dacă se poate vorbi despre această etapă la un poet care a murit la numai 21 de ani), poemele de început ale lui Nicolae Dabija sunt străbătute de fiorul iubirii, sentiment exprimat cu multă pudoare. Elocventă, în această privință, este piesa intitulată *Elegie naivă de tot,* menită parcă să confirme zicerea conform căreia „prima dragoste nu se uită niciodată": „Cât de mult te-am iubit!/ într-o şcoală, -n ogradă cu romaniță,/ în clasa a noua „a",/ pe când erai școlăriță. // Și-atâtea flori în bancă ţi-am pus,/ intrând dis-de-dimineață în clasă;/ pe-atunci eu eram ce naiv / și tu erai ce frumoasă! // Tu ai făcut despre mine / să se spună mirat, fericit:/ „Priviţi-l! Uitaţi-vă,/ băiatul acesta e-ndrăgostit…" Ca și la Nicolae Labiș – a cărui operă poetică a fost cunoscută de Dabija poate într-o măsură mai mare decât în cazul contemporanilor săi – poezia de dragoste a acestuia din urmă e caracterizată printr-o mare pudoare, sentimentul erotic fiind comunicat, de regulă, cu multă discreție și delicatețe. Ca și în *Primele iubiri* ale lui Labiș, simbolistica primelor iubiri ale lui Dabija cunoaște, de regulă, trei învelișuri lirice: social, erotic și naturist, făcând astfel posibile mai multe soluții de interpretare. Acesta este și cazul înfățișat în *Elegie naivă de tot* care – având o structură epică, dominată fiind adică de eposul popular – narează o „amintire din copilărie", o primă dragoste neîmpărtășită, numai de el știută, dar sugerată în versuri de o fină eufonie: „Sâmbăta, plecam acasă –/

într-un sat de pădure: -n ogrăzi/ cresc ierburi sălbatice, vulpi/ se strecoară-n amiază pe străzi. // Să te iau de mână, visam, / pe cărări sub iarbă pitite,/ unde lumina pictează jderi/ și frunzele par nesfârșite. // Să ne pierdem în codrul / fără-nceput, fără sfârșit –/ rătăciți să umblăm zile-n șir…/ Ce e mult de când te-am iubit!" Abordând tematica erotică în epoca debutului său editorial, Nicolae Dabija reprezenta, din acest punct de vedere, o excepție. Așa se explică, poate, pudoarea excesivă manifestată în lirica sa de dragoste. Poetul nu vrea să lovească acest sentiment pur şi esențial nici măcar cu floarea unei imagini: „Nesărutată iubită,/ cu părul de iarbă și ochii de fum, –/ te-aş mai putea iubi oare astăzi,/ cu sufletul meu de acum?!// Dar de frunzele vechi, şi de luna –/ galben fum peste şes –/ de salcâmii aceia, adu-ţi aminte,/ dacă citești acum acest vers". Din punctul de vedere al realizării artistice, *Elegie naivă de tot* este – grație tehnicii poetice și unui simț remarcabil al limbii, de o voită simplitate și naturalețe – o veritabilă bijuterie poetică. Versurile concentrate vădesc o deplină concordanță între fondul de idei și forma artistică, ceea ce face ca poemul să nu se întindă mai mult decât este nevoie …

Circumscrisă aceleiași teme a *primelor iubiri* este și *Dragostea dintâi* din volumul *Aripă sub cămașă* (1989), volum care conține – deloc întâmplător, dacă avem în vedere vârsta biologică a autorului – cele mai numeroase poeme cu mesaj erotic din întreaga creație poetică a lui Nicolae Dabija. Conotația hortativă a refrenului *rămâi, rămâi*, ca și delicata eufonie a versurilor, amintesc de muzicalitatea romanțelor eminesciene: „Rămâi, rămâi,/ de-a pururi dragostea dintâi. / În gând, în vis, în amintire –/ rămâi, întâia mea iubire. // Când pomii sângeră, pe deal,/ când luna trece pe sub val, / și brazii toți se fac tămâi, / rămâi, iubirea mea, rămâi". În același timp însă, grație caracterului ei idilic ori galant și prețios, care exprimă sentimente delicate sau complimente adresate unei femei, *Dragostea dintâi* corespunde, ca specie lirică, definiției madrigalului. Poate e locul să amintim că însuși Mihai Cimpoi – cel mai ilustru exponent al criticii literare basarabene din toate timpurile – remarca, încă în 1980, în textul-escortă de pe coperta IV a volumului *Apă neîncepută*, că Nicolae Dabija „cultivă un soi modern de madrigaluri" [11]. Aserțiunea referitoare la caracterul modern al respectivului poem poate fi susținută atât prin refrenul „rămâi", repetat în ultimul vers al fiecărei strofe, cât și prin plasarea anaforică a adverbului *când* la început de strofă și, mai ales, prin rimă rară *îi/ rămâi* din finalul poemului: „Când pomului, în primăvară,/ prea multă floare i-i povară/ și-amurgul pare un lămâi –/ rămâi, rămâi… // Când se trezește-n mine-un cânt,/ dar să-l rostesc mă înspăimânt/ când piatra și mai mută îi –/ rămâi!"

În alte piese lirice ale volumului *Aripă sub cămașă*, aceeași iubire adolescentină poate fi asociată coborârii în trecutul istoric, în acea epocă medievală și glorioasă din vremea celor dintâi voievozi ai Moldovei. Așa, de pildă, în *Căpriana*, vestigiile vremurilor de odinioară dau prezenței iubitei, prin sacralitatea lor, noblețe și gravitate: „Haidem, iubito, iar la Căpriana –/ acuma când salcâmii înfloresc, / iar cerurile par și mai albastre –/ și-acolo să îți spun cât te iubesc. // Clopotnița pe deal miroase-a fulger;/ puieţii cresc, în mai, cu disperare, / iar ciocârlia, cu un fir de cântec,/ tăriile le leagă de ogoare [...] // Un clopote de lemn cu buza ruptă/ din veacuri vechi deasupra porții îi…/ Tătarii-n vremuri, când intrau în țară/ de Căpriana se izbeau, întâi"... În schimb, în *Hrisov de iubire medievală* din același volum, poetul „utilizează rezonanțele vechimii într-un spirit inedit, neașteptat de jucăuș, gravitatea vechii scrisori de dragoste fiind contrapunctată de ironia poate chiar postmodernistă a unor precizări parantetice, precum: „aici scrisul devine indescifrabil", „aici hârtia e roasă de îndoitură", sau „mai departe, din cauza morții, scrisul nu se cunoaște" [12, p.10]. În sfârșit, în alte creații din același volum poetul plăsmuiește imagini pe cât de unice în ceea ce privește noutatea și potențialul lor estetic, tot pe atât de memorabile în ceea ce privește originalitatea și frumusețea lor. În *Ca și cum*, de pildă, sentimentul erotic atinge maximum de intensitate emoțională și de profunzime, lirismul fiind potențat prin utilizarea sintagmei din titlu în poziție anaforică, dar și de anacruză menită să distrugă monotonia și să îmbogățească ritmic versul: „Ca și cum ai deschide geamul cu respirarea. / Ca și cum rugul ar plânge cu fum/ și ramul cu floarea./ Ca și cum. // Ca și cum ar ninge cu fluturi / peste ruguri și-acestea s-ar stinge, /Ca și cum n-ai putea să te bucuri/ decât atunci când ai plânge". Utilizarea frecventă a oximoronului ne îndreptățește să afirmăm că poezia respectivă este ilustrativă și pentru ceea ce s-ar putea numi *metafora paradoxală* – frecvent întâlnită în creația poetică dabijiană. „Paradoxul, inclusiv metafora paradoxală – spunea Mihail Dolgan referitor la această modalitate artistică modernă – îl întoarce pe creator la deosebirile primare, îi permite liricului să intuiască analogii și aluzii chiar și acolo unde acestea par a lipsi sau nu pot fi imaginate" [13, p.472]. Cel mai potrivit exemplu în această privință este tot poezia *Ca și cum*, pe care și Mihail Dolgan o reproduce integral: „Ca și cum steaua ce-abia se mai ține/ ar evapora marea în care-ar cădea,/ Ca și cum ți-ar fi dor de mine/ abia după ce m-ai uita. // Ca și cum cele bucoavne ar fi/ pline cu triste gângănii,/ și pe cer, ca și cum, ai citi/ urme de reni și de sănii. // Ca și cum zările, toate, ar foşni / și ploaia s-ar umple cu fum./ Ca și cum m-ai iubi,/ ca și cum te-aş iubi./ Ca și cum, ca și cum…"

Un tulburător poem despre dragoste și moarte – construit, de data aceasta, în manieră tradițională – este *Doină*, care transpune, în formă populară, finalul baladei *Miorița*: „Frunză palidă și verde/ Frunză de pelin/ Mor și nimeni nu mă crede. // Stelele de peste nor/ Frunză de pelin/ Numai ele plânge-m-or.// Numai nucul greu de rod/ Frunză de pelin/ C-am murit tânăr de tot. // Numai iarba, numai munții –/ Frunză de pelin/ C-am murit în ziua nunții. // Când nuntașii și mireasa / Frunză de pelin/ O cinstesc pe cea cu coasa. // Oaspe-o cred, nainte iese-i / Frunză de pelin / Și-o așează-n capul mesei. // Frunzuliță de smicea / Frunză de pelin/ Numai ea boci-mă-va"...

Dar poate că cel mai izbutit poem de dragoste din întreaga creație dabijiană este, în *Aripă sub cămașă*, cel intitulat *Baladă*, construit, ca și precedentul, în aceeași manieră folclorică. Retorica populară a respectivei balade – consideră Claudiu Constantinescu – „slujește modernității incredibile a ritmurilor și unei captări neașteptate a abstractului, a tensiunii inefabilului, a absolutizării unei stări" [12, p.10]. Iată textul: „Trece-un om prin mazăre/ logodit cu-o pasăre. // Zbor fără-de-trup. Zbor mut./ Dragoste fără cunună./ Cer amestecat cu lut./ Soare-amestecat cu lună. // E păcat? E sărbătoare? –/ Iarba, sub paşi, face floare.// Fumegă apusu-n nalbă/ pentru ei, – neînţeleşi. / Luna e (pasăre albă)/ încâlcită-n măcieşi. // Iar în cerul de nămete/ dorul lor unea planete. // Şi de dragostea nebună/ şi cuminte, la un loc,/ încolţea sâmburu-n prună,/ roua multă lua foc. //… Iar departe, iar aproape/ luna sfărâia pe ape…"

Triumful iubirii. *Dragostea unitivă* în balade folclorice și în balade livreşti

În acea perioadă pre-gorbaciovistă a poeziei basarabene, căreia îi aparțin primele două volume de versuri ale lui Nicolae Dabija, „poezia se îndreaptă – e de părere Grigore Chiper – spre o singură țintă: metaforizarea excesivă și hăul imaginar lipsit de margini și repere", ceea ce face ca „poeții proeminenți ai generației anilor '60 - '70 să se regăsească la începutul anilor '80 într-o singură temă „fierbinte", admisă de conjunctura de partid și de breasla scriitoricească: ecologia cu variațiuni (a istoriei, naturii, graiului, patriei, sufletului). Patria sau natura, scrise obligatoriu cu majusculă, sunt redate într-un limbaj emfatic și grandilocvent. Poetul se crede un liliputan în fața unui colos, el pare demolat de proporțiile inimaginabile ale Temei" [9, p.151]. În încercarea de a se salva din marasmul epocii, generația şaptezecistă face recurs la faptele de cultură, apelând la indicatori din acest domeniu pe care îi relaționează cu sentimente erotice, mai ales cu cele din zona amintirilor, așa cum se întâmplă – după cum am văzut – în creațiile de început ale lui Nicolae Dabija. „Cultura – remarcă tot Grigore Chiper, referitor la primele volume ale lui Dabija – e trăită în prezent sau amintiri prin tribulații sentimentale. Eul sentimental va mai reveni sporadic și în celelalte cărți, în special în *Apă neîncepută* (1980): „Și numai eu voi plânge dup-un frate,/ și voi avea pe mine doar necaz" (*Oameni din lună* sau *Îndrăgostiții*); „Sunt ca o zare înlăcrimată" (*Amurg*), cedând teren tot mai mult eului disimulat în spatele istoriei. Peisajele sufletului se preschimbă în peisaje ale istoriei" [*Ibidem*, p.152]. Aşa se face că Nicolae Dabija – asemeni altor poeţi din generația anterioară, precum Anatol Codru – cultivă acum baladescul, într-un stil descriptiv, mai curând tradițional, presărat cu definiții metaforice. Frecventă este, la Nicolae Dabija, inspirația din mitologie, ca în această *Baladă* din volumul *Ochiul al treilea*, cu punctul de plecare în ideea jertfei pentru creație a Meşterului Manole şi care începe cu această mărturisire: „Pentru o zidire sfântă îmi trebuia o Ană".

Comentând respectiva *Baladă* în recentul volum *Creația lui Nicolae Dabija sub semnul orfic*, Victoria Fonari afirmă cu obișnuita-i perspicacitate: „Omul plasat între creație și necesitate își figurează dorințele de libertate a alegerii criptate în *Biblie* prin imaginea construcției: „Toate sunt îngăduite, dar nu toate zidesc". Construcția omului creștin este întruchipată și în ridicarea Monastirii Argeșului. Procesul creației răpește omul din timp, artistul trăind acea oprire de clipă prin care pătrunde în spațiile perceptibile și imperceptibile. Finalitatea creației condiționează din nou revenirea în lumea calculată de trecerea timpului. De aici și dorința: „Azi aş sfărâma cetatea și orice amintire:/ S-o pot avea-nc-o dată măcar pentr-o zidire" [14, p.31]. Într-adevăr, această primă baladă dabijiană conține, în același timp, un patetic imn închinat ființei iubite, în tonalități metaforice amintind de veterotestamentara *Cântare a cântărilor*: „Şi ţi-am zidit statura în pietre şi săruturi,/ Iubita mea, cu părul ca-ngălbenite luturi [...]. // Îngenunchez la toate picturile stângace:/ Toţi îngerii doar ție îți seamănă, și pace! // În templul meu de rime nu-s decât fals stăpân,/ Tu-mi spui, uitată-n pietre, când plec și când rămân…"

În vasta creație poetică a lui Nicolae Dabija există numeroase poeme care aparţin speciei epice în versuri cunoscute sub numele de *baladă*, deși nu toate poartă, fireşte, acest titlu. După cum nu toate au subiect erotic. *Melodie fără sfârșit*, de pildă, este o splendidă „baladă a morții" mereu amânate cu istețime și umor subiacent,

în timp ce în *Aron Vodă* ne întâmpină un ceremonial grav, fabulos, de o cuceritoare muzicalitate liturgică: „Aron Vodă domn fugar, cu-averea-ntr-un buzunar,/ iese din castel pe porți/ cu-o căruță cu trei roți…/ Fuge singur ca să scape/ sub luna roasă de ape/ toate drumurile-n Bahlui/ se iau pe urmele lui,/ vai ce domn a fost și nu-i/ Aron Vodă-al nimănui". Același baladesc de tip fantastic, folcloric este ilustrat expresiv și în poemul *Baladă cu Toma Alimoș*: „Departe, frate, departe,/ departe, însă nu foarte –/ între viață și moarte,/ departe, frate, departe,/ sub un cer cu stele sparte,/ treceam singur pe coline,/ calul meu murea sub mine // și eu mort în șaua lui:/ cobor dealul parcă-l sui…". Din aceeași categorie fac parte și baladele inspirate din dramele istorice ale cronicarilor, ale lui Ioan Vodă cel Cumplit ori ale lui Dimitrie Cantemir, cum ar fi cea intitulată *Inorogul*: „Cantemir – nume de floare;/ punte arcuită-n zare/ către veacuri viitoare [...]. // Se-auzeau pe-un câmp de cepe/ caii cum mușcau din iepe,/ mânjii cum mușcau, setos,/ dintr-o lumină de ovăz". În astfel de balade, precum *Inorogul* ori *Zburătorul*, Ghenadie Nicu vede, pe bună dreptate, un postmodernist *avant la lettre* [15, p.22]. Fiindcă în creația poetică a lui Nicolae Dabija baladescul se prezintă sub două forme: cel fabulos, de sorginte folclorică, și cel al poeziei culte, de inspirație istorică, de tipul celui medievalist, cultivat în *Revista Cercului literar* de la Sibiu de poeți precum Radu Stanca, Ioanichie Olteanu și Ștefan Augustin Doinaș.

Cert este că absolut toate baladele de factură cultă, livrescă ale lui Nicolae Dabija – scrise în registrul grav, de ceremonial eroic – sunt poeme de elevată ținută estetică. Cele cu subiect erotic, mai ales, sunt creații de o rafinată și esențializată textură stilistică. *Regina hună*, de pildă, e o astfel de piesă cu valoare de subtilă alegorie a dăinuirii realelor valori și glorii, centrată pe dualitatea vremelnicie-statornicie, durată în timp: „Când au intrat în Râm, pe uliţi,/ portretul ei – ca pe-o icoană/ ce i-l duceau lăncierii-n suliți –/ a pus cohortele pe goană. // La frumusețea ei barbară/ ce și-o purta ca pe-un delict,/ cezari și regi îngenuncheară/ și-ncă și-un papă Benedict…// De mult e praf oastea-i vitează/ de mult cenușă-i acel jar,/ dar și-azi cea țară-şi mai botează/ pruncii cu numele-i barbar". Același patetic elogiu adus frumuseții feminine constituie și tema din *Lorelai* – o reinterpretare originală a celebrei legende germane: „Treceam cu barca peste hău,/ iar tu pe stâncă sus erai/ și semănai cu Dumnezeu,/ cu pleata-n vânturi, Lorelai. // Eu mă uitam ca alte dăți/ numai în sus fără de grai,/ spre-altarul cel de frumuseți:/ o fată-n ceruri, Lorelai… // Când luntrea s-a lovit de stânca/ pe care îți plăcea să stai/ și apa m-a sorbit, adâncă,/ cu tot cu doru-mi, Lorelai; // și când am zis: „ Doamne, mă iartă…"/ atunci când am ajuns în rai,/ tu ai rămas pe-aceeași piatră/ s-aștepți vâslași alți, Lorelai…"

În aceeași categorie s-ar putea înscrie balada *Zeii sclavi*, cu statut estetic de extinsă, tulburătoare parabolă existențială. Savant conceput, cu rafinate încifrări de ordin parabolic și alegoric, poemul *Zeii sclavi* are, ca temă, aceeași idealizare a frumuseții unei femei care i-a devenit, printr-un nesperat joc al hazardului, parteneră de cuplu: „Zeița la care ședeau noroadele să i se închine/ și s-o slăvească aproape păgân,/ m-a ales dintre toți muritorii pe mine/ și m-a îngăduit să-i fiu stăpân. // Mă gândesc că mai mult a fost o-ntâmplare,/ se vede că ispășea vreun păcat/ dacă se hotărâse să fie mică din mare/ și supusă credincioasă a unui bărbat. // Ce umilit mă tot simțeam de umilința ei!/ Ea, care muta pe ceruri stele/ când mă aștepta serile, ca de obicei,/ ca să-mi scot cămașa să mi-o spele". Conform taxonomiei propuse de Nina Corcinschi în *Narațiuni ale erosului*, balada *Zeii sclavi* aparține *erotologiei unitive*, din categoria *Tu ești Dumnezeul meu!*, care este, de fapt, și „cea mai veche interpretare a erosului, care prefigurează amalgamarea diadei în *unu*, este *unitivă* și o regăsim în cosmogoniile antice" [2, p.25]. Nu altfel stau lucrurile în *Zeii sclavi*, unde autorul își divinizează partenera de cuplu: „Ades, când rămâneam cu dânsa după ușe/ gândeam, în timp ce sărutam călcâiul său,/ să-i pun dumnezeirea în cătușe/ și să-i mă rog în taină numai eu. // Dar nu-ndrăzneam, și-n piețe, -n târg – mereu/ ca pâine să câștig și pentru sațul ei –/ vindeam fotografiile lui Dumnezeu/ pe care le purtam în ochii mei".

Se pare însă că, odată cu trecerea timpului, discrepanțele între cei doi actori erotici se estompează, diferențele tinzând spre cota zero, ceea ce face ca cei doi parteneri aflați pe scena cuplului să refacă, parcă, anticul mit al androginului. Este ceea ce ni se sugerează într-o piesă lirică de factură modernă, de astă dată, în vers liber și vers alb, cu metrică variabilă, care succede poemului *Zeii sclavi*, din volumul *Cercul lăuntric* (1998), pe care o reproducem integral: „Iată c-ai ajuns să râzi/ cu gura mea, să te uiți cu ochii mei/ la câte ţi se întâmplă,/ să măsori cu respirația mea/ Universul,/ să iubești cu cuvintele mele,/ să mori cu moartea mea,// iubito" (*Continuitate*). De altfel, volumul *Cercul lăuntric* se caracterizează tocmai printr-o marcantă diversitate tematică și varietate a modalităților stilistice, dezvăluindu-ne un poet preocupat de căutarea noului, de modernizare și, implicit, de o veritabilă originalitate. Interesant este faptul că, în funcție de diferitele criterii, poemele volumului pot fi grupate în perechi antagonice, unui text cu inflexiuni tradiționaliste putându-i-se alătura o

pereche postmodernistă. „Disponibilitățile creatoare ale poetului – constata, în această privință, criticul Claudiu Constantinescu referindu-se la lirica lui Dabija – sunt absolut deosebite, dacă ne gândim că el poate da aceleiași teme tratamente nediferite, că poate crea aceeași atmosferă cu mijloace chiar contrare, sau că o aceeași tehnică poetică poate conduce către rezultate diametral opuse" [12, p.10]. Aşa, de pildă, alături de imnul *Lied* – piesă axată pe cel mai frecvent dintre motivele liricii erotice dabijiene, anume elogierea frumuseții feminine – se află o *meditație paideică*, intitulată *Nu te grăbi, copilo…* și dedicată „Doinei, la împlinirea vârstei de 16 ani". *Lied* este o piesă clasică, am spune, structurată compozițional în trei catrene, cu monorimă, despărțite grafic printr-un refren care reia versul de început al respectivei strofe: „Erai păgână și frumoasă/ cum păru-l așterneai pe masă,/ lumina zilei, sperioasă,/ se sfâșia ca o mătasă.// Erai păgână și frumoasă. // Și-atunci, molatic, când zâmbeai/ se vestezeau copacii-n rai,/ ceru-ntre noi îl coborai/ și noi eram, că tu erai.// Atunci, molatic, când zâmbeai" ş.a.m.d. În schimb, *Nu te grăbi, copilo…* este o poezie modernă, cu tectonică originală, alcătuită din terţine urmate, fiecare, de câte un vers adonic: „Nu te grăbi, copilo, să iubești:/ e ca și cum te-ai grăbi să-mbătrânești/ sau ai dori să scapi de frumusețe –/ acest dar. // Dragostea adevărată o întâlnești/ odată-n viață, sau – și mai rar./ Vai de cei care și-au dat viața/ pentru un sărut,// pentru un sărut prefăcut"... Aflat la zenitul unei cariere scriitoricești de succes, dar și în posesia unei vaste experiențe erotice și a unui imaginar pe măsură, poetul Dabija se considera îndreptățit să-şi asume – din postura de părinte – rolul de *guru*, ca să spunem așa, consiliindu-i pe începătorii într-ale dragostei: „Precum străvechii corăbieri mai învață / a deosebi ce-i „Pământ"!!! –/ de mreje și ceață,/ Iubirea ta Mare – de văpaia de-o zi,/ în care, ca pe-un arhipelag apt pentru viață,/ te-ai putea naște/ și-ai putea trăi, și muri".

Însă cea mai reprezentativă creație din categoria *erotologiei unitive*, din volumul *Cercul lăuntric*, este, fără îndoială, *Sclava*: „Când i-am strivit, cu tot cu tron,/ pe regii-zei din Babilon –/ toţi s-au întors cu-averi, cu slavă,/ eu n-am venit decât c-o sclavă". Poemul este – ca de atâtea alte ori în lirica dabijiană – doar un pretext pentru a elogia frumusețea fără seamăn a iubitei: „Era frumoasă când zâmbea/ pomii-nfloreau după perdea/ și iedere urcau pe ziduri –/ privirea ei îmi lăsa riduri [...].// Îi sărutam glezna cerească,/ și-i porunceam să mă iubească/ mai mult decât pe Dumnezeu,/ căci: „EU ÎȚI SUNT STĂPÂNUL TĂU!"// Iar ea zâmbea prin lacrimi mută,/ cu toate bolțile-n derută,/ cu frunza delirând în tei,/ ea, sclava mea; eu, sclavul ei…"

Dacă, în *Sclava*, bărbatul este Dumnezeul partenerei sale, în *Regina*, din volumul *Doruri interzise* (2003), rolurile sunt inversate, căci acum: „Ea e regina fără țară,/ poporul căreia sunt eu./ Aștept, umil, un gest de-al său/ ca să se facă-n lume vară.// Cireșii, brusc, să se înfioare/ dintre omături, înflorind./ Să-i cad, slugarnic, la picioare/ reginei fără de pământ.// Să simt – iubind-o ca pe-o țară –/ pe metereza-n cer răsfrânt,/ cum sufletul-mi se desfăşoară/ precum un steag bătut de vânt".

Am lăsat la urmă – deloc întâmplător – poemul *Clepsidra* din volumul *Zugravul anonim* (1985), care nu e doar o remarcabilă fantezie prozodică și o fascinantă meditație pe tema curgerii implacabile a timpului, ci și o inspirată poezie de dragoste. Cu o tectonică savant elaborată, *Clepsidra* lui Dabija transfigurează liric starea de jubilație, extazul pricinuit, la vârsta tinereții, de apariția sentimentului erotic: „Vroiam să dobor secunda cu o săgeată./ Vroiam să dobor cu o iubire vecia./ Mult prea multă-mi părea Poezia…/ Şi-a mea îmi era lumea toată…/ iarba creștea sub pașii mei,/ teii scoteau flori pe ram/ de mă gândeam la ei/ atunci când iubeam,/ ce tânăr/ eram/ o!" Cealaltă strofă a poeziei e așezată în oglindă în raport cu prima, fina și eleganta arhitectură poetică lăsând impresia unui veritabil râu vertical. „Impactul *mecanismului* clepsidrei aplicat în arhitectura clasică a poeziei – precizează, cu justețe, criticul Elena Tamazlâcaru – este imens. Cele două strofe au rolul vizual de vase comunicante pe verticală (și amintim că prin esența sa clepsidra nu poate fi nici oblică, nici orizontală), conțin versurile primului catren cu rimă îmbrățișată, corespunzător schemei – 1-4, 2-3, iar cel de-al doilea e cu rimă încrucișată – 5-7, 6-8. Mare atenție, ultimele două versuri ale catrenului întâi și primele ale celui de-al doilea sunt frânte de autor pentru ca ele să poată curge, trece ușor, în mod firesc și conic, prin strâmtoarea interjecției „O"! și fac dovada unei rime interioare" [16, p.94]. Într-adevăr, efectul asupra cititorului este remarcabil, poetul reușind să sugereze cutezanța pe care o insuflă, la vârsta tinereții, actorilor erotici, incandescența sentimentului de iubire.

Declinul pasiunii: erotomahii în scenariul cuplului

Gama diversă a trăirilor erotice exprimate în lirica de dragoste a lui Nicolae Dabija ar face posibilă – fără exagerare – întocmirea unui veritabil *erotikon*, al unui tratat de erotologie. Fiindcă ceea ce-l singularizează pe poetul basarabean între congeneri este faptul că el nu s-a mărginit – asemeni celor mai mulți dintre aceștia –

să transfigureze liric doar starea de indicibilă beatitudine și de extaz prilejuită de iubire, ci a cutezat să ne arate și reversul medaliei, când, spre toamna vieții, dragostea începe să apună, lăsând locul, din păcate, unor afecte aflate la antipodul celor din „primăvara amorului", numite *erotomahii*. Altfel spus, în creația poetică a lui Nicolae Dabija sentimentul erotic poate fi urmărit diacronic, în evoluția sa de la „iubirea naivă de tot", din copilărie și preadolescență, până la iubirea-pasiune ajunsă la cote de maximă intensitate. După care, într-o dialectică firească, sentimentul erotic se înscrie pe o pantă descendentă, năzuind spre cota zero. În scenariul cuplului survin acum inerente *erotomahii*, mergând de la indiferență și răceală, la distanțare și însingurare, până la respingere și despărțire, nelipsite fiind chiar unele adieri thanatice, ca în *De dragoste*: „Draga mea, iubito, floare-ngândurată –/ a mea totdeauna, și-a mea niciodată./ Oare și atuncea, după ce-o să mor,/ tot așa de tine o să-mi fie dor?!" Remarcând această schimbare de registru în materie de erotică, la Nicolae Dabija, criticul ieșean Constantin Ciopraga era de părere că poetul evoluează în prelungirea cântului eminescian, nu însă în latura aprinsă a acestuia, ci înaintând pe suavități, sacralizând și spiritualizând în căutarea sublimului: „Cristalizată sub spectrul trecerii, al morții inexorabile, poezia e o erotică de alt gen, jalonând căi de salvare iluzorii, opunând efemerului chipul inefabil al eternității, făcând din cântec trepte spre absolut" [17, p.12]. Eroul liric simte uneori că se distanțează nu doar de ființa iubită, ci chiar de sine însuși, ceea ce îi provoacă o incomensurabilă tristețe: „Şi vai, mai zic, atâta depărtare/ se-așterne între mine, cel de azi/ și cel ce căuta, mai ieri, îmi pare,/ să dezlipească cerul prins de brazi [...]. // De nu te-aş fi iubit aşa fierbinte/ din clipa sfântă-n care te văzum –/ m-aş fi retras, prea poate,-ntre cuvinte [...]. // Vai, surdă-i fraza și-i cuvântul mult/ și-mi pare că aceasta-i poezia:/ o pasăre captivă ce-a crescut/ încât n-o mai încape colivia" (*Elegia tristeții din prea multă iubire*). Oximoronul prezent în titlul poeziei mai sus menționate atestă faptul că, la nivelul expresiei, intră în joc, în creațiile din această categorie, mijloace artistice pe măsură, vizând inerentele neliniști, dilemele ori incertitudinile. Îndoiala de sine și mai ales tristețea neajungerii la perfecțiune sunt drame ale oricărui creator autentic, cărora li se pot asocia încă altele, cum ar fi cele enumerate în *Doruri interzise*: „A venit din nou primăvara. Şi iarăşi/ tristețea e multă./ Şi inima-n piept, iată, nu te mai ascultă./ Şi ţi-e dor. Şi ţi-e silă. Şi ţi-i a trăi. Şi a muri./ Şi iarăși confunzi: bucurii cu tristeți,/ și noapte – cu zi. [...]. // Şi ţi-e dor de aceeași femeie,/ ca și-acum patru veacuri./ Te plimbi pe lângă-aceleași râuri în care-nfloresc/ aceiași lotuși./ Şi totuși și totuși și totuși".

Că despărțirea de ființa adorată poate conduce uneori la moarte este ideea centrală din *Despărțiri neanunțate*: „Mergeam prin ploaie,/ îți beam lacrima ta,/ erai neîngăduit de frumoasă/ sub pomii de lacrimi. // Vorbeam cu cuvinte/ despre cele nespuse. // Vorbeam despre despărțire/ ca despre moarte,/ care se poate întâmpla doar cu alții. // De ce nu mi-ai spus/ că venise iarna,/ iar eu așteptam/ să înflorească copacii?!"

Poet cult, de indiscutabil talent, cu vaste lecturi dar și cu un limbaj pregnant, Nicolae Dabija are știința de a organiza o confesiune. Cel mai nimerit exemplu, în această privință, este poemul *Lupoaica*, în care actantul unor drame erotice, care a dus până la capăt experiența unei iubiri nefericite, își mărturisește, cu parcimonie, consecințele erotomahiilor trăite în cuplu: „Lacrima-i cade – pic – în paharul cu bere: / „Aşa e mai bună…", râde cu fața-n pufoaică:/ „La viața mea am crezut că iubesc o muiere,/ dar, domnii mei, am iubit o lupoaică…"// „Împărțisem cu ea patul, fereastra, cutia poştală…",/ povestea, sorbind din pahar licăr de lună,/ ca să-și trezească mesenii din piroteală:/ „E greu să iubeşti femeie şi lup împreună…" // Şi-apoi, când toată lumea uita de dânsul, zicea/ târziu de tot, cu vocea lui suferindă:/ „Chiar și-acum ea mușcă din inima mea,/ când cine știe prin care coclauri colindă…"

Ca și la Eminescu, în multe dintre poeziile de dragoste ale lui Nicolae Dabija voluptatea se asociază cu durerea, încât binele și răul, dragostea și ura fac parte dintre expresiile dabijiene cele mai tipice din lirica sa cu mesaj erotic, ca în *Sipica*, de pildă, construită, de la un capăt la altul, pe paradox, oximoron și metafore paradoxale: „De-atâta bine mi se face rău./ Şi de-atât curaj m-apucă frica./ Acum când înflorește, blând, sipica/ e aicea pân' la bunul Dumnezeu.// Şi mi se face cald de-atâta frig./ Şi trist devin – de atâta bucurie./ Mi-aud tăcerea doar atunci când strig./ Sau când poema singură se scrie" [...].// Şi cânt, să nu se-audă că bocesc,/ cum floarea umple lumea de prăpăd;/ de-atâta dragoste încep să te urăsc,/ de-atâta dor nu vreau să te mai văd".

Bazat pe oximoron, dar și pe reflecție interogativă și chiar exclamație retorică, retorismul din unele poezii de dragoste ale lui Nicolae Dabija sugerează nu doar dorul nemărginit, dar și adânca tristețe prilejuită de iminența despărțirii de ființa adorată: „Iarba foșnea ca părul unei femei./ Ecoul se rătăcise în munți./ Pomii erau de roură grei./ Începeam să te uit. Începeai să mă uiți". (*Nu credeam*). În spirit occidental, am spune, poetul reprezintă, în finalul acestui poem, relația dintre eros și moarte, unde aceasta din urmă indică mai

curând conotațiile unei realități dintr-o diagramă mai mult fiziologică: „Peştii se zbăteau să învingă curentul./ Iedera-şi făcea vânt să se agațe de nori./ Începeam să te uit. Cu sentimentul/ că așa se învață să mori". S-ar putea trage concluzia că, în experiența iubirii, Nicolae Dabija a intuit cu perspicacitatea-i caracteristică faptul că dragostea reprezintă nu doar resortul cel mai adânc al vieții, ci și zădărniciile acesteia, ca în elegia *Ce bine-a fost…*: „Ce bine-a fost când a fost rău:/ muream pe-atunci de dorul tău;/ era un timp care-a-ncăput/ viața și moartea-ntr-un sărut! [...]. // Azi totul e așa firesc:/ nu mai urăsc, nu mai iubesc,/ nu mai bocesc, nici nu mi-i dor,/ nici nu trăiesc/ și nici nu mor. // Azi nu mă sting de dorul tău,/ și sunt bătrân ca Dumnezeu/ gândind l-acele vremi divine… // Ce bine-a fost când n-a fost bine!..."

„Veritabile bijuterii lirice" – conform calificativului acordat de universitarul Ciopraga – poeziile cu mesaj erotic ale lui Nicolae Dabija „frapează nu numai prin revitalizarea ideii de dor, dar în special prin dezinvoltura modernă cu care se desenează o stare nepământească" [17, p.11]. Este vorba, fireşte, de starea de dragoste, de sentimentul erotic definit de autor, în poemul intitulat chiar *Stare*, în doar șase versuri, fiecăruia succedându-i un rând din puncte de suspensie: „Ce dureros de dor îmi e de tine!/ Văd ziua care pleacă și noaptea care vine/ Simt cerul cum se-așează, sinucigaș –, pe șine // Durerea ta cum face, și ea, parte din mine/ Ca lanul de semințe, ca fructul din stamine/ Ce dureros de dor îmi e de tine!" După cum se vede, versul clasic nu mortifică aici sentimentele, întrucât e știut că, de la poeții medievali până la Ion Barbu, de pildă, doar rigoarea formei a deosebit erosul uman de țipătul simplu al celorlalte mamifere trăind aceeaşi stare. Spațiile dintre rânduri din *Stare* – precum și cele dintre cuvinte sau evidențierea grafică a refrenelor, din alte piese lirice dabijiene – sunt, de fapt, suprimări pentru tăceri și reticențe, pentru stimularea imaginației ori pentru sugerarea/ semnalarea unor afectivități inexprimabile. În sfârșit, e de observat că, în poeziile lui Dabija, golurile au dimensiunile silabice necesare, unele respectând chiar exigențele prozodice… „Poezie de șoapte și rememorări care s-ar vrea citită sau rostită în acompaniament de harpe și flaute, în lumini catifelate, scăzute" – după cum o caracterizează Constantin Ciopraga – lirica erotică a lui Nicolae Dabija „iradiază din confesiunile de iubire ale romanticului însingurat, de o constantă gingășie a sentimentelor [...], iubirea fiind un ocean ale cărui adâncuri sperie, abis în care te poți îneca, un instrument de inițiere în ceva niciodată palpabil" [*Ibidem*].

Concluzii

Să ne amintim că un alt universitar ieșean, Garabet Ibrăileanu, se întreba – cu vreo șase decenii înainte de menționata caracterizare a liricii dabijiene de către C.Ciopraga – dacă, la noi, se va mai putea scrie poezie de dragoste după Eminescu. Nu doar că s-a putut scrie, dar mulți au făcut-o cu rezultate cel puțin meritorii. Unul dintre aceștia este, fără îndoială, Nicolae Dabija, a cărui lirică erotică reprezintă partea cea mai importantă, ca întindere, dar și cea mai valoroasă ca realizare artistică din întreaga sa creație poetică…

Poet de talent, original și profund, capabil să transfigureze liric o multitudine de simțăminte erotice, Nicolae Dabija face din starea erotică o stare lirică nu doar de jubilație și frenezie vitalistă, ci una complexă, încărcată de sensuri metafizice, ceea ce îl plasează, în literatura română, printre cei mai de seamă poeți ai iubirii.

Referințe:

1. PLATON. *Banchetul* sau *Despre iubire*. / Traducere, studiu introductiv și note de Petru Creția. București: Humanitas, 2011.
2. CORCINSCHI, N. Erotologia unitivă. Tu eşti Dumnezeul meu! În: *Naraţiuni ale erosului. Eseu.* Cu o prefaţă de Bogdan Creţu. Chişinău: Cartier, 2019.
3. ONFRAY, Michel. *Scurt manifest hedonist. /* Traducere de Vlad Russo. București: Humanitas, 2013.
4. CODOBAN, A. *Amurgul iubirii. De la iubirea pasiune la comunicarea corporală*. Cluj-Napoca: Idea Design Print, 2018.
5. MAY, S. *Istoria iubirii. /* Traducere de Dana Ionescu. București: Nemira, 2014.
6. URSA, M. *Eroticon. Tratat despre ficțiunea amoroasă*. București: Cartea Românească, 2012.
7. BEIGBEDER, F. *Dragostea durează trei ani*. / Traducere de Marie-Jeanne Vasiloiu. București: Pandora, 2005.
8. CORCINSCHI, N. „Ochiul al treilea" – program estetic al unei generaţii. În: *Poezie şi publicistică. Interferenţa limbajelor*. Chişinău: Academia de Ştiinţe a Moldovei, 2008.
9. CHIPER, G. Tranziţie poetică în Basarabia la sfârşitul anilor '80. În: *Intertext*, 2010, nr.3-4.
10. PAZ, O. *Dubla flacără. Dragoste și erotism*. Bucureşti: Humanitas, 1993.
11. CIMPOI, M. Referinţă pe coperta a patra a volumului *Apă neîncepută*, de Nicolae Dabija. Chişinău: Literatura artistică, 1980.
12. CONSTANTINESCU, C. Despre estetica poeziei necesare. În: *România literară*, 1991, nr.46, p.10.

13. DOLGAN, M. Nicolae Dabija: dreptul la poezia „pură”. În: *Poezia contemporană, mod de existenţă în metaforă şi idee*. Chişinău: Elan Poligraf, 2007.
14. FONARI, V. *Creaţia lui Nicolae Dabija sub semnul orfic.* Cu o prefaţă de acad. Mihai Cimpoi. Iaşi: Princeps Multi-media, 2022.
15. NICU, Gh. Un alt caligraf. În: *Semn*, 1998, nr.3-4, p.22-23.
16. TAMAZLÂCARU, E. *Poezia anilor '70. Nicolae Dabija şi generaţia sa.* Ediţia a doua revăzută şi completată. Iaşi: TipoMoldova, 2020.
17. CIOPRAGA, C. *Nicolae Dabija – o conştiinţă vizionar-patetică*. Prefaţă la: *Nicolae Dabija, „Aripă sub cămaşă”*. Iaşi: Junimea, 1991.

Date despre autor:
Liviu CHISCOP, doctorand, Şcoala doctorală *Ştiinţe Umanistice*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: agentiacontexte@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-5877-8291

Prezentat la 27.04. 2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.10(160)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.97-101

CZU: 1-051:27(470) DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7473148

ОСМЫСЛЕНИЕ ЦЕРКВИ В РУССКОЙ РЕЛИГИОЗНОЙ ФИЛОСОФИИ: НА ПРИМЕРЕ ФИЛОСОФСКОГО УЧЕНИЯ ПАВЛА ФЛОРЕНСКОГО

Ксения ГОНЧАРОВА

Молдавский государственный университет

В статье предпринята попытка подтверждения философского статуса русской религиозной философии посредством поиска той области размышлений, в которой русским философам удалось сказать нечто принципиально новое. Подобной областью, по нашему мнению, является понимание церкви. На примере философского учения Павла Флоренского продемонстрировано, что церковь в русской религиозно-философской традиции осмысливается не богословски, не социологически, не исторически и не культурологически, а именно философски. П.Флоренский не просто рассуждает о церкви как о «невесте Христовой», пытаясь понять ее соотношение с мирскими властями или призывая к поиску ее земных истоков. Философ вписывает церковь в онтологическую структуру мира как необходимый элемент мироздания во всей его целостности посредством специфической роли в нем человека, испытывающего потребность в слове и культе.

Ключевые слова: *русская религиозная философия, экклесиология, церковь, христианская философия, Павел Флоренский, философия культа, христианский платонизм.*

CONCEPTUALIZAREA BISERICII ÎN FILOSOFIA RELIGIOASĂ RUSĂ PRIN PRISMA ÎNVĂȚĂTURII FILOSOFICE A LUI PAVEL FLORENSKI

În acest articol se întreprinde o încercare de a confirma statutul filosofic al filosofiei religioase ruse prin căutarea unui domeniu de gândire în care filosofilor ruși le-a reușit să spună ceva principial nou. Un astfel de domeniu, în opinia noastră, este înțelegerea Bisericii. În baza învățăturii lui Pavel Florenski se demonstrează că Biserica în gândirea filosofico-religioasă rusă nu este conceptualizată teologic, sociologic, istoric sau culturologic, dar anume filosofic. Florenski nu vorbește despre Biserică ca fiind «mireasa lui Hristos», nu încearcă să înțeleagă relația acesteia cu autoritățile lumești și nu îndeamnă la căutarea originilor ei pământești. Filosoful înscrie Biserica în structura ontologică a lumii ca element necesar pentru realizarea universului în totalitatea sa prin rolul specific al omului, care are nevoie de un cuvânt și de un cult.

Cuvinte-cheie*: filosofie religioasă rusă, eclesiologie, Biserică, filosofie creștină, Pavel Florenski, filosofia cultului, platonism creștin.*

REFLECTION ON CHURCH IN RUSSIAN RELIGIOUS PHILOSOPHY: ON THE EXAMPLE OF THE PHILOSOPHICAL STUDY OF PAVEL FLORENSKY

In this article is implemented an attempt to confirm the philosophical status of Russian religious philosophy by searching for some field in Russian philosophers' thought, in which they managed to say something radically novel. That area, according to the author of the paper, is the reflection on the Church. Taking Pavel Florensky as an example, the article demonstrates that the Church in Russian religious thought is comprehended not theologically, sociologically, historically or culturally, but precisely philosophically. Florensky does not think about the Church as the "bride of Christ" or try to understand its relationship with the secular authorities, or call to find its earthly origins. The philosopher embeds the Church in the ontological structure of the world as a necessary element of its realization through a specific understanding of man and his need for language and cult.

Keywords: *Russian religious philosophy, ecclesiology, Church, Christian Philosophy, Pavel Florensky, philosophy of cult, Christian Platonism.*

Проблема философского статуса русской религиозной философии

Как известно, русской религиозной философии изрядно достается от академического философского сообщества: ее «русскость» и «религиозность», с легкой руки философских консерваторов, трактуются как недостатки, совместно абсолютно нивелирующие всю возможную философичность русской религиозной мысли. Подобные утверждения, по нашему мнению, во многом являются лишь допущениями, доказательством чему служат несколько последовательных умозаключений.

Во-первых, религиозность русской философии не может считаться принципиальным препятствием для обретения ею философского «статуса». Очевидно, что известный всем идеал философского сом-

нения на протяжении истории философии прекрасно уживался с различными философскими «изм»ами, которые так или иначе принимали некоторые аксиоматичные основания «на веру»: фактически речь идет о том, что, перефразируя известное философское выражение Р.Декарта, если существует картезианство, следовательно, и религиозная философия возможна.

Во-вторых, национальный окрас русской философии также не является непреодолимой преградой: как в одном из своих интервью сказал философ А.М. Пятигорский, «...никакой русской философии нет, как нет никакой английской, германской…» [1, с.204-213], но есть одна философия, к которой все мы причастны. Гораздо сложнее, однако, парировать аргумент об отсутствии у русской философии традиции и собственного терминологического аппарата, но уже подобная такая формулировка говорит о том, что самобытность русской мысли возможно преувеличена, и при желании в ней легко можно проследить следы осмысления и рецепции западной философской мысли.

Подобная нарративная логика закономерно выдвигает перед нами вопрос о том, какую философию нужно тогда считать достаточно философичной. В попытках ответить на него мы и переходим к третьему опорному пункту нашей аргументации. Как утверждает современный историк русской философии К.М. Антонов, хорошая философия – это та философия, которая «позволяет нам увидеть в бытии что-то такое, чего бы мы не увидели другим способом» [2]. Одной из основных метафизических областей подобного нового видения для русских религиозных философов являлось осмысление института церкви, что подтверждает нижеследующий краткий историко-философский экскурс.

Основные черты философии: бытийный разрыв и «выдвинутость в Ничто»

В попытках философии осмыслить саму себя можно считать уже традиционным тезис христианского философа и богослова А.Мацейны о трёх основных источниках философии – страдании, сомнении и удивлении [3, с.277-294]. Очевидно, что каждый из них маркирует собой своеобразное распадение некоей целостности и колебания статуса-кво. На фоне подобного разрыва и появляется обращение к философии как попытка осмысления этого зазора, этой вдруг возникшей «выдвинутости в Ничто» [4, с.22], и последующая интенция заново собрать многое в единое, что ассоциативно приводит к хайдеггеровскому пониманию λόγος-а, а затем и бытия, как собирания и сохранения [5, с.20; 4, с.113-123].

Однако эта холистская по сути тенденция не исключает необходимости аналитического разбора всего сущего, его последовательного препарирования и расчленения: как писал Аристотель, «о сущем говорится … в различных значениях» [6, с.58]; или «слово «сущее» употребляется во многих значениях» [7, с.120] (Метафизика 1003 а33), а потому идущее еще от Платона диалектическое исследование сущего как последовательное разделение и соединение понятий (Филеб 16с-17а) [8, с.11-96] становится необходимым программным пунктом всякого философствования [9, с.1-82; 10]. В конечном счете – и тут мы сошлемся на Гегеля – целью философии является сведение всех законов и явлений к некоему единому источнику, с тем лишь намерением, чтобы обратным путем постигнуть их из него, то есть «познать, как они из него выводятся» [11, с.25-26].

«Пограничный» характер русской религиозной философии как доказательство ее философского характера

Эти классические философские «маркёры» явно прослеживаются и при ознакомлении с русской религиозно-философской мыслью.

Как социально-культурный феномен русская религиозная философия возникает в разрыве, и специфика этого исторического и идейного зазора и определяет непосредственно характер ее философского своеобразия. Самую большую группу представителей русской философии условно можно назвать светской интеллигенцией, пережившей религиозный опыт и столкнувшейся с несостоятельностью существовавших на тот момент интеллектуальных систем осмысления этого опыта: с одной стороны, они встречаются с ортодоксальным богословием в лице, например, прот. Ф. Голубинского, П.Д. Юркевича, А.И. Введенского, С.С. Глаголева, прот. Н.Боголюбова, свщ. Т.Буткевича и других, занявших радикально негативную позицию по отношению к культурной деятельности и политическим убеждениям интеллигенции; а с другой – с секулярными мыслителями вроде А.И. Герцена и М.А. Бакунина, продолжавшими линию Просвещения и романтизма, но и принципиально поддерживавшими нововременные атеистические настроения [12, с.30]. «Срединность» подобного положения русских религиозных философов прослеживается не только в локальном решении вопроса о соотношении культуры и

религии, но и в глобальной тенденции «диагностирования» западной философии как пришедшей к кризису, что соответствовало и интенции непосредственно интеллектуального пространства Запада, и известному славянофильскому представлению об испорченности западной мысли.

Подобное «пограничное», а потому воистину философское положение, положение вне какой-либо, как сказал бы М.М. Бахтин, «суверенной территории» [13, с.312] обсуждаемой нами новообращенной интеллигенции, в конечном счете породило множество интеллектуальных групп, пытавшихся переосмыслить устоявшиеся на тот момент дихотомии богословской и философской мысли: это в первую очередь неославянофилы (В.С. Соловьев, С.Н. Булгаков, П.А. Флоренский, В.Ф. Эрн, В.И. Иванов), считавшие, что правильно понятая церковь несомненно предоставляет санкцию культуре; затем это представители нового религиозного сознания (Д.С. Мережковский, В.В. Розанов, Н.А. Бердяев), реагировавшие на негативно настроенную к культуре ортодоксальную догматику призывом создать новую церковь; эту тему затрагивали и мистические анархисты (Г.И. Чулков), и представители религии будущего (Н.М. Минский); несколько в стороне располагались, условно говоря, «религиозно осторожные», но отнюдь не безразличные (С.Л. Франк, Н.О. Лосский, П.Б. Струве).

Рефлексивная работа каждой из этих групп вынуждает искать срединные решения, то есть постоянно заниматься филигранным разграничением понятий, что приводит к постепенному умозрительному расщеплению известных религиозных представлений о вере, религии и церкви и к осмыслению каждого из этих феноменов в отдельности.

Экклесиодицея Павла Флоренского: пример философского размышления о Церкви

Осмысление религии и веры – мотивы достаточно распространенные в истории человечества. Однако осмысление непосредственно церкви трансформировалось зачастую либо в ее критику («разгадка тайны святого семейства» [14, с.1-4]), либо в подтверждение богословской догмы («Невеста Христа» (Еф. 5:27; 2 Кор. 11:2)), либо в исследование социологических обстоятельств [15] и внутрицерковных иерархий (вопросы распределения в церковном институте социальных ролей и ее соотношения с институтами мирской власти) [16]. Примером же совершенно другого подхода к рассмотрению церкви – не богословского, не культурологического, не исторического и не социологического, а именно философского – может служить учение русского религиозного философа Павла Флоренского.

При ознакомлении с учением П.Флоренского можно натолкнуться на следующие отзывы о его религиозных размышлениях. Русский мыслитель Н.А. Бердяев, обвинив Флоренского в «стилизованном православии», подразумевает его «религиозное несовершеннолетие», а также говорит об обречении человека в картине мира Флоренского на «пассивное выжидание, которому не предвидится конца» [17, с.279]. Похожей точки зрения придерживается и С.С. Хоружий, упрекая Флоренского в построении «статичной картины бытия», в которой «онтологическая значимость» всего – в том числе и человеческих действий – «равна нулю» [18, с.556]. Мы же вынуждены с ними не согласиться на основании сравнительного анализа учений Платона и Павла Флоренского, называемого зачастую христианским платоником.

При всех сходствах и различиях философских систем Платона и Флоренского общая схема формального развертывания их мысли оказывается идентичной: и для Флоренского, и для Платона исходной точкой их философствования является необходимость преодоления скептицизма, что определенно требует от них обоих решения ряда типичных античных философем (проблема соотношения единого и многого, проблема соотношения имени и вещи и т.д.); последовательное же решение этих философем в конечном счете приводит обоих мыслителей к оправданию некоей институциональной формы – государства в случае Платона и церкви в случае Флоренского. Причем последний рассматривает церковь не только в ее божественной исключительности, но и вписывает ее в онтологическую структуру мироздания как необходимый элемент и даже залог существования бытия посредством переосмысления феномена культа. Человек в картине мира Флоренского вовсе не похож на платоновского человека: обладая потребностью в словесном выражении и культово-символической практике, homo liturgis [19, с.59] не просто инструментально ими распоряжается, а познает мир, предоставляя и самому миру посредством этого действия возможность осуществиться.

Оказывается, главной оправдательной – и единственной непроговариваемой напрямую – амбицией Флоренского как богослова и философа является не антропо- и отнюдь не теодицея – два фундаментальных труда Флоренского в качестве подзаголовка носят оправдательные мотивы: «Философия

культа (Опыт православной антроподицеи)» [19] и «Столп и утверждение Истины. Опыт православной теодицеи в двенадцати письмах» [20] –, а «экклесиодицея», то есть оправдание церкви. В сущности, формулировка «оправдания» силами не богословов, а философов, культурно-исторически была возможна лишь после Мартина Лютера и Реформации.

Специфика русской религиозной философии и принципы ее изучения

Все теоретические перипетии и историко-философские экскурсы в конечном счете приводят нас к некоторым интересным выводам.

Во-первых, очевидно, что философское осмысление церкви, то есть осмысление ее не только как социального института, божественного установления, властной структуры и так далее, а взгляд на нее сквозь призму именно философских категорий и не людей воцерквленных или атеистически настроенных, а людей ищущих, определенно является специфической темой русской религиозной философии, что позволяет нам по-новому рассмотреть ряд установившихся философских и богословских понятий. Это и наделяет русскую религиозную философию одновременно и философским, и богословским значением.

Во-вторых, очевидно, что русская религиозная философия гораздо более тонкого устройства: она вовсе не похожа на выверенную догматическую структуру, отказываясь принимать одновременно и фундаментализм, и его противоположность – крайний сциентизм. Более того, интересен тот факт, что именно русская религиозная философия пыталась развернуть богословские догматы (вроде вопроса о соотношении Бога и мира) в русло решения вопросов антропологических и культурологических: грубо говоря, решение вопроса о соотношении Бога и мира для русских религиозных мыслителей имеет следствие на каждом уровне расслаивающейся человеческой реальности, и для них представляет интерес, что это за последствия.

И, наконец, в-третьих, очевидно, что историк русской философии должен придерживаться меры между настаиванием на специфичности русской мысли и попытками вписать ее в общеевропейский контекст. Первый подход позволяет выявить ряд специфически русских, но одновременно и общезначимых тем и принципов, однако его абсолютизация ведет к необоснованному обособлению русской философии от движения мировой мысли. Второй подход также исследовательски продуктивен, но до тех пор, пока не начинает предъявлять русской философии агрессивные европоцентристские требования. Русская философия определенно вписана в общеевропейский контекст, и задача историков русской философии выявить механику этой вписанности, специфику рецепции западных философов в России и прослеживание процессов обратного влияния: прямого, в виде ознакомления западных философов с трудами русских мыслителей, и непрямого, в виде перекликания их идей при отсутствии точек прямого соприкосновения.

Литература:

1. ПЯТИГОРСКИЙ, А.М. Честно говоря, никакой русской философии нет... В: *Кто сегодня делает философию в России*. Том I. Москва: Поколение, 2007, с.204-214.
2. *Большой разговор о русской философии с профессором К.М. Антоновым. Часть 2. Сайт Свято-Тихоновского богословского института*. Доступно: http://www.pstbi.ru/news/show/842/ [Просмотрено: 05.12.2022]
3. МАЦЕЙНА, А. Происхождение и смысл философии. В: *Историко-философский ежегодник '93*. Москва, 1994, с.277-294.
4. ХАЙДЕГГЕР, М. Что такое метафизика? В: *Время и бытие*. Москва: Республика, 1993, с.16-27.
5. ХАЙДЕГГЕР, М. *Положение об основании*. СПб.: Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. 290 с.
6. АРИСТОТЕЛЬ. *Метафизика*. М.–Л.: Государственное социально-экономическое издательство, 1934. 348 с.
7. АРИСТОТЕЛЬ. *Метафизика*. Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы Аквинского, 2006. 232 с.
8. ПЛАТОН. *Сочинения в четырех томах*. Том 3. СПб.: Издательство СПбГУ; Издательство Олега Абышко, 2007, ч.1. 632 с.
9. CHERNISS, H.F. *Aristotle's Criticism of Plato and the Academy*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1944, vol.1. 610 p.
10. PHILIP, J.A. Platonic Diairesis. In: *Transactions of the American Philological Association*. 1966. vol.97, p.335-358.
11. ГЕГЕЛЬ, Г.В. *Сочинения: В 14 томах*. Том 10, кн.1. Ленинград: Партийное издательство, 1932. 490 с.

12. АНТОНОВ, К.М. *Философия религии в русской метафизике XIX – начала XX века*. Москва: Издательство Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета, 2013. 360 с.
13. БАХТИН, М.М. *Эстетика словесного творчества*. 2-е изд. Москва: Искусство, 1986. 896 с.
14. МАРКС, К. Тезисы о Фейербахе. В: *Сочинения К. Маркса и Ф. Энгельса*. Том 3. 2-е изд. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1955, с. 1-4.
15. LE BRAS, G. Etudes de sociologie religieuse. Tome I. Sociologie de la pratique religieuse dans les campagnes françaises. In: *Revue d'histoire de l'Église de France,* 1956, vol.42, no.139, p.245-247.
16. ЗОМ, Р. *Церковный строй в первые века христианства. Заозерский Н.А. О сущности церковного права (против воззрений проф. Рудольфа Зома)*. СПб.: Издательство Олега Абышко, 2005. 320 с.
17. БЕРДЯЕВ, Н.А. Стилизованное православие (о. Павел Флоренский). В: *П.А. Флоренский: pro et contra*. СПб.: РХГИ, 1996, с.266-284.
18. ХОРУЖИЙ, С.С. Философский символизм П.А. Флоренского и его жизненные истоки. В: *П.А. Флоренский: pro et contra*. СПб: РХГИ, 1996, с.525-557.
19. ФЛОРЕНСКИЙ, П.А. *Философия культа (Опыт православной антроподицеи)*. Москва: Мысль, 2004. 685 с.
20. ФЛОРЕНСКИЙ, П.А. *Столп и утверждение Истины. Опыт православной теодицеи в двенадцати письмах*. Москва: Академический Проект, 2012. 490 с.

Данные об авторе:
Ксения ГОНЧАРОВА, докторант, Молдавский государственный университет.
E-mail: goncharova.xenia@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0144-0265

Prezentat la 05.12.2022

INTERTEXT CU „CHINA MEA DIN VIAȚĂ ȘI DIN CĂRȚI” A TATIANEI CIOCOI

Tatiana CIOCOI. *China mea din viață și din cărți.*
Chișinău: Cartier, 2021. 172 p.

Oamenii cărții au fost, dintotdeauna, cei mai aventurați călători și nu pentru că au un fel de entuziasm limitrof cu extazierea, ci pentru că fiecare cuvânt, fiecare itinerar se tranformă în mintea lor în imagini vii, în experiențe mult mai intense decât cele trăite cu-adevărat. Călătoriile împătimiților de carte sunt savuroase, descrise cu o larghețe și pasiune copleșitoare, pentru că ei nu cunosc lumea doar pipăind-o, ci și revărsând-o în cuvinte ori răsturnând-o din acestea.

O astfel de călătorie prezintă și culegerea de eseuri *China mea din viață și din cărți*, apărută la Editura Cartier în 2021 și semnată de Tatiana Ciocoi[1]. Din primele pagini, autoarea ne introduce într-o atmosferă confesivă, în care reactualizează frânturi de jurnal, *Amintiri de la curtea cu dragoni*, prin care ne apropie de sinele său – cel care scrie și cel care povestește istoria sejurului de 600 de zile în China. Probabil această poziție din care autorul este identic cu naratorul și pesonajul este cea mai apropiată de cititor, fiind una dintr-o zonă a intimității, poate chiar a familiarității, simple, omenești, și (de ce nu?) chiar a prieteniei. Poziția cea mai fără de apărare, din care scriitorul își asumă orice cuvânt, care echivalează cu realitatea, cu propria sa realitate.

Structurată în două părți, anunțate chiar din titlu, culegerea de eseuri a Tatianei Ciocoi ne pregătește pentru incursiunea în realitatea imediată, în care *toate drumurile duc la Beijing*, și în realitatea cărții despre China/ din China. Ceea ce oferă naturalețe și credibilitate discursului este lipsa intenției, pregătirii autoarei pentru această carte, care a apărut, în mod natural, ca o consecință a vertijului produs de numirea soțului acesteia ca ambasador în China. Autoarea spune tranșant din primele pagini: *N-am avut niciodată o curiozitate față de partea aceea a lumii, nu m-a tentat exotismul ei geografic sau turistic (...) China era pentru mine doar un punct pe hartă (abia mai târziu aveam să văd cât de mare era acel punct) și nu apărea în conștiința mea decât arareori, sub forma unui meniu asiatic...*

Această călătorie apare dintr-o necesitate conjugală: soția este mereu alături de soțul său, dar și *dintr-un impuls de autoconservare*: schimbând „decorul” sperăm să ne consolăm, așa cum spera și autoarea care încă ducea doliul mamei sale.

China apare, inițial, pentru Tatiana Ciocoi, ca o lume de dincolo de înțelegere și acceptare. Cele 13 ore de zbor, *șocul cultural* și chineza care *suna ca un Kung-Fu lingvistic* creionează o Chină diferită de cea din spoturi, blog-uri și filme. Tot ceea ce vede „ochiul european” s-a dovedit a fi *copleșitor în tot ce se înfățișa simțurilor, ceva straniu și neobișnuit, care te lăsa fără definiție*. Aglomerația sufocantă a urbelor este înlocuită de explorările calme, încete, poate chiar timide inițial ale *țarcului diplomatic* din districtul Chaoyang, unde erau stabilite delegațiile străine, discuțiile îndelungate se transformă în scurte episoade de escaladare a barierei lingvistice în care româna cantabilă se zbate de tăioasa chineză, care e uscată și rece, ca iarna de la Beijing.

Totuși, China nu a reprezentat o capcană pentru autoare, cum ar putea părea, nici nu a fost un impas peste care trebuia de trecut, nici măcar o încercare. China a fost o carte pe care autoarea s-a aventurat să o citească și care i-a devenit cunoscută, poate chiar apropiată.

Deși aflată la amețitoare distanțe lingvistice, culturale și geografice, în *China din viață* autoarea a dibuit firele unei comunicări, poate pe alocuri imprecise și încâlcite, transcrise într-un *pinyin* echivalent translatorului vocal, dar suficiente pentru a înțelege și a te face înțeles într-o lume incomprehensibilă. Aș fi adăugat și necomestibilă, căci nu s-a trecut peste *bizareriile obiceiurilor alimentare ale chinezilor*, care uimesc, șochează și uneori terifiază omul simplu, căruia *o supă din ovare de țestoasă ori din buze și aripi de rechin* îi pare ceva scandalos. Totuși, mâncarea este o parte reflectorie a culturii, chiar a istoriei unui popor, așa cum observă și Tatiana Ciocoi: *Toate bucătăriile lumii își trag creativitatea și invențiile fie din sărăcie, fie dintr-o înclinație abuzivă spre desfătarea simțurilor. Că în China se mănâncă tot ce zboară, plutește, se târăște sau aleargă, vorbește despre o psihologie colectivă a unei populații extrem de numeroase și prea multă vreme confruntată cu brutalitatea existenței, care și-a dezvoltat simțul supraviețuirii în detrimentul laturii idealizate a nutriției*.

---

[1] Tatiana Ciocoi, doctor habilitat în filologie, profesor universitar, cercetător și critic literar. Din 2012 și până în prezent conduce Departamentul Literatură Universală și Comparată al USM. Este cofondatoarea și președinta Asociației de Literatură Generală și Comparată din Moldova (2013) și a Atelierului de Inteligență Comunicativă „Chișinăul Cult” (2017). A publicat un șir de studii, articole, cărți și antologii cu caracter didactic și științific.

În China, mâncarea este, practic, o filosofie a vieții, una *mai impenetrabilă decât schopenhauerianismul. Toată lumea lor, ca „voință și reprezentare", este în bucătăria națională*.

Descoperirea unei varietăți explozive de gusturi și deschiderea altor culori ale orizontului gustativ nu doar acutizează niște percepții și senzații, ci mai acutizează și dorul de gastronomia de acasă. Entuziasmul noului se schimbă cu dorul de casă, dorul de gusturile de acasă și atunci încep căutările acestor gusturi, ori cel puțin ale simulacrelor care ar putea pe o fărâmă de timp să potolească acest dor.

Astfel, autoarea descoperă cafeneaua lui Giuliano, o *fărâmă de Italie* de *bella Italia*, care-i oferă retrăirea rutinei matinale de a savura o cafea: *Când l-am descoperit pe Giuliano, cu espressorul lui italian și cornetele cu ciocolată, pe cerul Beijingului răsăriseră doi sori*. În această lumină dublă, poate chiar iluminare, zilele sejurului au început a trece printr-o altă clepsidră, măsurate în orele dintre cafele – perioade extinse de analiză a lumii și a locului în care s-a pomenit. Timpul în China căpătase o lentoare densă, de parcă *se scurgea ca ceasul lui Dali*, iar autoarea devenise un observator, *o adevărată „flâneuse"* à la Baudelaire. Alura aceasta aproape poetică se aplică și asupra viziunii lumii din jur, o simplă povestire a celor văzute e, practic, un poem: *Tastâd în iphone, el îi explică, probabil, că ceva nu funcționează, tastând în iphone, ea îi răspunde, probabil, că nu funcționează nimic. Peste o oră, ea izbucnește în plâns și începe a tasta spasmodic în tastiera telefonului, cu o viteză prevestitoare de sfârșit. Tinerii chinezi au concrescut deja cu dispozitivele tehnologice.*

Totuși, China nu e doar imaginea tehnicizată din filmele stereotipice ale prezentului, ea încă mai este o țară a istoriei, a arhitecturii pline de acea magie imperceptibilă și fascinantă a trecutului. Orice loc, clădire, stradă are o poveste a ei, iar contactându-le kinestetic autoarea le preia, le află, așa cum afli aroma unei flori de care te apropii. *China din viață* e călătoria prin *cartierul rusesc (al) bișnițarilor improvizați* – Yabaolu, explorarea districtului Chaoyang, *în care locuiesc trei milioane și jumătate de oameni, adică, raportat la capacitatea noastră de autopercepție, cam toți moldovenii luați la un loc, dimpreună cu diaspora și cei încă nenăscuți, (unde) erau amplasate majoritatea ambasadelor străine și a centrelor de business internațional*. Evident că în această călătorie se înscriu obligatoriu cele mai tradiționale, dar și cele mai excentrice destinații, cum ar fi: Orașul Interzis, Marele Zid, *Hutong*-urile – *ceea ce a mai rămas din vechiul Beijing și din arhitectura lui unică în lume*, 798 Art Zone (*Trei ore în zona de artă 798 nu sunt echivalente cu trei ore în muzeul Prado*), Silk Market de pe Silk Street, Bookworm – *singura librărie de carte străină* și autostrăzile ce excelează, prin calitate, asupra celor germane, dar care te lasă stupefiat de maniera în care sunt traversate: *circulația rutieră era un sistem semiotic transferat într-o logică diversă. (...) Semafoarele, marcajele, benzile, rondurile, zebrele erau făcute numai pentru străini. Chinezii aplică legea celui mai puternic. Paradoxal, dar nu se accidentează decât arareori*.

Contrastând cu „jungla de piatră" ori diluând-o până la uitare apare, în scurte descrieri, natura Chinei, de o frumusețe exorbitantă, la fel de misterioasă și tentantă prin noutate ca toate cele văzute și simțite de autoare. Totuși, natura Chinei rămâne a fi culmea descoperirilor și simțirilor răsturnate în această culegere de eseuri, fiind un „respiro" contrastant cu stările oferite de oraș. Simplețea și profunzimea cu care flora i se înfățișează, în ipostaza celor patru anotimpuri, privitorului, acelui „ochi european", îl face incapabil de a rezista unei adulații aproape instinctive.

Veniți în iarna rece și uscată a Beijingului, întâmpinați de un vânt *care tăia în fibule ca în unt*, autoarea remarcă diferența, stranietatea și străinătatea naturii, care are iarna *aerul galben lăptos și plopii de un verde metalic, cu frunze sticloase, care foșneau cumva diferit de ai noștri.* Celelate anotimpuri la fel se diferențiază de percepția călită de ani în raza unui tip de climă. Primăvara năvălește ca o izbăvire florală de acest vânt tăios al iernii, căci înfloresc magnoliile: *Parcurile, scuarurile și grădinile publice se umplu de catifeaua roz-violacee sau albă a acelor flori nepământești și nu există nimic mai fascinant decât puritatea infinită a copacilor de magnolie, semănând cu niște mirese mirabolante. Este primul acord al primăverii, cu un soare translucid și un cer de un albastru nesfârșit, care în curând va trezi la viață copacii de piersici și cireși, colorându-i în alb-vaniliu, roșu-coral sau roz-ciclamen și făcând să ți se oprească inima în loc de atâta frumusețe. Primăvara chineză trebuie văzută măcar o dată în viață ca să-ți poți face o închipuire despre cum arată grădina paradisului*. Din această grădină nimeni nu este izgonit, ba chiar gonit în ea de vara care e pe potriva iernii: *Verile beijingheze sunt călduroase și uscate, cu un soare la propriu ultraviolet și furtuni de nisip venite dinspre Gobi, care-ți fac ochii „de ghierlan" și capul tânjind după o pălărie de trestie.* Asta înseamnă că toți evadează în natură, iar *escapadele la țară erau o adevărată izbăvire pentru toată lumea, care năvălea buluc, în fiecare sfârșit de săptămână, la ieșirile din oraș. China rurală era o încântare*.

Încântată de peisaj, de efectul terapeutic al acestuia, Tatiana Ciocoi ne descrie un adevărat Paradis cu numele Badaling – *unde erau localizate cătune pitorești și livezi doldora de piersici și caise,* Colinele Parfumate – *câmpuri argintii de salvie, câmpuri roz de echinacee, câmpuri violete de anemone, câmpuri sângerii de passiflora, câmpuri ivorii de cascarade... cam așa arată Provența chineză.* Această abundență de arome și culori se face simțită și dincolo de pagina scrisă, căci „ochiul european" îndrăgește China, o vede *a mea*, iar la venirea toamnei – *nu mai puțin aurie decât a noastră*, începe să trăiască un veridic sentiment de aflare acasă.

Un acord final este sfârșitul de an care vine cu sărbătorile de iarnă, în perioada cărora se reunesc familiile, așteptând *Chu jie* (Sărbătoarea Primăverii), ca ieroglifa „fericire" să împodobească *fiecare vitrină, geam și ușă*. Acest final de an i-a oferit autoarei *cel mai memorabil revelion*.

China s-a dovedit a fi lentila prin care Tatiana Ciocoi ne arată fericirea explorării lumii exterioare, dar și a celei interioare. Acest sejur pare a fi mai mult estetic și educativ decât practic, el a coagulat o filosofie a scriiturii: *Orice străin care ajunge în China se simte tentat să scrie o carte, peste două luni are convingerea că a văzut și a înțeles destule pentru o istorie de top, ca să-și dea seama, în cea de a treia lună, că singurul lucru pe care l-a înțeles este că nu a înțeles nimic.* În 600 de zile, autoarea a reușit nu doar să înțeleagă, ci să și simtă spiritul acestei lumi incomprehensibile, evocând cea mai simplă filosofie, cea a iubirii: *într-o bună zi, mi s-a făcut dor de China și am început să scriu această carte.*

Pe o atare notă de deschidere sufletească și culturală, se accede la partea în care scriitoarea ne prezintă *China mea din cărți*, China descoperită prin lecturi, prin sondări ale spațiului literar chinez înmagazinat între copertile care i-au servit drept puncte de sprijin în decursul acestei șederi. Tatiana Ciocoi mărturisește că anume *prin lectură am pătruns în sufletul chinezilor, le-am cunoscut frustrările, fobiile și marile dureri, i-am privit cu ochi empatici și ne-europeni, și dacă am astăzi o Chină „a mea", li se datorează în totalitate romancierilor chinezi*.

În *China mea din cărți* este la fel o ilustră galerie ca în *China mea din viață*, doar că în locul peisajelor și arhitecturii se perindă autori și personaje. Această parte a cărții este ca un jurnal de lectură, în care, printr-o pleiadă de eseuri, Tatiana Ciocoi continuă „povestea" despre călătoria în China, depășind cronotopul realității imediate.

Seria de cărți prezentate este structurată de gustul literar al profesionistului și de necesitatea vitală de cunoaștere a străinului ce trăiește o acută nevoie *de a învinge captivitatea necunoscutului*. Primul pas în această lume *autosuficientă*, *mare și frumoasă* se realizează prin romanele lui Mo Yan, în care China apare în perioade de teroare, de infernale chinuri spirituale și abuzuri politice. Cu romanele *Obosit de viață, obosit de moarte*, *Baladele usturoiului din Paradis* și *Broaște*, Mo Yan se definește în imaginarul scriitoarei ca un *mare povestitor al durerii și cruzimii omenești*.

Aceeași cruzime transpare și din creațiile lui Su Tong, numit *un „feminist contemplativ"*, care prin textele sale *dezvăluie teribila realitate a relațiilor interfeminine* (*Viață de femeie*), nu educă și nici nu cultivă, ci redă realitatea *unei colectivități umane în care socializarea feminină traduce disprețul, conotația negativă și inferioritatea ce planează asupra corpului feminin de secole*.

Soții și concubine, O altă viață de femeie, Arta grădinăritului sunt romane ce transmit poveștile unor mariaje, unor demențe și mizerii care înmlăștinesc corpurile și conștiința feminină, creionând o lume complexă, dar neglijată a femeii chineze.

La fel de complexă, însă imposibil de neglijat, este scriitura feminină chineză, reprezentată de Teng Xiaolan, Pan Xiangli și Xue Shu, în următorul eseu, în care Tatiana Ciocoi avansează în cunoașterea lui *homo chinensis*, ascultându-i vocea feminină. Voce care poartă cititorul prin cutremurătoare istorii de dragoste, cum este cea din nuvela *Rendez-vous au paradis* de Teng Xiaolan, datorită căreia personajul feminin chinez devine uman, spiritual și viu cu-adevărat, ori bunăoară cea din *Bouillon clair de chou chinois* de Pan Xiangli. În aceeași cheie scrie și Xue Shu nuvela *La Tierce Personne*, care completează acest corolar de literatură feminină cu *o proză distilată, vaporoasă și insolită, ai cărei topoi vor completa, probabil, dicționarele noastre de termeni narativi*.

Pe lângă infinitul talent al scriitorilor chinezi, care *răscolesc ontologia cititorului*, autoarea se convinge, din lecturile sale, că istoria acestui popor este tragică, abundentă în durere și atrocitate. Drama personajului abuzat de istorie este cunoscută de autoare și prin creația lui Yu Hua, citind romanul *Cronica unui negustor de sânge* – o istorie a fiului renegat și a victoriei omului simplu asupra tertipurilor sorții și vremurilor.

China văzută prin cărți e o versiune mai veche, mai crudă, mai nefericită a Chinei de azi, e o antiteză istorică a prezentului. Lecturile Tatianei Ciocoi sunt niște uși deschise spre diferite epoci ale lumii chineze, cum este, spre exemplu, și romanul *Miezul nopții* de Mao Dun, în care vremurile sunt transcrise ca de pe o bandă de film. Aceste cărți sunt mai mult decât ficțiuni, sunt voci care, deși se suprapun și se amestecă, se aud extrem de clar. Sunt strigăte debordante, așa cum e nuvela *I love my Mum* de Chen Xivo, *blamat, contestat, detestat, interzis și propulsat în epicentrul tapajului mediatic și internautic,* dar imposibil de negat ca o expresie liberă a literaturii chineze contemporane. Tatiana Ciocoi radiografiază, în eseurile sale, expresia vitală a omului care comunică și se comunică, cum este și Liu Zhenyun, autorul romanului *O vorbă cât o mie de vorbe*, în care este sintetizată *convingerea intimă a autorului că viața ar fi de-a dreptul insuportabilă dacă nu ai avea cui s-o povestești*. Anume nevoia de comunicare îl face să scrie, pentru a transmite adevăruri simple, dar atât de indispensabile, pentru a spune că vorbitul pe înțelesul celuilalt este o mare încercare (*O vorbă cât o mie de vorbe*), iar corectarea celor spuse este o mare victorie (*Nu mi-am omorât bărbatul*), așa cum este și îndreptarea celor făcute.

Excelând dincolo de limita trecutului istoric, literatura chineză etalează și o ramură a SF-ului, preocupată de viitorul lumii noastre invadate de extratereștri. Un exemplu distinctiv este *Problema celor trei corpuri* de Liu Cixin, care reprezintă *o narațiune prolixă, cu elemente de ucronie și thriller polițist*, ce demitizează povestea unei invazii amicale din partea civilizațiilor extraterestre.

Călătoria prin cartea chineză este ca vizualizarea unui mozaic – cunoști piese distincte, care, alăturate, fac un tablou complex. O ultimă piesă din mozaicul literar adunat de Tatiana Ciocoi este eseul ce vorbește despre *Pălăria Irinei – o selecție de nuvele și povestiri semnate de treisprezece scriitoare chineze, cu vârsta cuprinsă între 66 și 34 de ani, care ilustrează ceea ce poate fi numit „noul concept de scriitură”*. Acest „nou” ține de o literatură cosmopolită, epurată de tipic și local, în care discursul intens relevă lumea văzută de un ochi neangajat, al unui privitor care doar consemnează fapte și nu filosofează asupra lor.

Curiozitatea pentru conținutul acestei culegeri este stârnită chiar de la lectura titlului, deloc specific spațiului chinez, care vine de la nuvela omonimă a lui Tie Ning, ce relatează impactul cunoașterii lumii străine asupra lui *homo chinensis*. Iar noul nu se limitează la curiozitate, el ține de un observabil efect de *înmuiere* a realităților istorice terifiante prezentate cu atâta lux de autorii de mai sus (*Cultivarea bananelor* de Xu Yigua), de abordarea nefericirilor dintr-o perspectivă pozitivă, asumată (*Un borcan cu untură* de Chi Zijian), de reinventarea miturilor, cum este cel al prieteniei adevărate (*Contract cu zeii* de Medrol), de demolarea decorațiunilor false ale vieții (*O plimbare cu sania ca în povești* de Pan Xiangli) și de incursiuni curajoase în patologia relațiilor interumane (*Cartea lui George* de Wei Wei).

Aceste nuvele sunt văzute de Tatiana Ciocoi ca niște *puncte de observație a ethosului chinez în marea curgere a efemerului, a cotidianului și a memoriei*, iar *Pălăria Irinei* este o mărturie a faptului că, prin literatură, societatea poate fi analizată ca printr-o paradigmă clarificatoare a realității.

Trecerea prin această realitate îl determină pe cititorul-călător să vocifereze și să-și răstoarne arhiplinul de impresii, idei și sentimente în scriitură. *China mea din viață și din cărți* nu este despre o „colonizare” a spațiului cultural chinez, indicată de adjectivul pronominal posesiv – *mea*, ci despre o împrietenire cu necunoscutul, cu străinul pe care cunoscându-l te cunoști pe tine. China *mea* se scrie și se citește fără nicio aluzie la posesie, ci la unicitatea percepției, pe care o are „ochiul european” asupra unei lumi noi care îi (re)scrie povestea, o poveste din care ... *totul merită să fie descris* (Olga Tokarczuk).

Rodica GOTCA,
cercetător științific în cadrul Centrului de Studii Filologice „E. Coșeriu”,
Universitatea de Stat din Moldova

Elena ARCUȘ-JANTOVAN.
MONEDA ȘI CIRCULAȚIA MONETARĂ
în Principatul Moldovei (1711-1859).
Biblioteca Tyragetia XXXVI
(Chișinău, 2022). 267 p.
ISBN 978-9975-80-903-0

Cercetările reflectate în lucrarea *„Moneda și circulația monetară în Principatul Moldovei (1711-1859)”*, elaborată de dr. Elena Arcuş-Jantovan, poartă, pe de o parte, un caracter fundamental profund, iar, pe de alta, şi unul aplicativ, însumând cunoştinţe ample şi având un conţinut ştiinţific avansat.

Domeniul de investigații vizează istoria și numismatica prin studiul monedei și circulației monetare în Principatul Moldovei din intervalul cronologic 1711-1859. Această temă reprezintă un subiect de mare actualitate atât pe plan național, cât și pe plan internațional, dat fiind că vine să elucideze particularitățile unui sistem economic-financiar format la intersecția intereselor unor mari Imperii într-o perioadă apreciată în istoriografie drept controversată – perioada fanariotă. Totodată, lucrarea contribuie la aprofundarea cunoștințelor din domeniul istoriei monetare, fiindcă la etapa actuală încă nu există o lucrare consacrată în totalitate acestei teme pentru acest segment de timp.

Cercetarea problemelor ce țin de circulația monetară scoate în evidență cauzele și efectele dificultăților întâmpinate în dezvoltarea relațiilor economice atât interne, cât și externe, în situația în care lipsa unei monede naționale nu putea favoriza stabilirea unor relații economice de lungă durată și nu putea înlesni dezvoltarea unui sistem economic prielnic și înfloritor.

Arhitectura structurală reuşită a lucrării reflectă importanța evidentă a corelării a două surse distincte de izvoare: cele scrise și cele numismatice. Autoarea oferă o analiză minuțioasă a acestor două tipuri de izvoare în *primele două capitole*. Prin abordarea diverselor surse scrise, atât edite, cât și inedite, dar și printr-o prezentare detaliată a descoperirilor monetare, nu doar a tezaurelor, ci și a descoperirilor izolate, au fost elucidate particularitățile fundamentale ale procesului de circulație monetară în Principatul Moldovei. În *capitolul trei* sunt identificate și interpretate principalele aspecte privind moneda și circulația monetară din perioada 1711-1859, insistându-se asupra influenței substanțiale a regimului de dominație și a războaielor ruso-austro-turce.

Concluziile înaintate în lucrarea dată denotă încă odată faptul că problema studiată este în mod evident una de actualitate, iar rezultatele obținute în urma cercetării sunt, cu siguranță, extrem de utile pentru conturarea unui tablou al peisajului monetar din Principatul Moldovei în perioada 1711-1859.

Pornind de la cele expuse și privind în ansamblu lucrarea dnei Elena Arcuş-Jantovan, considerăm volumul prezentat drept un studiu ştiinţific pe deplin finalizat, de o valoare incontestabilă, prin care autorul își aduce o contribuţie proprie la aprofundarea cunoştinţelor în probleme de numismatică și istorie modernă a spațiului carpato-nistrean și, în particular, la cercetarea monedei și circulației monetare din Principatul Moldovei în perioada 1711-1859.

Sergiu MATVEEV,
doctor, conferențiar universitar,
Universitatea de Stat din Moldova

APARIȚIE EDITORIALĂ

DE LA AJUTOR DE TRACTORIST LA PREȘEDINTE DE STAT: AMINTIRILE LUI VLADIMIR VORONIN

Владимир ВОРОНИН.
***Видится мне многое с высоты годов…*,**
Chișinău, 2021, 256 p.: foto: color.
ISBN 978-9975-3368-5-7

Publicarea volumului de amintiri ale celui de-al treilea președinte al Republicii Moldova suscită un interes aparte pentru știința istorică. Inserată cu fapte și evenimente din sec. XX–XXI, recenta apariție editorială a liderului comuniștilor moldoveni completează istoria contemporană cu relatări de interes public, dar și cu cele din spațiul privat. Lucrarea elaborată și editată în limba rusă constituie, de fapt, confesiunile lui Vladimir Voronin înregistrate de jurnalistul Constantin Starâș.

Lucrarea pornește de la un element „mistic”, de la afirmația bâtului Chiril Moșneaga, străbunicul lui Vl.Voronin, care avea să-i prezică strănepotului un viitor strălucit: „O să fie om mare” (p.5).

Vladimir Voronin s-a născut la 25 mai 1941 în s. Corjova, r-nul Dubăsari. Mama Pelagheia Sârbu, o femeie credincioasă, s-a aflat în căsătorie civilă cu Nicolae Voronin, decedat în contextul celui de-al Doilea Război Mondial, în august 1941. Vl.Voronon nu l-a văzut niciodată pe tatăl său, nici chiar pe fotografie. Tendința de a afla mai multe informații despre acesta a constituit o preocupare constată a lui Vl.Voronin pe parcursul întregii vieți.

Memoriile sunt într-o relație de alteritate cu evenimentele din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, vorbindu-se de „regimul românesc criminal de ocupație” (p.11-12), dar și despre represaliile staliniste, de care a suferit și familia lui Vl.Voronin (p.12-13).

Bunicul Isidor, ctitor de biserică, este prezentat ca un bun gospodar, responsabil de îngrijirea celor 16 copii, dintre care 12 au supraviețuit (p.13). În gospodăria acestuia ulterior s-a organizat colhozul „Calea spre comunism”. Bunicul Isidor împreună cu fiica Domnica s-au retras peste Prut, locuind la o distanță de 40 km de București.

Obsesia foametei din anii 1946–1947 (în carte se vorbește de durata lungă a „perioadei distrofiei”: 1948) l-a determinat pe Vl.Voronin să-și aleagă meseria de brutar. Jocurile copiilor care au trecut prin cea de-a doua conflagrație mondială erau „de-a războiul”.

Copilăria lui Vl.Voronin a fost marcată de desele schimbări de locuință, trecere de la „limba moldovenească” la cea rusă, ca mai apoi să se facă un efort aparte ca să se treacă iarăși la „limba moldovenească”. Școala medie a fost absolvită cu jumătate de note de „4” și jumătate de note de „5” (după sistemul de cinci puncte). O problemă aparte a constituit-o disciplina, din cauza căreia a fost exclus de trei ori (!) din școala de la Dubăsari. Tot din cauza încălcărilor disciplinare a fost inclus în comsomol cu un an mai târziu. Mulți ani mai târziu, Ana Varaneva, diriginta de clasă a lui Vl.Voronin, avea să aibă accese de durere de inimă atunci când a aflat că fostul elev nedisciplinat, pe care îl bănuia că va avea mari probleme cu legislația, a ajuns să conducă Ministerul de Interne al RSS Moldovenești.

În anul 1955, Vladimir Voronin, elev în clasa a VII-a, mergând pe bicicletă a fost înregistrat în primul film artistic moldovenesc „Melodii moldovenești” (regia: M.Berdicevski), producție de ficțiune în care apare în premieră sigla „Moldova-film”. De altfel, Vl.Voronin a practicat ciclismul de performanță, ramură sporitvă pe care a abandonat-o din cauza stării de sănătate. În anul 2004 a fost lansată Cupa Președintelui Republicii Moldova la ciclism, desfășurată cu mult fast în perioada de președinție a lui Vl.Voronin.

După clasa a VII-a Vl.Voronin a fost angajat în colhoz în calitate de lucrător la remorca micului tractor „DT-20”. Din banii câștigați după clasa a IX-a și-a cumpărat primul costum, cămașă și cravată. Cu aceste haine s-au fotografiat pentru vinietă toți colegii de clasă.

În 1958, Vl.Voronon a fost admis la Tehnicumul Industriei Alimentare din Chișinău (se afla în locul unde actualmente este Universitatea Cooperatist Comercială din Moldova), instituție de învățământ fondată în baza Școlii Cooperatiste din Soroca. Instruirea se făcea în limba rusă, ceea ce constituia un impediment serios în asimilarea informației. În anii studenției, pentru a obține un câștig, a lucrat noaptea la descărcat vagoane de cărbune. Burse primeau toți studenții (16 ruble). Din suma respectivă li se eliberau tichete pentru trei mese pe zi, timp de o lună la cantina studențească (costau 12 ruble). Deși aceste economii erau modeste, totuși, comparativ cu sătenii, studenții aveau un venit mai bun. În mediul rural banii erau deficitari.

A absolvit Tehnicumul cu eminență. A fost admis la Institutul Industriei Alimentare din Moscova, secția cu frecvență redusă. A învățat la această instituție pe parcursul a 10 ani. A fost chiar la un pas să susțină și teza de doctor în științe, „însă niciodată n-a regretat acest fapt". Totodată, la vârsta de 20 de ani a fost repartizat la muncă în calitate de șef al Brutăriei din Criuleni. A participat la construcția din temelii a acestei organizații de producție, care pe parcurs și-a majorat capacitatea de producere de la 400 kg la 2,5 t.

La 22 de ani s-a căsătorit cu Taisia, mama căreia era învățătoare la Școala rusă din Dubăsari. În Criuleni li s-au născut cei doi copii: Oleg și Valentina.

Faptul că la vârsta de 24 de ani a fost promovat în funcția de director al Combinatului de Panificație din Dubăsari le explică prin capacitățile sale de muncă, cunoștințe solide, toate contrastând cu relațiile actuale de *nănășism*, rudenie (p.44). Avansarea nu era percepută ca o creștere a bunăstării materiale, ci ca o majorare a responsabilității.

Vl.Voronin explică și esența politicii de cadre promovate în URSS. Întâi de toate cetățeanul era verificat dacă face față în sistemul de producere, apoi la o anumită etapă era transferat în activitatea administrativă raională. Dacă făceai față, erai promovat pe linie ierarhică, dacă nu – aveai o carieră fără avansare (p.52-53). Era un examen nu de esență politică, ci de maturitate organizatorică. Se verifica nivelul de inteligență socială.

În calitate de președinte al Comitetului Executiv al raionului Ungheni, Vl.Voronin menționează că deseori s-a întâlnit cu delegați de peste Prut cu care comunica fără intermediul traducătorilor.

Pe parcursul a doi ani, Vl.Voronin a studiat la Academia de Științe Sociale de sub egida CC al PCUS, pe care a absolvit-o cu mențiune. A încercat și aici să susțină teza de doctorat cu tema „Rolul utilizării fondurilor sociale în dezvoltarea colectivelor muncitorești". Urma să se răspundă la întrebarea de ce în URSS pâinea costa 16 copeici, iar 1 KW de electricitate – 4 copeici. Valoarea lor reală era cu mult mai mare, însă acestea erau achitate în baza aplicării fondurilor sociale (p.69). Aceste fonduri aveau scopul să mențină echilibrul social în statul sovietic. Vl.Voronin susține că ar fi putut reveni la cercetare, însă „când a văzut cine în Moldova susține teze și pe ce teme, cine devine doctor în științe", nu a dorit „să fie pus în rândul acestora" (p.69).

În calitate de inspector la CC al PCM, responsabil de raioanele Râbnița, Rezina, Cantemir și Edineț, Vl.Voronin l-a recomandat în calitate de președinte al Comitetului Executiv Raional Edineț pe Mircea Snegur, primul președinte al Republicii Moldova (p.70). De altfel, M.Snegur este prezentat cu căldură de autorul cărții.

Considerând că s-a creat un gol pe eșichierul politic de stânga, Vl.Voronin, în anul 1993, reușește să reanimeze Partidul Comuniștilor din Republica Moldova. A îmbinat retorica politică cu abordarea sarcastică. Oponenții, afirmă liderul comuniștilor, au utilizat nefondat în retorică mesajul referitor la represaliile comuniste, naționalizarea, colectivizarea, distrugerea lăcașelor de cult (p.142). Totodată, noua formațiune politică nu avea o experiență de muncă într-un „parlament burghez".

Cartea, în stilul lui Lenin, abundă cu etichetări la adresa clasei politice: Dumitru Deacov este apreciat ca fiind „lunecos", Vlad Filat – „contrabandist de țigări"; Valeriu Matei – „unionist degradant"; Ion Sturza – „plin de sine, dezechilibrat, care și-a atribuit origini aristocratice".

Deputații din partidele guvernamentale au fost dublați în prezentarea contraargumentelor de comuniștii din legislativ, aflați în opoziție. Aceștia urmăreau cu atenție acțiunile guvernării pe care îi taxau cu orice ocazie. Fiecare comunist era responsabil de un anumit raion. În opinia lui Vl.Voronin, forma cea mai bună de guvernare în Republica Moldova este cea parlamentară: „Chiar dacă am executat în două mandate funcția de președinte, nu mi-am schimbat această opinie". Acest proiect a fost înaintat în Parlament împreună cu formațiunea politică condusă de Iurie Roșca, fiind votat de 98 de deputați. În ajunul alegerilor parlamentare din 25 februarie 2001, Vl.Voronin a avut o întâlnire neformală la Kremlin cu Vladimir Putin. Discuția a durat între 40 și 50 de minute (p.154). Primul oficial care l-a felicitat pe Voronin în calitate de președinte al Republicii Moldova a fost Rudolf V. Perina, ambasadorul SUA în Republica Moldova. Atunci Partidul Comuniștilor din Republica Moldova a obținut 71 de mandate, obținând majoritatea constituțională. „Pentru

funcția de președinte nu te învață nicio instituție de învățământ” (p.163), conchide Vl.Voronin, deținătorul a doua mandate de șef de stat și posesorul a câtorva diplome de studii superioare.

Candidatura lui Vasile Tarlev în calitate de prim-ministru, cel mai longeviv șef de Guvern din istoria recentă a Republicii Moldova (2001–2008), a fost sugerată de Petru Lucinschi. Din componența guvernului făcea parte doar un singur comunist – Valerian Cristea.

La postul de președinte al Republicii Moldova, Vl.Voronin și-a făcut un program de activitate bine fixat: la ora 07:00 venea la serviciu, de regulă pe jos, studia situația curentă din stat, corespondența. A început să studieze „limba moldovenească” cu Alina Rusu, șefa Aparatului Prezidențial. Pe parcursul a două mandate a realizat cca 400 de ieșiri în teritoriu, informându-se la fața locului. Prima instituție vizitată în calitate de președinte a fost brigada de destinație specială a Ministerului de Interne și a vizat eradicarea grupurilor criminale.

Vl.Voronin consideră, în calitate de comunist, că ramurile strategice urmează să fie în proprietatea statului, însă nici întreprinderile private nu trebuie neglijate. A propus „decomprimarea” micilor afaceri în contextul în care acestea erau coordonate de 28 de structuri.

În carte se acordă atenție soluționării diferendului transnistrean. Se vorbește despre 18 variante ale documentului Kozak. Punctul referitor la existența bazei militare ruse pe teritoriul Republicii Moldova a apărut în ultimul proiect al memorandumului. Rusia a fost considerată un partener strategic. A avut 40 de întâlniri cu Vladimir Putin. Se atenționează asupra oportunității de stabilire a relațiilor diplomatice dintre Moldova și foștii studenți străini care au învățat la Chișinău (p.209). Evenimentele din 7 aprilie 2009 au fost urmărite de Vl.Voronin de la etajul 3 al Președinției Republicii Moldova.

Potrivit lui Vl.Voronin, procesul de integrare europeană a Republicii Moldova s-a asociat cu modernizarea statului, ridicarea standardelor economice, sociale, educaționale, toate acestea însă nefiind în contrapunere cu Federația Rusă și alte state postsovietice (p.210-211).

Vl.Voronin, general de miliție sovietică, se constată că are o afinitate aparte față de religie, dar și față de cultură. Miza consolidării societății, potrivit lui Vl.Voronin, o constituie credința, Biserica Ortodoxă (p.212). Recunoaște faptul că trupa Teatrului „Eugen Ionesco” nu-l va vota niciodată, însă nu poate lăsa fără un sediu o trupă de artiști talentați. Vorbește cu căldură de Grigore Vieru. A susținut Ansamblul Academic „Joc”, condus de maestrul Vladimir Curbet (care, de altfel, ne-a confirmat într-o discuție particulară că într-adevăr a beneficiat de ajutorul liderului comunist).

Amintirile lui Vl.Voronin constituie un punct de vedere asupra istoriei recente a Republicii Moldova, abordată din interiorul structurii de stat. Coroborată cu alte izvoare istorice, lucrarea contribuie la întregirea demersului istoriografic.

Ion Valer XENOFONTOV,
doctor în istorie,
Universitatea de Stat din Moldova